

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXV-ik évf.

Május—Junius 1890.

3-ik füzet.

ENYEDI GYÖRGY ÉLETE.

A hatalom azon föltevással semmisíti meg a nagy eszmék és reformok képviselőjét, hogy az által az eszmét és reformot tartja megsemmisültnek; pedig a történelemből láthatná, hogy ez balgatagság. A kigyónak ha fejét elvágják, vergődő testétől többé tartani nincs ok. E téves felfogáson alapuló tapasztalás vezette félre mindenha, vezetni félre és rosz útra ma is az újítások elleneit. Az eszme nem természeti test; ha egyszer közzé tétetett, többé helyhez nem köthető, tetzés szerinti térközbe nem lehet szorítani, börtönben, bitófán, golyó által ki nem oltható. Az eszme, mint az emberi szellem igaz fénye, bejárja az emberiséget, meghódítja az elméket és sziveket, behat a kedélyekbe és közérzületbe, elterjed mindenütt, a hol művelt ember él, s a szép, jó és igaz becsben van.

Ez tanuság s óvó példa a szabadság és igazság elleneinek, vigasz bátor védőinek.

Mikor én Dávid Ferencz életiratát bevégeztem, úgy tetszett, mintha a nagy szellem lángja Déva várbörtönében végképen kialudt, munkájának gyümölcse veszendőbe ment volna. De az ezután következett nehéz és vészteljes korszakot K o l o z s v á r T ö r t é n e t e írása közben mélyrehatólag áttanulmányozván, Enyedi György — a költő, pap és theologus — kortársai felett magasan kiemelkedő egyénisége és sok oldalú munkássága magára vonta figyelmemet, tanulmányozni kezdtem őt, s meggyőződtem, hogy benne a Dávid Ferencz által vallott és kifejtett unitárius hitesezmék, tanok és hagyományok még éltek, s csak az ő nem remélt kora halála volt oka, hogy ő némely vallási eszme homályát el nem oszlathatta, s az unitárius hitéletnek új lendületet nem adhatott. E szellem, e vallásos eszmék és hagyományok ma is élnek, és élni fognak mindaddig, míg az emberi lélek öneredetét meg nem tagadja.

Egy évtized kellett rá, hogy csalódásaim és a keserőségek bérnító hatása alól menekülhessek. Ezek elmultak, s mielőtt a fenyegető

nagyobbak bekövetkeznének, veszi tőlem az olvasó közönség az egyik legnagyobb unitárius író — (tőlem valószínűen utolsó¹⁾) — életiratát.

* * *

Az irodalmak története azt mutatja, hogy egyes nép, sőt az egész emberiség csak gyéren állít elé valódi nagy elméket, melyek új utat törnek a tudományban s parlag mezőt vesznek megmivélés alá. A nagyobb szám a középszerűség színvonalán vagy azon is alul áll, járt utat választ, mások nyomán indul, eszmetársulás útján jut más eszmékhez, új alakban közöl régieket, s a könyvekben csak itt-ott csillámlik föl eredeti, új és szép.

Egyházi életünkben is e tény van igazolva: mások fejével gondolkozás, utánmondás és plágium van sok, eredeti alkotás, forrányomozó munka kevés. A XVII-ik század folyamában a reformált hitvallásu fejedelmek tartották lekötve az unitárius szellemet és eszme-fejlődést, a XVIII-ikban a jezsuitizmus, majdnem kiirtva mindent, a mi unitárius volt: hittant, könyvet, eszmét, egyént. A XVI. századot Báthori Zsigmond vérrel fertőzött kormányzása daczára irodalmi tekintetben fényesen zárja be Enyedi sok oldalról méltányolt, százfelől megtámadott, létfentartó s termékenyítő munkássága.

Enyedi eredeti gondolkodó s rendkívüli tudományos férfi volt. Erről az olvasó meg fog győződni a következő s hátrábbi részekben. Ezért választottam ki őt s foglalkoztam vele kedvvel és gonddal. Életében önként válik ki négy időkor és munkaszak: I. Születése és tanulása, II. Tanári, papi és püspöki hármas pályakörben működése, III. Irodalmi munkássága, IV. Halála és emléke.

I. ENYEDI GYÖRGY SZÜLETÉSE ÉS TANULÁSA.

Enyedi György szülőiről, születése helyéről, neveltetéséről és alsóbb iskolái hol végzéséről egykoruitól semmi sem maradt följegyezve. Uzoni F. István unitárius egyháztörténetíró születése évét 1555-re teszi.²⁾ Ugyanez őt Enyedről a nemes Mészáros-nemzetségből származottnak írja, bizonyítékul hozva fel 1.) hogy Enyeditől hallották hogy ő szemeivel látta, mily jeles iskolája volt ott Hunyadi Demeternek. Azonban az, hogy kik hallották, nincs megmondva. 2.) Borosnyai

¹⁾ Reméljük, nem az utolsó. Szerk.

²⁾ *Historia Ecclesiastica Transylvano — Unitaria. Lib. 1. Volum. 1. 316. l.* Megjegyzem, hogy én a székely-kereszturi unitárius közép-tanoda példányát használom egész értekezésem folyamában; ellenőrizésnél azok kötetei és lapszámozása veendő figyelembe.

Zsigmond, nagy-enyedi mult századi ev. ref. főtanodai tanár 1745-ben Kolozsváratt nyomtatott egyházi értekezésében¹⁾ azt írja, hogy Enyed mezővárosnak külföld előtt ma is az a rossz hire van, mintha az a socinianismus fészke volna, Enyedi György socinianus püspök és az Isten fia és a Szent Lélek istenségének legkeményebb ellensége miatt, a kinek érczbe metszett s csak az előbbi években megtalált emlékét jó áron megvette az ottani könyvtár. Ez, mint másfél századdal későbbi, a dolog érdemét amugy is csak távolról érintő szóbeszéd, keveset bizonyít, a socinianismussal vádolást pedig a hátrábbiak megczáfolják. 3.) Enyedi prédikációi 2-ik harminczves füzetében (*Triacostas* = minden olyan, a miben harmincz van) a 60-ik beszédben mondja, hogy ő Károlyi György enyedi ev. ref. predikátortól halotta ama tant, hogy a Háromságnak észszel meg nem fogható titkát egyszerűen hinni kell. 4.) Sztáray Miklós özvegye, Flavius Josephus történetét ajándékozván Enyedi Györgynek, ő ebbe itt-ott jegyezgetett, halála után tiszt. tudós Mészáros Gáspár urra szállott, hihetően atyai vagy anyai rokonsági ágon, a kitől Sarmasági Zsigmond Thordavármege főispánja²⁾ és fejedelmi tanácsos olvasás végett elkérvén, gendri kastélyában olvasta el, s 1610. jan. 4-ikén küldötte vissza, boldogságot kívánva tulajdonosának... Uzoni innen következtetve, azt is hihetőnek tartja, hogy Enyedinek könyveivel együtt nagy hitani és exegetikai műve³⁾ is ide került, és sokáig volt kétes, hogy az unitárius egyház, a melynek érdekében iratott, megválthassa, a mire mintegy rá mutat Thoroczkai Máthé, midőn azt Enyedi halála után a kolozsvári közönség saját költségén kiadván, az ajánló-levéiben ily kifejezéssel élt: „Előkerült a könyv minden reményen kívül, a jeles férfinak csaknem sirjáról ragadva le...”

Ez érvek nem állapítják meg bizonyosan Enyedinek avagy csak születéshelyét is; de mivel Uzoni följegyezte, én is megemlítettem; hátha hiányait későbbi kutatók pótolják. Uzoní azon megjegyzéssel zárja be nyomozódását, hogy jó embereknek nem kell eredetét kutatni. (*Boni viri origo non multum est inquirenda.*) Ő nem volt e föld fia; ez idézet minden anyagiasságtól távol álló eszményies jellemét fejezte ki röviden és találóan.

Az itt levő nagy hézag után Uzoni csak annyit említ még Enyediről, hogy ő mint 16 éves ifju 1571-ben ment külföldi egye-

¹⁾ *Historia Ecclesiastica Transylvano — Unitaria. Lib. 1. Volum. 1. 38. l.*

²⁾ U. o. 293—94. l.

³⁾ *Explicationes Locorum stb. Hátrább adom teljes címét.*

temre,¹⁾ s hogy hol, mit és mennyit tanult s útagzott, őt gyalázólag említvén föl vitairatában ev. reformált hitre tért egykori tanítványa, Szilvási János, Enyedi maga védőiratában így írta meg minden kételety kizárólag. „Szilvási — ugymond — hánykolódó beszédeivel nem csak külföldi útagzását veti ellenében, de tanítójává is teszi magát. Erre néhány szót szólania kell. Ő — írja 3 és fél évig útagzott külső országokban, Genfben másfél évet töltött, ugyanannyit vagy valamivel többet Paduában, a többi időt Német-, Francia- és Olaszország jelesebb városaiban és helyein töltötte el.“ E saját elbeszélés megigazítja azokat az életirati botlásokat, melyek szerint Enyedi külföldön 6 évig maradottnak van írva. S az egész idő alatt — a mint ezt is maga Enyedi mondja — a kolozsvári nagytekintetű tanács neki 260 forintot adott, ő nem megvetendő számú könyvvel gyarapodva és adósság nélkül tért vissza, ugy, hogy sem ő az útagzást, sem Kolozsvár a rá tett költséget meg nem bánta s magát miatta meg nem szégyenlette. E védőirat 1594. febr. 23-án kelt saját neve alatt.²⁾

Uzoni F. István Enyedi hazatérését 1574-re teszi, a mikor Dávid Ferencz még élt, s bizonyítékul idézi Palaeologus Jakab iskola-rectorról írt dicsőítő versét, midőn az a Mennyei Jelenésekre magyarázatát írta.³⁾ Hogy 1574-ben már útban volt hazája felé, igazolja rövid bécsi tartózkodása, a mi alatt Gismundáról, Tancred király leányáról szép historiás költeményét mint alig 20 éves ifju írta, a miről hátrább művei közt bővebb szó lesz.

II. ENYEDI MINT TANÁR, FŐPAPA ÉS PÜSPÖK.

Enyedi, a mint Szilvási is elismeri, hat évig volt Dialectica tanára a kolozsvári felső iskolában. Uzoni följegyzése és az ottani tanrendszer szerint egyidejűleg a Logicát is tanította, elébb mint lector, 1587. óta mint igazgató (rector) a hittan tanárává is lett. Szilvási őt egyszerűen professornak mondja.⁴⁾ Uzoni ellenben azt írja, hogy ő kevés híján 14 évig volt lector s 11-ig rector, a mely tisztelet a püspöki hat év alatt is megtartott.⁵⁾

¹⁾ Historia Ecclesiastica stb. Lib. 1. Vol. 1. 316. l.

²⁾ U. o. 305. l.

³⁾ Versus vel Epigramma in Laudem Jacobi Palaeologi stb. (Kéziratban) Historia Ecclesiastica stb. Lib. 1. Volum. 1. 295. 316. l.

⁴⁾ Histor. Eccles. Lib. 1. Vol. 1. 295. l.

⁵⁾ U. o. 316. l.

Kitűnő hittanárságát igazolja szakmájában írt két kézi könyve;¹⁾ mint Logika és Dialectica tanáráról Szilvási Heidelbergből dicserő levelet írt Szent Mártoni János iskola rectorhoz, melyben az ottani egyetemi tanárok felől úgy nyilatkozott: „szeretné, hogy azok hallják meg Enyedi előadását!”²⁾ Mint pap a magyar ekkleziát szolgált; éber őr és hatalmas egyházi szónok volt, beszédei többnyire erkölcsi és társadalmi irányúak. Ezek közt sokszor napi eseményeket is tárgyul véve, hatásosan beszélt róluk. Hires beszédei: a hittagyás (Apostasia) és képimádás ellen, a lágymelegek, ünnepnapok megrontói, az ország helyes törvényeinek meg nem tartói, a hiu dícsvágy, templomba nem járás, mások megítélői, a tettetés és emberi hagyományok ellen tartottak. Egy alkalommal a hitbeli vakság ellen tartott menydörgő beszédet, alapul véve Sz. János evang. 17 r. 3. versét: Ez az örök élet, hogy megismerjenek tégedet sat. „Sok esztendeje már — így szól egyik helyén — hogy a világosabb tudomány hirdettetik mind Erdélyben, mind főképen itt Kolozsváratt, de mily kevésbé látszik némelyeken, siralmas látni! Gyalázat, hogy sokan, a kik külső dolgokban elég eszesek és nagyzők, az isteni dolgokban mily tudatlanok, hogy egy gyermeknek is igazabb értelme van az Isten igéje felől. Hallottam füleimmel, mily tudatlan szók jönnek ki ajkaikról, Isten és Krisztus közt nem tudnak választást tenni, a mi Istené Krisztusnak, s a mi ezé, amannak tulajdonítják. Köz szájon forog nálunk: Istennek szent halála, uram Jézus én teremtőm! Krisztus oly Isten mint az Atya sat. Ez a ti vallástok? így hallgatjátok a predikációt? Ez csak ABC a szent írásból, a mit gyermekeknek kellene tanítani, s ti azt sem tudjátok!? Nem a tudatlan elme ennek az oka, mert tudtok hasznót keresni, érzitek a nyereség szagát; nem is a tudomány mélysége, ez nem olyan, mint a pápáé: egy nem egy, három nem három, Isten nem Isten sat. Oka a tunyaság és gondviseletlenség, mely miatt el kell vesznetek.”

Hasonló volt a város igazgatása ellen tartott prédikációja, azért, hogy eltöröltesse³⁾ a régi törvényt, hogy a várkapuk az ünnepen egész nap, köznapokon pedig napfelkeltéig bezárva legyenek, hogy az isteni tisztelet csöndben tartassék meg. „Ama törvénynyel kihalt

¹⁾ Tractatus Theologicus. Kézirat. Symboli Apostolici fons et origo. Hist. Eccl. s. a. t. Lib. 1. Vol. 1. 295. l.

²⁾ Hist. Eccl. s. a. t. Lib. 1. Vol. 1. 301. l.

³⁾ Hist. Eccl. sat. 293. l.

az emberek lelkéből a buzgóság — mondja Enyedi. Avagy a jégverés után többen jönnek-e a templomba? Csak úgy járnak el, hogy köznapon nincs is kinek tanítani, mert a kőfalnak és verebeknek nem prédikálhatunk. Valami jó rendtartást isteni tiszteletre, vagy jámbor életre szabtak-e a birák? vagy a tanács? Sőt a mi jó volt, azt is felbontották. Most végig nyitva van a város kapuja, vasárnap lovagolnak ki szőlőkbe, mezőkbe, szénafüvekbe, buzákba! Ám lássad, gyönyörködjél benne, ha szépnek talárod.⁴⁾

Szigoruan megróttá a hitváltoztatást, kivált a főurak világi hasznóért sűrűn kezdvén eltérni az unitárius vallásról. „Nem sokat találtak, a ki az emberek tisztességéért az Isten dicsőségét hátra ne hagyná. Sőt lelkiismeretök ellen is tusakodnak. Már oda jutottunk — ugymond — hogy számunk kevés voltát kezdik ellenünk vetni, ámbár e nélkül négyszer lennének többen, mint ma vagyunk. E hit-hagyás miatt naponta a kálvinhitűekhez vagy a Báthoriakhoz térnek hivatalért. Ne vesse hát nekünk senki szemünkre a pápások sokaságát és a mi gyülekezetünk kicsiny voltát. Gyakran a kisebb számnál van az igazság. Ha ki el akar menni, menjen. Ha egy, kettő, tíz, száz, ezer elszakad is, marad 12, de azoknak sem kell hizelkednünk. Hadd futkossanak, sétáljanak ki s be a templom ajtaján; egy tudós, jóakaratu hallgatót tartson nagyobbra a pap s becsülje inkább, mint az értetlen, hitvány embereket. Azok Istennek kedves dolgot nem cselekesznek, kik erővel, büntetéssel, fenyegetéssel hajtják az embereket vallásukra.²⁾ Nem csoda, ha a század világi haszonkeresetét s az emberek változó természetét látva, mely ellen annyit panasztolt egyházi beszédében, felkiáltott: „Hol lehet az igaz tudománynak és tanítóknak nyomorgatása és csufolása nagyobb, mint közöttünk?! Majdnem szégyennek és szitoknak tartják már az egyházi embereknek még csak nevét is. De az volt sorsa az igazság hitvallóinak minden időben Krisztus urunk óta!³⁾”

Tartott beszédet Enyedi Báthori Zsigmond fejedelem ellen is, Ezekielről írott próféciás könyv 44 r. 26 versét véve alapul, az ifju fejedelmet, a ki 23 éves volt, Roboámnak nevezve, ⁴⁾ midőn 1594. őt belső titkos tanácsosát a kolozsvári piacon lefejeztette; ⁵⁾ s még is annyi honfui vérontás után, mikor 1596. hadi népét Oláhország ellen

1) Hist. Eccl. sat. 312. l.

2) Historia Eccles. sat. Lib. 1. Vol. 1. 311. l.

3) " " " " " " " " " 312. l.

4) Predikációinak 30 beszédéből álló II-ik füz. a 30-ik predikáció.

5) Histor. Eccles. s. a. t. Lib. 1. Vol. 1. 311. l.

harcba vitte, egyik beszédében, ¹⁾ melynek alapjául a 20-ik zsoltár ezen helyét vette: Hallgasson meg tégedet az úr, hiveivel együtt buzgón imádkozott Istenhez: „hogy mivel a fejedelemnek ügye van ellenségével — ugymond — nekik a régi szentek példáját és cselekedetét kell követniök, hogy imádságuknak is olyan ereje legyen, a mint azokénak hathatóságát a szent könyvből olvashatni; végül könyörgésében kérte Istent, hogy meg nem emlékezővén sok gonosz-ságukról, cselekedjék irgalmasságot, tartsa meg őket a fejedelemmel együtt békességben és csendességben a hazában, a mi ügyet pedig a maguk oltalmára felvettek, abban adjon boldog előmenetelt és véget, hogy atyjok fiai a harczból megtérvén, velek együtt Istennek jóvoltáért és kegyelmességeért örömmel hálát adhassanak, s őt lelki vigassággal magasztalhassák.“ ²⁾

Enyedi ekléziájának papja, hazájának profétája volt, a ki előre megjósolta annak nemsokára bekövetkezett veszedelmét, a ki azok lelki és világi javát azzal az aggódó szeretettel munkálkodta, a melyről azt mondja az írás, hogy megemészti azt, a ki a közért s Isten dolgaiért így él. Uzoni így jellemzi őt: Gyöngye, beteges levén, a sok munka megromlalta, mert még betegen is teljesítette sokféle kötelességeit. Utolsó életévében Ezsaiásnak a babylóniakra vonatkozó próféciájáról kezdett beszéd sorozatot írni, kettőt el is végzett, de a másodiknak végére ezt írta: „a többieket a rám következett betegség miatt el nem készíthettem.“ Célja az volt, hogy harczba bonyolult hazáját vigasztalja, s hiveiben a hadi erények ösztönét fölkeltse. Míg a betegség miatt szünetelnie kellett, elérkezett a husvéti nagy ünnep, s bár még beteg volt, arra mégis két prédikációt dolgozott, egyiket a Dávid magvából származó Jézusról, másikat a naptár (Calendarium) megjavításáról. Ily irányban folytatta egyházi munkálkodását 1596. év, 1597. év nyaráig. Ekkor Báthori fejedelem hada az ellenségtől megveretvén, midőn látta a haza és vallás közeledő gyászos romlását, s elgondolta, mennyiszor vetették meg az ő, Isten sugallatából a haza és fejedelem javára adott tanácsait, mint hajdan egy Jézus nevű izraelita hét éven át síratta Jeruzsálem elpusztulását, fenszóval jajgatva a templomban és város utczáin szétjártában, míg a római ostromló sereg egy golyója életét kioltotta: úgy Enyedi is Erdélynek hét év előtti eltűnt boldogságát, hét vasárnap tartott egyházi beszédében síratta.

¹⁾ Predikációinak II-ik 30 beszédből álló füz. 59. beszéd.

²⁾ Histor. Ecclesiast. s. a. t. Lib. 1. Vol. 1. 314 l.

Első siralmát Ezechiél próféciája 19 fej. 1. verséből vette, megmagyarázva abból: miféle cselekedésekkel adnak alkalmat és okot a féjedelmek arra, hogy bírodalmukból és uraságukból kiessenek? Második siralmas beszédét az ország elszegényedéséről tartotta, harmadikat a bálványimádás ellen, negyediket az igaz keresztény szeretetről, az ötödiket és hatodikat az egy igaz Isten imádásáról, a hetediket Lukács evang. 19. részéből, melyben Erdélyt és Kolozsvárt, mint a haldokló Jézus Jeruzsálemet, oly keserűen síratta, érintve, hogy híveihez többé szólni nem fog, a mi be is telt. „Oh hív pásztor — így zárja be e részt Uzoni — a ki a te nyájadért lelkedet adod ki!“¹⁾

Enyedi írt halotti beszédeket, ezeken kívül 4 füzet harmincz—harmincz beszédből álló (Triacontas, értelmét fennebb adtam,) templomi beszédet, a 7-diket halála miatt nem végezhetette be. Ezekből egy jókora 4-edrét kötetet tőlem a székely-kereszturi unitárius középtanoda bír ajándékol, a mit én Koronka Antal aranyoskői esperestől emlékül kaptam. E beszédekből a görög és zsidó irodalmak, a szentírás és régi szerzők és szentatyák írásai teljes ismerete tűnik ki; idézeteit mindkét nyelvből eredetiben veszi fel szövegébe.²⁾ Emberi tekintetek nem korlátozták, Isten dicsőségének rettenthetlen bajnoka, férfiúi jellemét hátrább nagy műve előszavában és ajánló-levelében kortársaitól megírva hátrább látni fogjuk.

Püspökké 1592. választatott,³⁾ a nap nincs sehol följegyezve, neve legelőbb az 1592. nov. 3-ki főtanácsi j. könyvben fordul elé;⁴⁾ mint püspök minden évben tartott zsinatot, az elsőt 1592 júliusban, 1593. jun. 20. és következő napjain Tordán, 1594. jun. 5. és következő napjain Kolozsváratt, 1595. jun. 4. s következő napjain ismét Tordán,⁵⁾ 1596. jun. 9. és következő napján megint Tordán, 1597. jun. 8. s következő napjain Kolozsváratt,⁶⁾ melyeken az egyházi fegyelmet szigoruan fentartotta s a hibázók ellen a törvényt engedékenység nélkül alkalmaztatta. Az utóbbi zsinaton Lőrincz, vajdakamarási papot, mint paráznát, fősvényt, részegest és képimádót az egyházi bíróság által perbe fogatva, kihallgatás és bizonyítás

¹⁾ Historia Ecclesiastica s. a. t. Lib. 1. Vol. 1. 314—16 U.

²⁾ " " " " " " " " 297 l.

³⁾ " " " " " " " " 295 l.

⁴⁾ " " " " " " " " 204 l.

⁵⁾ " " " " " " " " 312 l.

⁶⁾ " " " " " " " " 313 l.

alapján hozott ítéletnél fogva az egyházból kirekesztette, papi szolgálatától eltiltotta, s annak látható bizonyására köntösét és süvegét az egész gyülekezet előtt levonatni parancsolta, a mi végre is hajtattott. Azonban újabb tisztitkozásra a zsinat szabadságot adott, s ha sikerül, azt is megengedte hogy az ekkléziát visszafogadtatása iránt megtalálhassa. ¹⁾ Uzoni megjegyzése róla, hogy mint tudományos és nagy tekintélyü s köztisztületben álló férfi idéző és parancsleveleiben záradéku e szókat használta: máskép nem cselekedvén (*secus nos facturus, mandamus vobis serio, sine ullo defectu debeatis et teneamini extradare s. a. t.*) A világi hatalom ezt neki hibául nem tudta be, az egyház örvendett püspöke nagy tekintélyének. ²⁾

III. ENYEDI GYÖRGY IRODALMI MUNKÁSSÁGA.

Enyedi első műve a Dante, Petrarca, XIV. századi híres olasz költők harmadik társának, Boccaccionak *Decameron* című beszélygyűjteményéből van véve, címe: *Gismunda és Gisquard szerelmi Története*. ³⁾ Midőn Enyedi külföldi egyetemeken tanulását bevégezte, visszajöttében 1574. Bécsben egy ideig megállapodván, ez érdekes történetet a czimből is láthatólag Nagyszombati Komáromi Ferencz szeretett egyetlen atyjafia (*frater*) kedvéért latinból lefordítva, verses énekbe foglalta (*cecinit*), a sorokat a maga neve betüivel kezdve, a miből aztán később az ő szerzősége kiderült. A *Decameron* híre a XVI-ik században egész Európában el volt terjedve s beszélyeit minden mivelte és irodalommal bíró nemzet sietett fordításban bírni. Enyedi lelkülete komolyságát, a nyugati miveltség iránti érzékét s a nemzeti irodalom szeretetét mutatja az,

¹⁾ *Historia Ecclesiastica s. a. t. Lib. 1. Vol. 1. 313 l.*

²⁾ " " " " " " " " " 310 l.

³⁾ Igen szép *Historia* az *Tancredus* király leányáról, *Gismundáról*, és az királynak titkos tanácsosáról, *Gisquardusról*, kik között felbomolhatatlan szeretet lévén, halálra adták magokat. Olasz nyelvből az *Boccatiusból* deákra fordítván *Philippus Beroaldus* által. Magyar nyelvre pedig fordítván *G. E. T.* által, 4°–14 számozatlan levél, külön czimlap nélkül. Végén: *A. Dni. 1624.* A versesfejekben: *Georgius Enyedi Transilvanus in gratian nobilis Francisci Komáromi Thirnaviensis fratris vnice dilecticecinit vviennae miseram morten dvorvm a mantum ob impatientiam amoris.* A többi versesfejek nem adnak értelmet (*ekeshivddn p naignnm thgmn sat.*) Szabó Károly R. M. K. 541 sz.

hogy ő — a ki külföldön évekig a philosophiában és theologiában búvárkodott — az élvhajhászó Bécsben ily munkára fordította figyelmét s a magyar irodalmat ily korán egy közkedveltségű művel gazdagította.

Heinrich Gusztáv, m. tud. akad. levelező tag és budapesti egyetemi tanár 1882. Boccaccio életéről és műveiről terjedelmes tanulmányt irván: annak Enyedi által fordított fenjelzett művét is bírálva ismerteti; elmondja, hogy XVI. századi magyar irodalmunk egyik igen becses és legrégebb verses elbeszélése, melyet hogy korában kedveltek, mutatja első megjelenése után nem sokára 1577. Debreczenben, 1582. Kolozsváratt, 1592. Monyorókereken, tehát egymásután csakhamar háromszor kinyomatása. Heinrich elébb megismerteti röviden a költemény tartalmát és irányát; kiemeli, hogy Enyedi a Beroald-féle költemény fordításához öt vers-szakkból álló bevezetést írt, ¹⁾ azután a történet elbeszélése folytán eredetijét ismét 5 vers-szakkal bővítette, hatni kívánva kora társadalmi erkölcsaire. ²⁾ Enyeditől látszik származni a beszély két részre osztása, ³⁾ melyet ő az eredetitől eltérőleg ismét érdekesen bővit meg a nemesség lényegével és igaz becsének bölcselmi meghatározása által. E nézetei — írja Heinrich — a kor szempontjából annál érdekesebbek, mert nem Beroald-tól valók.

Két eszköze vagyon a nemességnek,
Melyek által részleltetnek mindenek:
Fegyver egyik útja a tisztességnek,
Szép tudomány második útja ennek.

Igaz nemzetséget nem adhat a pénz;
Nem vehetni áron, mert igen nehéz.
Szín-nemesség az, kit papirosan vészsz;
Szerencsétől illetén nemesség vész.

Mindnyájunknak eredete Istentől,
Születésünk hozatik atyáinktól;
Jó életünk adatik csak Istentől,
A nemesség jó erkölcs folyásától. ⁴⁾

¹⁾ Boccaccio élete és művei 183—84 ll.

²⁾ " " " 181—82 ll.

³⁾ " " " 189 l.

⁴⁾ " " " 194 l.

Ezután Enyedi ismét megtoldja eredetijét Tancred király lelki állapotának a bosszu utáni jellemzésével,¹⁾ valamint Gismundának Vénushoz intézett azon panaszos esenkedésével, hogy sebeit gyógyítsa meg. A mi itt következik, egészen Enyedié. Két versszaka ez :

Oh kegyetlen! bár ne láthattál volna,
Atyám házát meg se szállhattad volna,
Nyílaiddal rám se lőhettél volna,
Halálomnak ha voltál kívánója!

Hitetlen! mért örülsz elveszésemnek?
Vagy mi hasznod vesztében életemnek?
Ha te voltál kezdője szerelmemnek,
Mért nem vagy őrizője életemnek?²⁾

Mikor Gismunda mérget vett s Tancred tört dőfött önszivébe Enyedi — írja Heinrich — az atyákhoz és gyámokhoz intézett hosszú intéssel végzi elbeszélését, intve őket, hogy ne rekeszszék útját a házasságnak. Ez elmékedésében sok szép vonás van. Nem emlékeztet-e Petőfire e hasonlat, kérdi ő?

Lám virágnak földben rejtett gyökere,
Hideg előtt csak napig áll rejtezve,
De ha éri tavasznak meleg szele,
Nem titkolja, fűben lesz jelensége.

Virágjában siesd leányod inteni,
Isten szerint házasságra biztatni,
A szép időt ne hagyj hiába folyni,
Nehéz időbeli kárt megfoldozni.

A szép rózsza kedves csak idejében,
Ha megnézed mosolygó szép színében;
De ha hervadt, nincsen oly becsületben,
Az aggság is, higgyed, nincs szeretetben.³⁾

A gyámokat, kik az árvákat csalják s rabolják, szintén szigoruan megdorgálva, intését így végzi:

¹⁾ Boccaccio élete és művei. 195 l.

²⁾ " " " 199 l.

³⁾ " " " 199. l.

Nem állandó az illetén házasság,
 Melyet szerez erőszak vagy boszúság;
 Avagy a kit forral pénz és gazdagság,
 Nem sokára préda leszen asszonyosság.¹⁾

A ki meg akar házasodni, nézze csak a szeretetet, átkozott, a ki egyébre tekint — mondja Enyedi a bezáró vers-szakban.

A szép rózsa vala már kijövésben,
 Piros pünkösöd havának közepében,
 Másfél ezer hetvennégy esztendőben,
 Ezt éneklé társához szerelmében.

* * *

Ez éneknek deákból fordítója
 Nevét versek fejében nem titkolja.
 Nagy gondolat szivét szállotta vala,
 Istent kéri, ily szeretettől óvja.²⁾

Végül Heinrich Enyedinek forrásához való viszonyát és költeménye értékét határozza meg.

„Enyedi — ugy mond ő — Beroald fordítójának mondja magát, nagyon helytelenül. Költeménye a humanista művének igen szabad, önálló átdolgozása, mely sokszor lényegesen eltér eredetijétől. Még ott is, a hol valóban fordít, mint a közlött példákból láthatni, igen szabadon jár el, legnagyobb részt pedig a cselekvésnek és (ritkán) az elmélkedéseknek csak fonalát követi. Sok részlet teljesen az övé: a nemesekre és gyámokra vonatkozó, a történeti és mythologiai célzások nagy része, Gismunda fogadása, mint a cselekvésnek egy fő mozzanata (melyet csak Enyedi hangsúlyoz), a Vénushoz intézett ima (?), a befejezés (Tancred bűnhődése, melyről a források mit sem tudnak), teljesen az ő munkája. Enyedi az egész költeményben hivatott, hangulat keltő tehetségnek mutatkozik, mely főleg a lyrai költészet terén kiváló sikerrel működhetett volna. Költeményének két fő hiánya — a nyelv és verselés gyarlósága és a tultengő didaktikai irány — első sorban korának hiányai, melyeken a fiatal költő részben túl emelkedni nem tudott, részben határozott morálizáló világnézeténél fogva nem is akart. Enyedi műve költői szem-

¹⁾ Boccaccio stb. 200 lap.

²⁾ Boccaccio stb. 200 lap.

pontból nem oly kitünő, mint Boccaccionak épen egyszerűségénél fogva megindító, kedves elbeszélése, de kétségkívül értékesebb Be-roald hideg mesterkéltséges verselésénél.¹⁾

Heinrich véleményét pongyola és nem magyaros iránya mellett is szó szerint átvettem; az nem hátrányos Enyedire nézve, sőt mivel e tudós nem erdélyi s elfogultság róla föl nem tehető, a megnyit ő elismer, azt egészen jóba vehetik Enyedi tisztelői, a miben pedig hibát lát, azt az olvasó maga is megítélheti, ha Enyedi vagy bírálója téved.

Második műve a Hunyadi Demeter unitárius püspök felett 1592. jul. 6. tartott halotti beszéd²⁾, melynek létét Kénosi Tözsér János tordai unitárius tanár tartotta emlékezetben,³⁾ ma egy példányban sem ismeretes.

Harmadik töredék művének írja Scherzer János Ádám Enyedinek Socini Fausthoz irt azon levelét, melynek szerinte ez volt czime: *Scriptum de invocando aut non invocando in precibus Christo*, a melyre az 1596. sept. 16-án terjedelmes czáfoló választ irt s művei közt ki is nyomatta. Önálló mű e levél nem lehet, legalább itt nem. Socini válaszából erre semmi igazolás nem található, a ki mindig mint magán levélről szól és sem czimet nem ad neki, (mint tévesen ad Scherzer,) sem azt, hogy ki lett volna nyomtatva, nem említi. Itt tehát csak töredékről lehet szó, még pedig igen hézagos és önkényesen kiszaggatott töredékről, a mely csak itt és csak annyiban mondható kinyomott műnek, a mennyiben abból néhány mondatot a válaszoló, illetőleg czáfoló levél fentartott. De akár egyszerű levélnek, akár önálló mű töredékének vegyük a Socini által emlékezetben hagyott Enyedi-féle hittani és exegetikai emlékeket, oly pontosak azok már magukban és Socini nagy gonddal és sok elmével itt ismertető, illetőleg czáfoló észrevételei kapcsolatában, hogy azt Enyedi György életiratának, az ő irodalmi munkálkodását tárgyaló részébe felvenni szükségesnek és tanuságosnak ítélem.

¹⁾ *Boccaccio* s. a. t. 200 l.

²⁾ *Oratio Funeris ad Tumulum Clarissimi Viri Dni Demetrii Hunyadini Superintendentis Ecclesiarum Unum Deum Patrem et Mediatorem Jesum profitentium, ac Pastoris Claudiopolitani, qui 6. die Julii Anno 1592. exspiravit. Habita a Georgio Enyedino Claudiopoli. Typis Heltanis. 4.*

³⁾ *Joannes Kénosi Tözsér: Bibliotheca Unitariorum etc. 4-drét, gr Kemény József gyűjteményében. Szabó Károly: Régi M. Könyvtár, I. köt. Kolozsvár 1592. 62. l.*

E szerint Socini Fausto válasza Enyedi György levelére¹⁾, valamint az abba fölvetett s Enyedinek tulajdonított nézetek és hitelvek együtt képezik e pont alatti közlés tárgyát. E válaszból az tetszik ki, hogy Socini megkérte Enyedit, hogy vele a közte és Dávid Ferencz közt fenforgott nézetkülönbségről barátságos szót váltson és a Krisztus imádása kérdésében miképen gondolkozik, neki nyíltan mondja, vallja meg. Ezt és nem egyebet kért tőle — ugymond — igen sajnálja, hogy ő erre magát akarata ellenére kényszerítettnek írja, még csak nem is gyanítva annak oly okát, a mi helyeselhető lenne. Mit akar ő — ugymond — Enyedi hátrább jobban megéri, most csak annyit mond, hogy őt semmi veszély nem éri most, s nem fogja érni ezután is, ha a dologban kételyeit vele most vagy ezután közli, sőt Isten segélyével az élet minden javánál többre becsülendő nevezetes haszna lesz belőle, ha megengedi, hogy kételyeit eloszlatni megkísérelje. A mit mielőtt tenne, néhány szóval megmutatja, mily szükséges rá nézve a Krisztus imádása kérdésének megismerése. Enyedi maga is érzi ezt — ugymond Socini — a midőn világosan írja, hogy a Krisztus imádása vagy nem imádása felőli két vélemény közül az egyiknek igaznak kell lenni, t. j. vagy rendelve és parancsolva van, hogy a Krisztus imáandó, s ekkor nekünk őt imádnunk kell; vagy pedig az hallgatólag vagy nyilván meg van tiltva s így őt jogosan semmiképen nem imádkhatjuk. E véleményből következik, hogy vagy az, a ki őt imádja, vagy a ki nem imádja, a legsúlyosabb bünt követi el, s minthogy a kettő közt valami közép álló nincs, mindenkire, a ki e kérdésben az igazságot nem ismeri, a legsúlyosabb büntetés veszélye vár. Ebből — a mint ő hiszi — Enyedi maga átlátja, mennyire szükséges az igazság ismerése.

Es most kételyeire tér rá.

„Elsőben — ugymond — Enyedi kétkedik abban, hogy Socini hitnézete, a mi a zsidózók és pópások véleménye közt középben áll, épen e miatt megállhasson, minthogy szerinte a középső vélemények gyakran csálnak. Nem igyekszik példákkal igazolni — mondja Socini — hogy isteni dolgokban ép a középben állók a legigazabbak; azt sem hangsúlyozza, hogy a józan ész tekintve, sokkal valóbbszinű, hogy az igazság középben van, mint a szélsőségekben, a mit Enyedi maga is igazol, midőn azt mondja, hogy azok hizelkednek az embereknek és tetszetősek; csak annyit mond meg egyenesen, hogy ő az általa vallott hitnézetet nem azért fogadta el, hogy a másik kettő

¹⁾ Teljes czime látható e közlés végén.

között középen áll, de mivel a dolog természete készté úgy érezni, a miből következik, hogy Enyedi kételyének itt nincs helye.

„Enyedi abban is kételkedik — írja Socini — ha vajjon helyes-e az ő okoskodása, a ki abból, hogy a Krisztusnak meg van a maga országa s ő az egyház kormányzásában jelen van, szükségképen következik, hogy őt imádni lehet s a ki ezt tagadja, annak amazokat is tagadnia kell, vagy nem kell elismerni. Enyedi kételyének oka az — mondja Socini — mert ő úgy látja, hogy Krisztus országa és kormányzása el lehet az imádás nélkül; szerinte az Isten az ő szövetség idejében uralkodott minden nemzetek felett, s azok még sem imádták. Erre Socini megjegyezte, hogy ő nem következteti, hogy az imádás az országból és uralkodásból lesz vagy lett, de abból jog szerint lehet és lehetett. Mert itt nem az a kérdés: vajjon Krisztust imádni kell-e? hanem az, hogy imádni lehet-e? Mert ha — a mint Enyedi nem kevesebbé igazán, mint a dologra tartozólag írja — soknak kell meg lenni, a mik nem lesznek meg, hasonlóképen, sőt sokkal inkább, sok jog szerint meg lehetne, a mi még is nem lesz meg.

„A mit Enyedi Dániel profétától¹⁾ az angyalokról idézett — írja Socini — a melyek szerinte gondviselői voltak a zsidóknak és görögöknek a persák ellen, felette bizonytalan; de nem is gondviselőjének, hanem a zsidók fejedelmének van írva Mihály angyal, s ha ő el is fogadja a példát, úgy, a mint idézve van, mi köze annak a fenforgó kérdéshez, midőn csak egy helyen fordul elé, hogy az angyalok a zsidóknak gondját viselik, nem érintetvén sem az, miben áll e gondviselés? sem hogy meddig tart? sőt az sem mondatván meg: vajjon az angyalok értik-e gondolatait s meghallgatják-e imáit azoknak, a kiknek gondját viselik? S vajjon — kérdi Socini — ezek imádása megegyezik-e a Krisztus imádásával, a kinek neve valahányszor a szentírásban előfordul, mindig említve van országa és uralkodása, hogy az atya fiának mindenben hatalmat adott, a ki örökkön örökké, az idők végeig gondját viseli és kormányozza az ő egyházát, hatalma van az angyalok felett, s ismeri nem csak az emberek kérését, de gondolataikat is. A mit továbbá Enyedi felhoz, hogy az angyalok kegyes emberek imáját Istennek bemutatják, nincs megírva — ugymond ő — a mennyei jelenések általa idézett 8. r. 3 versében (ő pedig Tóbiás könyve tekintélyét s bizonyító erejét

¹⁾ 10 rész 13., 20. vers. Ez a Stegman Joachim kolozsvári unitárius tanár és pap kézirati pótlása a könyv lapszélén. A könyvnek Jankovichs birtokába honnan jutását ez és ama másik bejegyzés mutatja: Ex Libri Joachimi Stegmanni. Én jól ismerem az írást.

nem ismeri el), sőt ha meg lenne is irva, akkor sem tartoznék a do-
jogra, mert ez és a Krisztus országa és uralkodása közt semmi ha-
sonlóság nincs. A mi ott irva van, hogy egy angyalnak kezébe sok
szövétnak adatott, hogy a szentek könyörgéséből áldozatot tenne,
ezzel Jánosnak látásaiban az jelentetett meg, hogy a szentek imád-
sága Isten előtt legkedvesebb és legjobb illatu áldozat.

„Enyedi utolsó kételye az angyalokat illeti — mondja Socini —
a kik őrködnek a kegyesek körül s védelmezik őket sat. s mégis
az őrködésökért soha egy kegyes ember sem állította, hogy őket
imádni kell. Itt legelsőbben azt jegyzi meg, hogy Enyedi, mint már
előbb is tette, az imádás lehetősége kérdését az imádás
szükségességévé változtatta, mert itt nem az a kérdés: kell-e
imádni a Krisztust, de az, jogosan lehet-e? Voltak kegyes emberek
— írja Socini — a kik, bárha nem állították is, hogy az angyalokat
imádni kell, de azt igen, hogy jogosan lehet, azon angyalokat t. i.,
a kik az emberek őreiül adattak; mely vélemény helyességét nem
vitatja, sőt megengedi, hogy hibás. De ebből Krisztus imádása ellen,
a mi jogosan lehetséges, semmi érvet sem következtethetni, s csu-
dálkozik, hogy Enyedi Krisztus országát és uralkodását az angyalok
őrködésével s Mihály angyalnak a zsidók őrizésére adott parancsával
egytermészetűnek tartja. Mekkora különbség van ugyanis — mondja
Socini — Krisztus, a király, úr és örök s absolut uralkodó és
gondviselő, s Mihály között, a kinek — mint Dániel profécziája
idézett fejezete szerint azok fejedelmének — e próféta korában a
zsidókra való gondviselés meg volt parancsolva, de hogy annak mi
volt az értelme, nem bizonyos. A fejedelem szónak ugyanis mind a
zsidó, mind a görög nyelvben sokféle értelme volt. Mondathatott ő
zsidók fejedelmének, nem azért, mintha országuk fejedelme lett
volna... (itt a további fejtegetés megszakadását pon-
tok jelölik.) Socini nézete az, hogy itt Mihály név alatt a Krisz-
tus ábrázolatik; Tremellius bibliafordítása 10. fejezetében is ez van,
nem azért, mintha már akkor tényleg a zsidók fejedelme lett volna,
de mert azzá leendő volt, s Dánielnek ez mint látomány (V i s i o) meg-
jelent. De ebből, a mi egészen jóslat és e felett mystikus, ugy a mint
a szók szólnak, semmi bizonyost következtetni nem lehet. Láthatja
ebből Enyedi — így végződik Socini okoskodása — hogy a minket
őrző angyalok, a mi szolgatársaink, Krisztus küldöttjei (minister)
és szolgálói, a kiktől nem tudjuk bizonyosan, mennyire terjed ki ránk
való gondviselésök, (vannak, a kik az egészben kétkednek) s tisz-
tök csak jelezve és ajánlva van, nem tudjuk: vajjon mindig jelen van-

nak, hogy imáinkat meghallgassák szintugy, mint Krisztus, a mi királyunk és urunk, a kinek Isten magán kívül mindeneket alá vett, s a ki mennyen és földön teljhatalommal bír, megvizsgálja a sziveket és veséket — ezt a Krisztust az angyalokkal egybehasonlitni akarni sokkal nagyobb képtelenség, mintsem szóval eléggé ki lehetne fejezni. A miből következik, hogy ha valaki az angyalt imádni merészkedik, szükséges, hogy annak jogos tehetésére isteni intést kapjon; ellenben Krisztus imadására nemcsak parancsra nincs szükség — a miről Enyedi ellenkezőleg látszik gondolkozni — ám-bár a parancs nem csak arra tanítva, hogy Krisztust imádni lehet, de hogy kell is, de intésre sincs. Kétkedni abban, hogy Krisztus lehet-e imádni? annyi, mint kétkelni, hogy ő valóban a mi királyunk, a kinek hatalom van adva, minket meghallgatni és megsegíteni. Ha Enyedinek szükségesnek látszott volna az ő Dávid Ferenczczel való vitatkozását valaha szorgalmasabban megolvasni és megfontolni, könnyen meggyőződött volna arról, hogy azok, a kik a Krisztus imádatát tagadják, nem más okból teszik azt, mint hogy tőle az egyházban levő országát és uralkodását elvegyék; de minthogy Enyedi — a mint saját szavaiból is kitetszik, a miket hozzá intézett — csaknem retteg azon irások szorgalmas megvizsgálásától, csoda-e, ha azt nem látja át? csoda-e, ha ő a Krisztus imádatát illető ezen fontos kérdésben, a melynek igazságát meg nem értvén, tudása a keresztény vallásnak ép legfőbb lényege s e mysteriumok felől tünik fel fogyatékosnak, s végre, csoda-e, ha Isten és Krisztus dicsősége kérdésében, a minél nagyobb és felségesebb nem gondolható, könnyűnek ítéltetik? De reméli — ugymond — hogy e kérdésben igyekezni fog nézeteit kifejteni, a mit hogy annál gyorsabban tegyen, kétkedéseinek megvizsgálására megy át.

„Enyedi Krisztus imádatára iránti kételyének egyik oka — mondja Socini — az, hogy sehol sincs kifejezetten parancsolva, hogy őt imádni kell, s ezt eddig felhozott érvei sem gyöngítették meg! Socininek a kisdetek megkeresztelése mellett felhozott példája pedig — Enyedi szerint — nem tartozik a dologra, minthogy szerinte a keresztség sem tartozik az Isten és Krisztus tiszteletére, mert ő azt hiszi, hogy a nélkül is lehet az ember keresztény. Itt Enyedi téved, — mondja Socini — midőn megengedettnek veszi azt, hogy nem tartozhatik az isteni tiszteletre, a mit el lehet hagyni, holott ép az a kérdés, hogy minden istentiszteletre tartozó elhagyható-e? a mi azt teszi, hogy minden ilyes nincs parancsolva? Socini ép azt akarja megczáfolni, hogy a mi nincs parancsolva, azt tenni nem szabad. A

kik így okoskodnak, a Krisztus imádását nem tartják valódi istentiszteletnek, sőt azt eltöröltetni akarják. Pedig ez nem azt teszi, hogy általa Isten dicsőítetik, s az isteni tisztelet szellemi értéke nő, ezt csak az ezt cselekvő hiszi... Azt is írta volt neki egykor Enyedi, hogy nincs ok rá, hogy az ember tegye, a mit nem kell tenni és hogy nézeteik a kisdedek megkeresztelésére nézve egyezők. Nem mulaszthatja el ez alkalommal, hogy utóbbi levelében nyilvánított ama nézetét, hogy a mi nincs megtiltva, az némiképen jó, meg ne csejőljön. Nem foglalja szavakba, hiszi, hogy Enyedi maga is átlátja, valamint azt is, hogy ő helyesen hozta fel a kisdedek megkeresztelését illető példát. De Enyedi azt is ellenveti — ugymond Socini — hogy különbség van a Krisztus imádása és kisdedek megkeresztelése kérdése között; mert ezt el lehet hagyni, s ki lehet küszöbölni, de amaz nem, ez szükséges, amaz nem. Socini azért hozza fel ezt — mondja tovább — hogy abból lássék meg, hogy lehet valami olyan is az egyházban, a mi nem parancsoltatik... Enyedi azt is írta levelében, hogy az egyházban az olyaknak kell meg lenni, a mik szükségképen valók, nem a mik csak lehetőek. Ez fölösleges dologisméltás (tautologia), a mit ő nem helyesel, mert látja, hogy sok van, a mit az egyházból kiküszöbölni nem kell, a mik mégis nem épen szükségesek. Enyedi okoskodásának következetlenségét eléggé bebizonyította azzal, hogy elismerte, hogy a Krisztus imádását nem lehet kiszorítani az egyházból, a miből az következik, hogy az nem közömbös dolog (adiaphora), de szükségképen való; azonban rá következőleg mindjárt elbeszélte Socininek a Dávid Ferenczcel volt vitájában a 27. fejezet 4. részében erre nézve tett érvelését, a miből kitetszik, hogy valami lehet nem közömbös, de azért mégsem szükséges, így a Krisztus imádása nem lehet közömbös, de még sem egyszersmind szükséges is, oly értelemben, a minőben Enyedi veszi, hogy t. i. az sem nem jó, sem nem rossz, de Socini szerint mindenestre jó, és olyan, a mit az egyházból nem kell s nem is lehet kiküszöbölni, ha bár nem is szükséges.

„Socini Enyedihez írt levelében azt írta, hogy Dávid Ferencz a közte és Socini közt folyt vitában a közömbös dolgok két lehetőségét értette, egyik az: a mi sem parancsolva nincs, sem tiltva, másik: a mi magában sem nem jó, sem nem rossz. Első értelemben véve előtte közömbös a Krisztus imádása, tehát nem szükséges; utolsó értelemben azonban nem közömbös, mert ő ezt már magában jónak tartja, de azért nem egyszersmind szükségesnek is. Enyedi szerint ellenben az sem nem jó, sem nem rossz, s a mi nincs paran-

csolva, szükségképen tiltva van. Ő az elsőt azzal akarja bizonyítani, hogy a mi sem parancsolva nincs, sem tiltva, némileg rossz; azt pedig, hogy a mi nincs tiltva, némileg jó, azzal bizonyítja, mert a jó nem tiltatik; ugyszintén azt, hogy a mi nincs parancsolva, némileg rossz, azzal bizonyítja, mert a jó parancsoltatik. De Socini ez okoskodást hamisnak mondja, mert okul az vétetik, a mi kérdésben van, s a mit még be kell bizonyítani, t. i. minden, a mi jó, parancsoltatik. Ő éppen ellenkezőjét hozza fel: némely dolgok magukban jók, még sem parancsoltatnak. Enyedi — jegyzi meg Socini — ama következtetését sem bizonyította be, hogy a mi némiképen jó, némiképen rossz, magában sem nem jó, sem nem rossz, s azért az ilyeket az isteni tiszteletre vonatkozókban megengedhetőeknek nem tartja, mert az Isten a mesterségesen csinált istentiszteleteket gyűlöli s emberi találmányokkal magát tiszteltetni nem kívánja. Érvelését azzal végzi, hogy az isteni tiszteletben semmi egyéb nem jó, mint a mit az Isten rendelt és parancsolt. Erre Socini megjegyezte, hogy az nem emberi találmány, a mi valamely isteni végzésben és munkában kijelentetett és ajánlatott; ilyen Krisztus felmagasztaltatása, országa és uralkodása, a miből következik, hogy őt joggal imádkozhatjuk, s hogy ezt tenni merészelnünk, nem kell rá parancsot várnunk. A mint a Krisztus imádásáról irt könyvében kifejezte, s az erdélyiekhez irt levelében ismételte, csak az egy is, hogy Krisztus az Istennek alá van rendelve s az egyházban és annak kormányzásában helyét pótolja, nem engedi meg, hogy egyedül hozzá imádkozzunk; mert nagy balgaság lenne azt hinni, hogy csak az Istenhez, minden jónak első forrásához és szerzőjéhez, s nem egyszersmind a Krisztushoz is imádkozva, nem lenne helyes imádságunk, valamint az is balgaság lenne, hogy a Krisztushoz, a kinek hatalma van mennyen és földön, a ki teljhatalmu király és a szivek és vesék vizsgálója, ne legyen szabad imádkoznunk s szükségünkben őt segítségül hívunk.

„Többet akart még neki írni — így végzi levelét — hogy meggyőzze arról, hogy a Krisztus országának vallásával annak imádkozhatása tagadása meg nem állhat, s hogy kimutassa, mely szükséges keresztény emberre nézve, az ő országát elismerni, s következésképp milyen szükséges megismerni és megvallani, hogy Krisztust jog szerint lehet imádni, és hogy a keresztény vallás ezen igazságának ismerete más ismeretek felett — a mire nézve neki talán ellenkező a véleménye — mennyire hasznosnak tekintendő. De részint az idő, részint betegsége gátolja; végzi tehát most, remélve, hogy azt máskor módja lesz megtenni, ha csak — a miben nem kételkedik — értesül-

het arról, hogy Enyedinek azokat, a miket a kérdésről hozzá irt, nem esik nehezére megolvasni és megfontolni. Isten veled. Krakko. sept. 16. 1596. Krisztushan Tied: Socini Fausto.¹⁾

Sajnos, hogy Socini ellenfele levelét nem közölte egészen, mint közölte sokakét, hanem csak egyes tételeket szedegetett ki belőle tet-szése és saját célja szerint. Így csak fentartással fogadhatók Enyedi-től vett idézetei, úgy, mint az ő azokra alapított okoskodása és ité-letei is. Oly önhitt vitázónak, minőnek őt írásai mutatják, nehéz tárgyilagosságnak lenni. Terjengő írásának célja tudásának fitogtatása, a kivonatos idézetekre mesterséges dialectikával irt nagy feleleteivel az ellenfelet igyekszik árnyékba s magát mint győztes harczost fénybe állítani. Ez olykor tévedésbe is ejti. Csak egy példát idézek. Enyedi-nek a Mennyei Jelenések könyve VIII. részéből vett azon idézetéről: „hogy az angyalok a kegyesek áldozatát Isten előtt bemutatják,“ azt írja, hogy az a 3-ik versben nincs meg, de meg van a 4-ikben. „Felmene pedig a jó illatoknak füsti a szenteknek könyörgésekkel az angyalok kezéből az Isten eleibe.“ Nem az-e ez, a mit Enyedi állított? Én annak tartom. Még egy más megjegyzést is teszek. Levele kezdetén Socini csodálkozik, miért vonakodik Enyedi vele hittani levelezésbe bocsát-kozni. Azért, mert ismerte Dávid Ferencz bukását, a mit Socini idé-zett elő; bizalmas beszélgetéseit, a miket mint vendég, házánál és asztalánál vele folytatott, titkon Blandratának azonnal megírván. Enyedi jól tudta ezt, valamint azt is, hogy Socini elvi ellentétes álláspontja s ellene folytatott polemiája Palaeologus Jakab — Dávid Ferencz benső barátja s elvrokona — vesztére is befolyással volt. Én bár meggyőzőbbnek s tanúságosabbnak tartottam volna, ha a választ ama levéllel olvashattam volna, a melyre az iratott; mindazáltal így is annyira becsesnek tartom azt, hogy Enyedi életiratából kihagyha-tóknak nem véltem. Bár az ő Socini levelében fentartott hittani né-zetei és elvei csak töredékesek s nem lehetünk bizonyosak arról, hogy ő azokat oly eszmei összeköttetésben s azon alakban írta, a mint Socini közölte: azon dogmatörténeti értéke is meg van, hogy azokból is látjuk, hogy Dávid Ferencz gyászos végével nem lett vége Erdélyben a tiszta unitáriusságnak, sőt Enyediben, kora egyik legkitünőbb férfiában egész épségében, hamisítatlanul élt az, a mit egyébiránt nagy philosophiai, theologiai, exegetikai műve is — a mint

¹⁾ Fausti Socini Senensis ad Amicos Epistolae. Racoviae. 1618.
Th. u.
8. 633—647. II. M. Nemzeti Múzeum. 1983. sz. a.

már fennebb ismertetem — kétségtelenné tesz. Nagyobb csapás nem érhetne volna Dávid Ferencz egyházát — az unitáriusokat — mint-ha a dévai ismeretlen sir az ő poraival tanait örökre el- és bezárta volna. De ellenkező történt. E tanok szétszóródva, lelkes tanítványainak szívében és lelkében megfogantak, meggyökerestek s életjogukat és állandó életöket kivívták. A Dávid Ferencz hiteseimnek s reformátori jellemének legbátrabb és leghivatottabb magyarázója, terjesztője és az egyház kebelében állandósítója Enyedi volt, a kihez ellenfele még egyszer a Krisztus imádása tárgyáról irni készült, azonban ismeretlen okból, vagy tán Enyedinek nemsokára bekövetkezett halála miatt — ugy látszik — elmaradt.

Enyedi oly nevü és tudományu író, hogy e latin szövegű válasznak irodalmunkba átültetése már ez által is eléggé indokolva van. Én nagy élvezetet találtam a munkában. Vajha az olvasó se csalódnék elolvasva azt!

(Folytatása következik.)

JAKAB ELEK.

EGYHÁZI BESZÉD.

A KIK AZ EVANGELIUMOT PRÉDIKÁLJÁK, AZ EVANGELIUMBÓL ÉLNEK.

1. Kor. 9. rész, 11—13—14. vers.

Vetés és aratás, munka és jutalom: egymástól elválaszthatatlan fogalmak, elannyira, hogy ha az egyikre gondolok — a másik akaratom ellen is eszembe jut.

Megtörténik azonban néha, hogy a kik örömmel vetnek — sirva aratnak, a kik hiven munkálkodnak, tövis-koronával, vagy keresztállal jutalmaztatnak. Ámde ez kivételes eset és csak azt bizonyítja, hogy nincs szabály kivétel nélkül; mert az ily esetek, vagy az általunk meg nem fogható isteni bölcseségből, vagy az emberi hálátlanságból származnak. Azonban mégis általános szabályul kimondhatjuk, hogy valamint a vetést aratás, úgy a munkát jutalom szokta követni.

Valamint egyesek, úgy nemzettömegek is azon hív lelkeket, kik érdekekben fáradoztak, siettek megjutalmazni minden időben.

A történelem muzsájának beszédes ajkai s amaz emlékoszlopok, melyek jeleseinket örökíték, századokról századokra fennen hirdetik: hogy a munka jutalom nélkül nem maradhat. Ily értelemben mondja szentkönyvünk is: méltó a munkás a maga bérére.

És ha már jutalomban, kitüntetésben, javadalmakban részesítetnek az anyagi jólét előmozdítói is, mennyivel inkább jutalomra méltóbbak, kik a lelki élet, a jelen- és jövőendő-élet üdvösségén fáradoznak?

Avagy nem méltó-e a jutalomra a Jézus evangéliuma igazságainak magvetője? Nem méltó-e jutalomra a lelki tanító, ki mint egy szellemőr van állítva a népek elébe, hogy azokat intse, oktassa, lelkesítse — hivatásaikra, emberi méltóságaikra, Isten, maguk és emberbarátaik iránti kötelességeikre szüntelen — hogy miként a népek lelkiösmeretje: rettentve menydörögje a bűn átkát, a testiség veszedelmét és fennen hirdesse — az áldozatkészség, jó cselekedetek, szép, jó és igaz, szóval: az erény üdvét, boldogságát!...

Oh bizony, ha valaki, úgy a lelkitanító az, ki leginkább méltó azon jutalomra, melyre hivei méltatják; mert ő az, ki a Jézus evangéliumának hirdetésével megkönnyíti az élet terheit — elviselhetőkké teszi a szenvedéseket, erőt, bátorságot nyújt a roskadozóknak; az elévedteket igazutra vezérli; gyógyítja a lelkibetegeket; szóval, miként az Istenangyala a mennyei tudománnyal ajkain: vezérli hiveit e földi élet szenvedésteljes pusztáján keresztül ama mennyei Kánaán felé, hol örök élet, örök boldogság váraozik a hívők sokaságára.

Ugy van! a lelkitanító, ha hiven megfelel kötelességének, leginkább méltó azon jutalomra, melyben részesítik fáradozásaiért! Ily értelemben nyilatkozik Pál apostol is a felolvasott igékben: ha mit inektek lelkieteket vetettünk, nagy dolog-e, ha a testi marháitokat aratjuk. Avagy nem tudjátok-e, hogy a kik a szentdologban munkálkodnak, a szenthelyből élnek és a kik az oltár körül forgolódnak, az oltárral együtt veszik el részöket. Eképpen rendelte az Ur is azoknak, kik az Evangéliumot prédikálják, hogy az Evangéliumból éljenek.

K. aty.! most, midőn Isten törvényének engedelmeskedve, mint hív keresztények, nekünk, mint lelkivezéreknak megadátok a jutalmat azon áldásból, melyben titeket is a mindenható Isten egy évi munkásságért megáldott — tehetné-e másként, minthogy szívem szerint megköszönjem, nem annyiban azon jutalmat, melylyel fáradozásomat megjutalmaztátok, mint inkább azon szivességet, melylyel adtátok s mely ez adományt nagygyá teszi előttem a szeretetben!

Mielőtt azonban ezt tenném, engedjétek meg, hogy a felolvasott igék alapján legalább körvonalalaiban felmutassam a lelkitanítók munkakörét és azon nagybefolyást, melylyel e munka a társadalom minden viszonyaiban alakítólag behat.

I.

A lelkitanítók a szellem őrei! Legmagasztosabb, legszentebb hivatás, de legterhesebb is. Oly feladat, oly felelősség, melynek sulya emelésére: krisztusi erő, krisztusi jellem kívántatik! . . .

A megrögzött babonák, előítéletek hidra fejait Herkulesként megfojtani; a százados balszokások, tudatlanságok kigyófézkes gye-püit széthányini minden félelem nélkül; az önzéstől megvakult s meg-süketült füleket, szemeket meggyógyítani, hogy látván lássanak és

hallván halljanak; az igazság útján járni nem szokott lábakat Jézus ösvényén járni tanítani; a szivtelenségből összezsugorodott kezeket adakozásra nyitni; a harag, gyűlölet, bosszu által elkérgesedett kebleket fölengesztelni s a szeretet, béketűrés és megbocsátás szent érzéseit oltani helyökbe; a bűnkoporsójába zárt erkölcsi halottakat az igazság országának feltámasztani; a hitetlenség vakságának labirintjében tévelygőket a Jézus szellemének, ama fényes hajnali csillagnak fényivel a hit üdvadó országába vezérelni; vigasztalni, oktatni, feddődni, dorgálódni; hirdetni a Krisztus evangéliumának igazságait alkalmas és alkalmatlan időben; szóval — a sziveket és lelkeket újjáalkotni keresztényi fogalmak szerént esketés, keresztelés, konfirmálás, urvacsora kiszolgálás és folytonos oktatás által: oly terhes feladat, mely minden erejét, minden munkásságát igénybe veszi a tanítónak, s hogy némileg is megoldhassa a nagy feladatot, nagy Istensegedelem kívántatik ahoz.

És ha már elgondoljátok e szinte emberi erőt meghaladó terhes munkát és számba veszitek azon méltatlanságokat, melyeket egy lelkitanítónak csaknem mindenütt viselnie kell krisztusi türelemmel némely önző, tudatlan, rozszakarató embertársától és összehasonlítókatok e nagy munkát és óriási béketűrést azon csekély világi jutalmazással, e melylyel az emberek lelkivezérőket legtöbb helyt jutalmazni szokták: nemde, nem csudálkoztok-e magatok azon, hogy e haszonleső világban akad még ember olyan is, a ki Isten és felebarátai iránti szeretetből lelkési pályára lép, hol reá legnagyobb munka és csekély világi jutalmazás és számtalan esetben reá és családjára nyomor, szenvedés s néha még koldusbot is váraozik.

Bizony nem lehet csudálkozni, ha naponta apad a lelkitanítói pályára készülők száma. Hiszen kinek volna kedve legtöbb esetben nyomort, szenvedést választani magának osztályrészül egy egész életen át, mikor világi pályán, csekélyebb előkészülettel dús jövedelmet, kényelmet, nyugalmat biztosíthat magának és szeretteinek?

Higyjétek meg af. ha a mindenható Isten nem oltotta volna az emberi kebelbe a szép, jó és igaz iránti szeretetet, ha nem oltotta volna a lelkiismeret helybenhagyását, jutalmazását, mely nagyobb jutalom az igaz ember előtt minden emberi kitüntetéseknel, királyi koronáknál: nem lenne senki, ki a vallás ügyeiben fáradoznék. De Isten törvénye örökdik, hogy legyen minden időben a népeknek vezére; Isten törvénye örökdik, hogy a jobb lelkeket ne a világi haszonlesés, hanem a lelkiismeret jutalmazása vezérelje szép, nagy és magasztos

tettekre, még azon esetben is, ha az emberektől félreértetve töviskorona, ostoroztatás, vagy a Golgota kínszenvedéseinek fájdalmait kellene is szenvedniök, miként Idvezítőnknek.

És ha már ezeket mind meggondoljuk: lehet-e valaki az a szívtelen, a ki hideg közönnyel szemlélje ezt a nemes feláldozást? Lehet-e valaki az az önző, hogy e nagy munka végrehajtását jútalom nélkül hagyni kívánja? Nem! Ily embert nem gondolhatok!... És éppen ezért kérdem Pál apostollal: Ha mi tinektek lelkieket vetettünk, nagy dolog-é, ha a ti testi marháitokat aratjuk? Avagy nem tudjátok-é, hogy a kik szent dologban munkálkodnak, a szenthelyből élnek, és a kik az oltár körül forgolódnak, az oltárral együtt veszik el részöket?... Ekképpen rendelte az Úr is azoknak, kik az Evangeliumot prédikálják, hogy Evangeliumból éljenek.

II.

A lelki tanítók hiv munkássága a társadalom minden rétegét és alakzatait áthatja.

Ha visszatekintünk a múlt századok sötét korszakára és az akkori viszonyokat, rendszereket, népek és nemzetek sorsát, állapotját összehasonlítjuk a jelen idő vívmányaival, annak ellenére, hogy az emberiség még nem érte azon zenit pontot, melyre hivatva van, oly nagy a különbség, hogy az emberiség társadalma teljesen újjalakítva látszik.

A helóták, hűbéresek, rabszolgák, kiket a vad korszak kászt-rendszere kizárt az emberi öröklött jogok élvezéséből, ma már testvéries egyetértésben élvezik a jogegyenlőséget többi embertársaikkal.

A tyrannok helyett, kik örült szeszélyökben ezereket huzattak karóba, ma már alkotmányos fejedelmek kezdenek uralkodni, kik népeik millióival egyetértve alkotják azon törvényeket, melyeken a jóllét fölvirágzása alapszik.

A gyűlölet, szeretetlenség helyett a lélekben felvilágosult emberiség nem égő áldozatokkal, hanem lélekben és igazságban áldozik az egy igaz Istennek.

És kiknek és miknek köszönhetjük mind ezen nagy reformokat, üdvös változásokat, bámulatos átalakulásokat? Bizonyára a lelki tanítóknak, a templomoknak és iskoláknak... Templom és iskola, a hol e két elválaszthatlan ikertestvére egymásnak, hiven megfelel fel-

adatának: ott a népek szellemét az az isteni erő, vagy szentlélek hatja át, mely minden szépre, jóra, igazra int, buzdít és lelkesít.

Templom és iskola, két oly nevelő intézet, melyek a nemzet-tömegek durva anyagában fölgyújtják amaz isteni tüzet, mely tűz-oszlopként vezérli az emberiséget az egyenlőség, testvériség és szabadság országa felé.

A míveletlen nemzet hasonlít a szabályozatlan folyamhoz, mely a legkisebb áradatra kiönt és iszappal fődí el a szorgalom vívmányait... A míveletlen nemzet haszontalan anyag tömeg, mint a Prometeus embere!... Azt, a mi a nemzetet nemzetté, az embert emberré teszi, amaz isteni szikrát, a templom és iskola táplálhatja.

De tovább megyek és azt mondom: a gyermekek az emberiség jövődő boldogságának vetései... s minthogy a társadalom nagy tömegének, a népnek gyermekei, a papok és tanítók gondozása alatt állanak: az ők kezökben van letéve az emberiség jövődője is. „Kedzében a gyermek álmái, tündér világa lelkes ifjunak s a férfi boldogsága: játszani, ily drága kincsek nem adattanak!“...

Látni való tehát, hogy az ember lényege, a társadalom fennállása, az emberiség jövődő boldogsága: a lelkitanítók munkásságától függ!... Ki tagadhatná meg tehát azoknak nagy befolyását a társadalom és emberiség átalakítására nézve?!...

Hát ha még meggondoljuk azon munkakört, mely az újra ébredt kor küzdelmeiben reájok vár?... lehetetlen, hogy tisztelettel ne emlékezzünk róluk!

Az a bárka, mely a szent jóslat szerint: egy új világot zár magában... közeledik az örökkévalóságnak tengerén, de hogy révpartra juthasson, csak ama szegény lelki tanítók megfeszített munkássága által lehetséges, kiket gunymosolylyal néz le a társadalom heréinek egy része.

Küzd, forr az emberiség! újabb meg újabb találmányokkal áll elő az emberi ész; de az egyesek e lángszévével szembe: gunykazaj gyanánt hangzik fel a nagy tömeg tudatlansága!...

A természettudomány legfényesebb diadalait üli! és még is a nagy sokaság vak babonák, századok balszokása járma alatt nyög!

Mesterség, ipar, földmívelés, kereskedés diadalmasan hirdeti vívmányait — s a nagy sokaság még is a mult száz rabbilincseivel van kötözve!...

A keresztény vallás száz évektől fogva hirdettetik az iskolákban, templomokban — s a nagy sokaság még is az anyagiasság bálványistenei előtt ujjong! . .

Meg van a tudomány, de holt betű az a sokaságra nézve. Meg van a keresztény vallás, de hol a keresztény nép? mely annak lényegét fölfogva megtettesítse a Jézus magasztos elveit! . . Oh, a nagysokaság csak névleg keresztény, valóságban pedig, megkeresztelkedett pogány! . . . .

A lelkitanítók vannak hivatva, hogy egy újabb nemzedék gyökeres szív- és lélek-mivelésével elkészítsék a talajt, melyben tudomány és vallás testvéries egyetértésben üdvadólag gyümölcsözhessenek. A lelkitanítók vannak hivatva arra, hogy egy újabb nemzedék kimivelése által a szívben és lélekben mivelte emberiség társadalmában létesülhessen az istenország, melyért naponta imádkozunk.

És ha e szent munkát meggondoljuk, nemde, nem önérzettel kérdehetjük-e Pál apostollal: Ha mi tinektek lelkieket vettünk, nagydolog-e, ha a ti testi marháitokat aratjuk? Avagy nem tudjátok-e, hogy a kik a szent dologban munkálkodnak, a szent helyből élnek, és a kik az oltár körül forgolódnak, az oltárral együtt veszik el részüket? Eképpen rendelte az Uris azoknak, kik az Evangeliumot prédikálják, hogy az Evangeliumból éljenek! . . .

Ti, mint mivelte keresztényekhez illő, fel tudjátok fogni a templom és iskola nagyjelentőségét. Ti ezeknek érdekében, minden lehetőt megtettetek és megtesztetek. Itten a közel multban próbára tetted hiteteket — elhamvadt a diszes templom és a muzsák szenthajléka, de ti kétszeres lelkesedéssel, még diszesebb templomot, diszesebb iskolát építettetek, — tudván azt: elvész a nép, mely tudomány nélkül való! . . . A templom és iskola a tudománynak kútforrásai. Ti sziveteken, lelketeken viseltétek az egyházi szolgák sorsát is! Ti most is egy évi fáradozásaitoknak gyümölcséből, nagy készséggel jutalmaztatok meg minket, kik az Ur oltára körül forgolódunk. „Rólatok emlékezem én meg, kik szeretitek az istenházát és szolgálóival utolsó falat kenyereketek készek volnátok megosztani. Titeket áldlak én az Isten és a világ előtt! Érettetek és a tieitekért imádkozni meg nem szünöm soha. Az Ur, kit ti szerettedetek — áldjon meg titeket e földön, melyet nektek adott, hosszuidelig való maradással, áldjon meg titeket, valahol jártok és keltek, lelkí

és testi áldásaival, és áldjon meg unokáitokban is ezeriziglen nemzetségről-nemzetségre.

Az Úr vegye kedvesen az áldozatot, melyet az évi termés zsengejéből tettetek s nyugodjék meg jóvolta rajtatok a hit, remény és szeretet áldásában.

Amen.

RÉDIGER GÉZA.

A RAVAI UNITÁRIUS EGYHAZ TÖRTÉNETE.

Mindnyájunk előtt rég táplált óhaj teljesülne s régóta érzett szükségét pótolna, ha egyházunk történetét a meglevő adatok tüzetes felhasználásával, részletesen megírva láthatnók. Hiszen az unitárius egyház történetét részletesen megismerni lehetetlen, nincs miből. A Székely Sándor által irt egyháztörténet, ha az akkori időben nagy hiányt pótolta is, a mai igényeknek nem felel meg, s e mellett könyvárúsi úton megszerázhetlen. A „Dávid Ferencz emléke“, „Kolozsvár“ „Torda története“ kitünő művek, de még nem egyháztörténelmünk. A Kénosi Tózsér János és Uzoni Fosztó István iratai, kiadatlan hevernek főiskolánk könyvtárában. Az „Unitárius Kis Tükör“ pedig czéljának megfelelőleg csak általánosságban ismerteti egyházunk történetével.

Köszönettel tartozunk a „Keresztény Magvető“ szerkesztőségének az egyháztörténet részére nyitott róvatért, melyben többektől közöltettek kiváló becsü adatok. Ekklézsiáink történetei közül azonban a Ker. Magvető 70-es években tett lelkesítő és buzdító felhívása, valamint a főtiszt. püspök urnak 1878-ban kiadott rendelete mellett is, fájdalom, ez ideig alig hat közöltetett a „Ker. Magvető“ hasábjain. Igaz, hogy kevés, s csak nagyon hiányos adattal rendelkezünk az ekklézsiák levéltáraiban. De ezek, eltekintve egyes külső eseményektől, valószínűleg nem a féltékeny őrizés miatt lettek hiányossá. S ha legalább a meglevőt megmentve s összegyűjtve, bár hiányosan is, adnók ekklézsiáink történeteit; mégis össze lenne hordva lassanként az anyag egyházunk történelmének megírásához valamely hivatott toll részére. Mely után, ha mi a magunk részéről nem teszünk, hiában áhítózunk.

E tudat, s e kötelesség teljesítésének érzete vezérelt engem is, a kezelésem alatti egyház történetének megírásában. S bár kevés és hiányos adattal rendelkezem is, a meglevő irott adatok s szájhagyományok gondos egybevetésével igyekeztem az egyház történetét a lehetőségig hű képbén adni a következőkben:

AZ EGYHÁZ KELETKEZÉSE ÉS FEJLŐDÉSE.

Mikor keletkezett a jelenben szépen virágzó ravai ekklézsia, biztosan meghatározni nem lehet. Azonban, hogy a XVI. száz végén már valószínűleg — a XVII. száz elején pedig biztosan voltak itt

unitáriusok, következtenni lehet abból, hogy a szomszédos községek, mint Bordos, Csöb, Szent-Demeter, Solymos, Erdő-Szt.-Györgyön ez időben virágzó gyülekezeteink voltak. Számuk, habár lassanként, Ravában is szaporodott, s alkotnak egy kis filiát 1630. körül. Irott adatunk igaz nincs erről; de bizonyítja urasztali edényeink közt levő azon ezüst pohár, melyet 1633-ban a később püspökké választott Beke Dániel bordosi pap készíttetett.¹⁾ Rava filiája lehetett az akkor hatalmas bordosi ekklézsiának. S lehet, hogy éppen ez időben alapítják a megszaporodott, de még mindig kevés számú unitáriusok; a mit valószínűleg befolyásolt Beke Dániel is, kitől mint ilyen kaphatta fennemlített poharát ajándékol. Maga a község is, mely ez időben katolikus vallást követ, szintén nem lehetett népes, miután az 1801-ben tartott Generalis Visitatio jegyzőkönyve szerint, a midőn már egy pár lélek kivételével egészen unitárius, a lélekszám csak 360.

Alig alakul meg a kiseded filia, szomorú napok következtek reá. S hogy az unitarizmus ellen ez időben indított, bátran mondhatjuk, irtó üldözésnek, mint gyenge csemete a zugó viharoknak, mielőtt megerősödhetett volna, nem esett áldozatul, azt főként állhatatosságunk mellett a sors kiváló szerencséjének s Isten különös gondviselésének köszönhetette. A református atyafiak által indított s vakmerő erőszakkal folytatott actiók; a szombatosok üldözése, főleg a környéken,²⁾ bizonyára sok keserűséget okoztak nekik. De a legtöbb méltatlanságot mégis magában a községben, katolikus vallást követő, úgyszólván saját atyafiaiktól szenvedték, kiknek gyűlölete az unitáriusok iránt, embertelen érzetre valló határozatokban és cselekedetekben nyilvánult. Minő méltatlanságokat szenvedhettek szegények, leginkább bizonyítja azon gyűlölet, hogy halottjaikat a község határán még eltemetni sem engedték, hanem a több mint egy óra távolságra fekvő Bordosra kellett vinniök.³⁾ De miként a borut derü

¹⁾ A pohár tűzetes leírását urasztali edényeinknél adom. Fájdalom, feliratából nem lehet kivenni, hogy Beke D. nem mint ravai pap csináltatta-e, s Ravából ment volna Bordosra. Báró Orbán Balázs „A Székelyföld leírása“ cz. munkájában határozottan állítja, hogy Beke D. ravai pap volt. De e feltevésnek ellenmond az a körülmény, hogy a ravai ekklézia ez időben nagyon kicsiny s szegény, s ily kicsiny gyülekezetben valószínűleg nem szolgált oly kitűnő férfiú, kit már három év múlva püspökké emelnek. Viszont az sem valószínű, hogy e poharat Beke, mint bordosi pap, a bordosi ekklézsiának csináltatja s onnan került volna később Ravába. Mert a bordosi ekklézia bizonyára nem engedett volna ki kezéből oly becses emléket, melyet püspökké lett papjától birt. S hogy e pohár a bordosi ekklézsiának még virágzó állapotában már Raváé volt, bizonyítja az 1693-ban tartott Generalis Visitatio jegyzőkönyve, melyben a pohár is leltározva van.

²⁾ Rava Szt.-Erzsébettől, a Pécsi Simon lakhelye s így a szombatosság gócpontjától csak mintegy két óra távolságra fekszik.

³⁾ Szájhagyomány. De hiteles voltát bizonyítják a körülmények. A Ravát Bordostól elválasztó meredek hegyoldalon most is jól látható az ösvény, a hol halottjaikat átszállították s a melyet ma is „Szentegyház-ösvénynek“ hívják. Továbbá Bordoson is emlékezetben van a hely, hová a ravai unitáriusok temetkeztek, s e temető helyen kaptunk is két sirkövet, melyek felirata szerint ravai unitáriusok pihennek ott 1653-ból.

váltja fel, s a szomorúság után értékesebb az öröm, úgy itt is a keserű méltatlanságok elszenvedése előmenetelők forrásává lett az unitáriusoknak. Ugyanis halottjaikat a falun alól levő patakon nagyobb esőzések alkalmával egy keskeny pallón kellett átvinni Borsosra menőleg. Egy ily alkalommal a koporsóvivők egyensúlyt veszítve, beejtik a koporsót a patakba. Ez eset fájdalmas megbotránkozást okoz a gyászmenetben résztvevőkre; de elleneikre is mélyen hathatott, mert temetkező helyet adnak Ravában, mielőtt a külső hatósághoz benyújtott folyamodványra válasz érkezett volna. Lehet, hogy e szomorú eset megrázó hatása közelebb hozza őket egymáshoz, mert az unitáriusok száma szaporodik; tért kezdenek foglalni s rövid idő alatt a nagy rész unitáriussá válik. Hozzájárulhatott e hirtelen változáshoz azon körülmény is, hogy a községben ez idő szerint egy „igen erőszakos természetű, mértéketlen, hitvány erkölcs-telen életet folytató barát volt a pap“, kinek cselekedetei mély megbotránkozást keltenek s hivei tömegesen hagyják oda régi vallásukat. A hivekkel együtt a templom s ehhez tartozó jószágok is az unitáriusok birtokába kerülnek.¹⁾ A pap pedig, noha egy-két hallgatója megmarad, kénytelen elköltözni s vele a katolicizmus ereje és uralma is végkép megszűnik Ravában.²⁾

A katolikusok tesznek ugyan egy próbát a templom és Rava visszalődítésára. A szájhagyomány szerint a közelben fekvő Szt.-Demeter községből teljes processioval jönnek Rava megtérítésére. Áhitatos éneklés mellett vonulnak be Ravába, s a tömeget vezető, de magyarul jól nem tudó papok utcahószant nagy hangon kiáltozzák: „Tírd meg! Tírd meg Ruhafalva!“. Az unitáriusok előre értesültek szándékukról s intézkedéseket is tettek fogadásukra. A pap, presbyterek s más hivekkel a czinteremben összegyűlve várta. Megérkezvén a processio, megállapodott a templom előtt, s az igaz hithez visszatérésre intő beszédet tartva, hirtelen bedobják keresztjüket a czinterembe, nagy ujongással kiáltván: „Miénk — miénk a templum!“. Azonban a kereszt le sem eshetett a földre, a pap még a levegőben kifogta, s nagy erővel dobja ki közéjük nem valami épületes mondások kíséretében. Ezzel a szóbeli összetűzés megkezdődik; de nem sokáig tart, mert a szülők által előre megtanított legénység, a templom előtt keresztvező utcán két nagy csorda marhát teljes erővel a processiónak hajt s erre keresztrel, füstölővel, papokkal együtt elmenekülnek s többé nem tesznek kísérletet Rava megtérítésére.³⁾ Az eklklészia

¹⁾ Szájhagyomány.

²⁾ Kevés számú katolikus ezután is van Ravában. Nő részéről ma is van egy pár lélek, kik féjzhezmenetel útján jöttek Ravába a szomszéd kath. községekből. Ezek nem mindnyájan hagyják el vallásukat, de maradékaik rendszeren az unitáriusokhoz állnak.

³⁾ Szájhagyomány, mely Váraljai István papsága idejére (1743—89.) teszi a katolikusok ezen merényletét. Ez azonban, habár a borsosi templomot 1780 körül foglalják el, még sem hihető. Mert a Váraljai idejében az egész község unitárius, s ily erőszakot ekkor nem merészelt volna. Én 1600 vége felé teszem, kevéssel azután, hogy papjukat elűzik. Ekkor foly az unitáriusok erőszakos térítése Szt.-Demeteren s Csöbbsen is a Gróf Gyulaffy-család védőszárnya alatt, bizonyos Zinder nevű plebanus által. (L. erre vonatkozólag „Ker. Magvető“ XIV. kötet 37—39. lapjait)

pedig békésen fejlődni kezd, gyarapodva népességben és vagyonban, úgy, hogy ma egyike legvirágzóbb tiszta unitárius ekkleziáinknak.

Mikor szakad el Bordostól a ravai filia, nem tudható. De hogy már 1600 vége felé önálló ekkleziia, bizonyítja az, hogy 1693-ban a Generalis Visitatio felkeresi s ekkor már papja is van. S így lehet, hogy még előbb; de 1693-ban bizonyosan önálló ekkleziia.

JEGYZŐKÖNYVEK, ANYAKÖNYVEK, EGYHÁZKÖRI ÉS PÜSPÖKI VIZSGÁLATOK.

Meglévő legrégebb jegyzőkönyvünk a mult száz első negyedében kezdődik. Ez egy ugynevezett „Pugillares Ecclesiastici, Anno 1724. 20. Augusti“, mely a visitatio rendeletére készül. Ugyanis a jelzett évben „tapasztalja az szent visitatio, hogy az ecclának nagy kára vagyon az miatt, hogy se az introitust, se az exitust accurate és diligenter, sem edszer, sem másszor fel nem irták, mely mián számadás is illendőképén nem lehetett; azért deliberáltatott s poroncsoltatott a sz. visitatiótól, hogy minden haladék nélkül könyveket csináltasson a következő curator, melyben mind a Reditust, mind az exitust igen szorgalmasan felírják.“ Ez időtől kezdve e pugillarisba írják, habár primitiv módon a bevételt és kiadást 1748-ig s lehet tovább is, mert a végső lapok hiányoznak.

A második kötet számadási jegyzőkönyv 1751-ben kezdődik Váraljai István papsága idejében.¹⁾ E kötetben is 1790-ig, noha rendszeresebb, mégis gyarló jegyzések teszik a számadásokat, a melyeknek végén a visitatio által tett egyes rendeletek és meghagyások vannak. 1790-től már a köri vizsgálószék egyik tagja vezeti rendes pontossággal. A harmadik kötet²⁾ 1809-ben kezdődik Koncz Márton papsága alatt. Ebben a 30 első levél alsó jobb szeglete elégett az 1846-ban dühöngött tűzvész alkalmával, mely a papi lak ablakain is bekapott. E kötet tart 1843-ig, a mikor Árkosi Dénes papságában kezdődik a ma is használatban levő 4-ik kötet.

Felsőbb (főkormányszéki és egyházi) rendeleteket tartalmazó jknyvet 1780-ban kezd Váraljai. 1786-ban második kötetet kezd, a melybe 1857-ig vezetik a rendeleteket. A harmadik a jelenlegi kötet 1874-ben kezdődik. Presbyterialis és ekkleziiai gyűlésekről csak 1867-től vezettek jegyzőkönyvet. Papi hivatali jegyzőkönyvet pedig 1887-ben kezd e sorok írója.

Az anyakönyv-vezetést szintén Váraljai István kezdi 1760-ban. Ez azonban az akkori szokás szerint, gyarló módon tett ily feljegyzésekből áll: kereszteltem, eskettem vagy temettem ezt vagy azt, eodem ugyanezt stb. Így vezetik 1833-ig, a mikor is Árkosi Dénes rovatozott 2-ik kötetben rendszeres anyakönyvezést kezd. A harma-

¹⁾ „Pugillares Ecclesiastici. In usum Eccleae Unitariae Rovaensis. Ao. 1751. st. a. febr. 4 Existente Seniore Rdo. Dno. Petro Markos Sollymosi act. notar. Parocho praefate Eccleae Stephano Váralyai.“ L. eccl. levéltára.

²⁾ „Rationarium Eccleae unit. Ravaensis Confectum Ao. 1809. Tempore Parochi Martini Kontz de N. Solymos. Curatoris Stephani med. Ketskés.“ L. u. o.

dik kötet 1884-ben készül nyomtatott anyakönyvi ívekből, külön keresztlési, esketési és halotti, kemény bőrkötésben.

A gratis visitatio, vagy egyházköri vizsgálószék látogatásáról 1724-től kezdve van bizonyíték. Ez időtől kezdve rendszeren gyakorolja működését s csak 1848. és 49-ben szünetelt az akkori nagy idők mozgalmas napjai miatt.

Generalis visitatio vagy püspöki vizsgálatról több alkalommal van említés. Mint tényleg megtartotról, csak az 1693 és 1743-ikről van kevés adatunk — az 1801 és 1839-ikről teljes jegyzőkönyvünk. Hogy 1726, 1738, 1767-ben is lehetett, csak a „Pugillaris“ ezen gyarló feljegyzései: „a t. püspök ur itt járt s lovai számára zabot vöttem“ tesznek említést.

Hogy Almási G. Mihály püspök által 1693-ban vizsgálat tartatott, bizonyítja az 1801-ben tartott püspöki vizsgálat jkönyve, melyben az 1693-ikira hivatkozás van s mint bizonyíték szerepel. Fájdalom az eredeti elveszett.¹⁾

Szentábrahádi L. Mihály püspök által 1743-ban tartott vizsgálatról, bizonyosság egy itt hozott határozat, mely szerint: „Jöllehet in anno 1654. die 25. Septembris volt Determinatio a ns. kereszturszéki unitária Ecclesiákban való Papok és Mesterek fizetések iránt és mivel némely Ecclesiáktól a Filiák elszakadtanak és különben is az Halgatók igen elfogytanak, e szerint az Egyházi Szolgáknak is fizetések annyira megkevesedett, hogy csak életekre való kenyerek is alig lehet, annál is inkább, hogy abból ruházkodhassanak, nem lehet. Midőn in anno 1743. Tiszt. Tudós Szt. Ábrahádi Mihály urnak ő kegyelme az Erdélyi unitária Ecclesiák Superintendense, Generalis szent visitatioját elkezdette volna az ő kegyelme mellett levő Visitatorokkal és fenn megirt széknak akkori Esperestjével, Tisztlt Sollymosi Márkos Péter urammal a Ravai unitaria sz. Ecclesiában tetszett ő kgylmének és a Gnrlis sz. Visitatióknak ilyen Determinatiót tenni és e szerint megiratni“ stb.²⁾ E vizsgálatról az ekklézsia levéltárában egyéb

¹⁾ Közelebről az E. K. T. irattárából Kanyaró Ferencz barátom szivességéből megkaptam e visitatio jegyzőkönyvének másolatát. Az egész rövid, alig 30 sorból áll jknyv. Inventálja az ekklézsia urasztali edényei közül az ezüst poharat és egy néhány kendőt — továbbá az ekklézsia és templom számára való földeket s megjegyzi, hogy „harang kettő“ van. Lásd E. K. T. irattára, Generalis Visitatoria. Ab Anno 1692. die 29. Novembris usque An. 1725. 29. Julii. 75. és 76-ik lapjain.

²⁾ L. Számadási jk. II. köt. első lapjain másolatban. E Determinatio három részből áll:

I. A bérről s annak beszolgáltatásáról, 12 pont alatt.

II. A curatorokról, az Egyházfiakról s engedetlenek megbüntetéséről, 4 pont alatt.

III. A templombeli székek használata s némely egyéb dolgokról. 16 pont alatt.

Érdekes ezen másolat végén tett „Notandum“: „Anno 1751. Die 15. Junii: Az Háromszéki Reformata Ecclesiák Tiszt. Esperestje Sub nomine Communitatis per Expressum küldvén bizonyos punctumokat az akkor Árkoson celebráltott Sz. Synodusban, melyet is kívánt ratihabálni a Synattal, melyeknek edgyike verbaliter így soualt: Mivel vadnak olyan Házások, kik különböző val-

adat nincs. Az Egyházi Képviselő Tanács irattárából e könyv másolatát is megkaptam, azonban ez is, kevés kivétellel, csak az 1693-ban felvett inventariumot tartalmazza.¹⁾

Az 1801. ápril 6-án kezdődő püspöki vizsgálatot a fáradhatatlan buzgósága Lázár István püspök tartja, „consistor Nagy Sigmond actuariussága mellett, jelen lévén Gálfalvi Pál köri esperes és scribául bőződi pap, Márkos András.“ A 26 levélre terjedő jegyzőkönyv lelkiismeretes pontossággal végzett nagy munkának bizonyítéka. A négy napig tartott vizsgálat ülései, részint a templomban, részint a paplakban folytak. A templomban nyilvánosan tárgyalatott az ekklezsia fungens papja, Gejza János és fungens mestere, Boros András ellen beadott terjedelmes panaszlevél, melynek egy része való, más része nagyított vádakot tartalmazott. A püspök tanácsa s kibékítő szavainak hatása alatt a belső emberek egymással s az ekklezsiaival, illetve vádlóikkal kölcsönösen kibékülnek a püspök előtt. De úgy látszik e békeességben maga a püspök sem bizott, mert már ápril. 11-én Magyar-Zsákodon hozott határozatával mind Gejzát, mind Borost más ekklezsiaiba rendeli el.

Érdekes momentuma volt ezen ülésnek, midőn a templom-ke­rülők megdorgálására jött a sor. Említve van a jegyzőkönyvben egy Izsák Dániel nevű egyén, a ki fővádlo volt Gejza pap ellen is. A szájhagyomány szerint Lázár püspök megidézi Izsák Dánielt, de ez nem jelenik meg. Ekkor a papi székben ülő püspök haragtól szikrázó szemekkel kardjára üt s fenhangon kiáltja: „Mondják meg annak az embernek, ha tüstént előmbe nem terem, hatalmamnál fogva megkö­téztetve hozatom ide.“ A kemény szavak használtak; Izsák Dániel megjelent s a székelty jellegző daczczal szól: „Itt vagyok, egy rókáról ugy is csak egy bőrt lehet lehúzni.“ Erre a püspök kemény, de szelidebb szavakkal azt mondja: „Nekem nincs szükségem a rókának bőrére, csakis a szőrére; de azt is, hogy egyenként szedjem ki.“ Izsák Dániel e szavakra megjuhászodott s bevádolt papjával is kibékülvén, a templomot azonnal gyakorolni kezdte.

E püspöki vizsgálat feltűnő részletességgel írja le az ekklezsia­nak minden ingó és ingatlan javait, okleveleit, lélekszámát, valamint a belső emberek minden lehető jövedelmét.²⁾

---

lásuak, inter Reformatus és Unitarius: azért megkívánnjuk, hogy a mely asz­zony-embernek Reformatus férje vagyon, az Férfiu tartozzék a Reformatus Pap­nak egész bérrel és lássa az asszony, mint egyezhet meg a maga Papjával. El­lenben ha a Férfiu Unitarius, tartozzék az is az Unitarius Papnak egész bérrel, lássa az asszony, mint alkuszik meg a maga Papjával. Ezen postulatummal a Sz. Synat kívánta ratihealni. Et sic: Mindenütt minden Ecclesianak curatorai és Sz. Egyházfiai tartozzanak a szerint a bért administraltatni; ha pedig mind a két részre egész bért akarnának egyenlő akarattal fizetni, szabad lészen s jól is cselekednék.⁴

¹⁾ Másolata Kanyaró F. szivességéből az ekklezsia levéltárában. Ere­detijét l. E. K. T. irattára: Protocollon Generalis Visitationis. Anno 1741—1758. pag. 62. 63.

²⁾ L. ekklezsia levéltára. Számadási jkönyv II. kötet.

Utoljára 1839-ben volt püspöki vizsgálat Ravában. Ez év november 20-án érkezik Székely Miklós püspök s Koronka Antal, mint tollvivő. A rovaiak Árkosi Mihály körüli esperes vezetése alatt, a mintegy két óra távolságra fekvő Balavásár határán már ünnepiesen fogadják s kísérik nagy lelkesedés mellett Ravába, megújuló ünnepességek között. E vizsgálat már csak a papilakban tartja üléseit öt napon keresztül. A 15 nagy ív levélre írott jegyzőkönyv, az 1801-iki mintájára vezetve, részletesen felveszen újból mindeneket s az előfordult változásokat.¹⁾

1839-től fogva csak akart lenni, de nem volt püspöki vizsgálat. Néhai Kriza János püspök a 60-as években vizsgálatot tartván ez egyházkörben, Ravát is meg akarta látogatni. De a rendkívül megáradt Kis-Küküllőn nem lehetett átjönni s így ez alkalommal az ünnepies fogadásra előre elkészült ekklézsia méltó bánatára elmaradt.²⁾

TEMPLOM, TORONY, CZINTEREM.

A templom a falunak közepén fekszik. Itt volt a régi is, mely hogy mikor épült, nem lehet tudni. De hogy a katolikusoktól került az unitáriusok birtokába, bizonyítja azon körülmény, hogy midőn 1804-ben elbontják s építik a jelenlegit, előkerült Szt. János képe és a szenteltvíz-tartó edény; miket azonnal beraktak a fundamentumba. A régi templom is kőből volt építve s a számadási jkönyvek szerint 1728-ban javítják. De már 1779-ben annyira romladozott, hogy a vizsgáló szék azonnal való javítását rendeli el, mivel a zsinat tartása 1780-ban Ravába rendeltetett.³⁾ Az 1801-ben tartott püspöki vizsgálat jkönyve szerint e régi templom: „párkányokkal táblákra osztott, különböző festékekkel virágozott mennyezetű, négy nagyobb és egy kisebb ónozott ablakkal.“ Volt benne két festékes, fenyőfából készült chorus. Festékes fenyőfadeszkából készült papi és prédikáló szék; e felett korona, melynek kerületén ilyen felirat: „prédikáljad az ígét. stb.“; belől a közepén ez évszám: „Anno 1720. K. K. M.“ A prédikáló szék egyik oldalán: „Uram! ki hitt a mü prédikállásunknak. Isai. L. III.“ A másik oldalán: „Ex verbo, ex exemplo.“

Az 1779-ben történt javítás után sem birja sokáig a dicsőséget a régi templom; 1804-ben elbontják és egészen újat építenek szintén kőből, cserép fedéllel Koncz Márton papsága s Izsák Zsigmond kurátorsága alatt. Belekerül mintegy 3000 mfrtba, nem számítva a székér és gyalog napszámokat, valamint az ekklézsia erdőiből felhasznált faanyagot. 1812-ben megcsinosítják kívül és belől, hogy az ez évben itt tartott zsinatot méltóképp fogadhassák. E zsinaton választják püs-

¹⁾ L. Számadási jkönyv. III. köt.

²⁾ Árkosi Dénes nyug. esperes s ravai pap elbeszélése szerint.

³⁾ L. Számadási jk. II. köt. A templomot ki is javítják; de úgy látszik nem találják elég alkalmasnak, mert a zsinatot Alsó-Boldogasszonyfalván tartják meg.

pöknek Körmöczi Jánost, főjegyzőnek Füzi Jánost s főgondnok, választás is levén, Koncz Márton feljegyzése szerint: „feles számmal gyűlt egybe a consistorok.“ 1817-ben Kecskés István curator két kart állított kőlabakon, melyek egyikén ma is megvan a jelzett évszám. 1818-ban orgonát vesznek 200 Rfrt s 35 köből búzáért. 1830-ban díszes koronát emelnek a szószék fölé a régi kijavítása és díszítésével 170 Rfrtért, melynek belső kerületén e felírás van: „Isten dicsőségére készíttette a Ravai Unitaria Ekklezsia Tiszt. Koncz Márton úr papságában és Idősb Kecskés István curátorságában. 1830.“ 1832-ben a mennyezet omlással fenyeget, a mit kijavíttatnak 400 mfrttal s ekkor teszik a mennyezet közepére e felírást: „Az egy Isten tiszteletére épült 1805-ben, újíttatott 1833.“ De úgy látszik, e javítás, ha költséges volt is nem tartós; mert már 1850-ben a mennyezet leszakad s újat készíttetnek 800 mfrttal. 1853-ban eladják az orgonát a magyar-zsákodi ekklezsiának 246 mfrtért, s vesznek egy új 8 változatu orgonát 2515 mfrtért. S ugyanez évben 3 új ablakot s még egy ajtót nyíttatnak 500 mfrttal. 1884-ben a vadviz levezetésére alagsövezik; kemény deszkákkal újból padimentumozzák s a székeket megfestetik 300 o. ért. frt költséggel.

Ez a jelenlegi díszes templom. — Belvilágának hossza 11 öl, szélessége 7 öl, magassága 3¹/₂ öl. Elfér benne mintegy 500 személy.

A torony az 1839-ben tartott püspöki vizsgálat jegyzőkönyve szerint „emlékezetet meghaladó idő előtt építtetett.“ Azonban a Vár-aljai István köri esperes által készíttetett s az eklézsiák minden ingó és ingatlan javait leíró könyvben¹⁾ ez áll: „egy igen szép magas kő Torony, melyet épített a ravai ekklezsia 1723-ik esztendőben.“ Valószínűleg valami írás volt a tornyon még 1773-ban. Az alj stylje csakugyan az egyes szomszéd községek nagyon régi tornyaihoz hasonlít, s lehet, hogy az alj maga nagyon régi s 1723-ban ennek megtartásával emelnek újat reá. De az is meglehet, hogy az említett

¹⁾ L. ekkla. levéltára. Igen becses és érdekes könyv. Készült 1773-ban „Matrix seu Inventarium Bonorum Universorum“ stb. czimlappal. A czimlap húsz sora elmondja, hogy 1773. ápril 17-én Medeséren a papi ház elégett s az ott lakó esperes keze alatt levő minden hivatalos írásk megsemmisültek. S ez okból készítik a jelzett év nov. és decz. hónapjaiban tartott visitatio alkalmával e „Matrixot“, a mely tartalmazza a Keresztur-köri eklézsiák minden néven nevezhető ingó és ingatlan javainak részletes leírását. Így a többi közt az akkor még fennálló, de ma már elenyészett Sárpataki eklézsiáét, s az azóta elfoglalt bordosi templomot stb. A végén pedig az adminisztrációra vonatkozó nevezetesebb zsinati végzések másolatai vannak. E Matrix 91. lapján a medeséri felvételnél ez áll, a mi a czimlapon irtakat is bővebben magyarázza meg, „Mivel az ezen 1773-ik Esztendőben Szt.-György havának 18-ik napjára virradólag a Papság házában tűz gyúladván, a Parochián levő minden egyéb épületekkel edgyütt az Ecclesia Ládája is benne való pénzzel s egyéb Sz. Edényekkel eszközökkel edgyütt porrá, hamuvá lettek; benn ége ottan az Esperest néhai Tisztlt. Ujszékelí Buzogány Sámuel uram, kinek testéből csak egy darabocská faláltatott az hamuba minden emberi forma nélkül“ stb. L. ekkla. levéltár. Ez igen becses könyvet az egyházi felsőbbség be kellene kérje — ne hogy idővel megsemmisüljön.

inventarium szerint 1723-ban újra építik egészen s mintául valamely régi, vagy éppen az azelőtt lehetett tornyot választják. 1804-ben a templom építése alkalmával a tornyot is magasítják, új fedélzetet kap, s tetejére az eddigi gomb helyett — a mi unitárius tornyoknál ritkaság — egy forgó pléh kakast tesznek, a mi jelenben is megvan.

Harang az említett „Matrix“ szerint 1773-ban kettő van. A nagyobbikon ilyen felirat: „Renovata in usum Ecclesiae Ravennatis Pastore existente Aenea Dersi Curatore Stephano Ketskés. Anno 1718.“ A kisebbiken ez: „Verbum. Domini. Manet. in. Aeternum. Anno. 1718.“ Ez utóbbi helyett 1807-ben öntet egy nagyobb harangot, mi a régi ráadásával 650 mfrtba kerül. Rajta e felírás: „Öntette a Ravai Unitária ekklezsia maga költségén T. Koncz Márton papságában N. Izsák Zsigmond curátorságában 1807. Isten dicsőségére Medgyesi Grósz János által.“ A más kisebb, azelőtt nagyobb 1813-ban elhasadt s egy új öntetik 270 mfrttal ilyen felirattal: „Isten dicsőségére öntette a ravai unitária ekklezsia T. Koncz Márton papságában nagyobb Kecskés István curator-ságában A. 1813. Segesvári harangöntő Baumgartner János által.“ És így 1813-ban három harang van, két jó és egy hasadt. 1838-ban órát csináltak a toronyba 658 mfrttal. 1848-ban a hasadt harangot felsőbb rendeletre ágyanyagul adják. 1862-ben kicserélik az egyik harangot s öntetik a jelenlegi nagy 543 fontost, a mi a régi ráadásával belekerült 536 osztr. ért. frtba. Felirata: „Öntette a ravai unitária ekklezsia 1862.“ A következő évben önteti a mai kisebb 383 fontost, a régi ráadásával 372 o. é. frtért. Felirata: „Öntette a ravai unitaria ekklezsia 1863.“ E két szépen összhangzó harang szava gyűjti ma is egybe a búzgó liveket, isten házába imádkozni.

Czinterme 1808-ig a jkönyvek szerint „cserefa sasokba, bükk és cserefa deszkákból van zszindely fedéllel.“ 1808-ban Kecskés István curator búzgólkodására újat építenek kőből, cserép fedéllel. Ez a ma is fennálló szilárd kőkerítés négyszögben építve, mely két felől utcától, két felől pedig a papi telektől választja el, az elég szép, tágas czintermet.

PAPI, MESTERI TELEK ÉS ISKOLA.

A papi telek tőszomszédja a templomnak s átjárás is köztelen a lakház mellett van a czinterembe. E telek a mult százévben nagyon kicsiny és szűk volt; egy végtében építve ház, csűr, istálló a jkönyvek szerint. 1801-ben megveszik tágasítás végett a szomszéd belsőséget. 1806-ban új mesteri telket szereznek s a régít szintén a papi telekhez csatolják s lassanként még három szomszédos telekkel nagyítják. Ugy, hogy a jelenlegi papi telek öt telekből alakult. Terjedelme mintegy 1200 □ öl, kemény kőkerttel kerítve.

A papi lak 1792-ig milyen lehetett, a jkönyvekből nem lehet

kivenni. 1792-ben Kisgyörgy Ferencz papsága idejében építnek új házat fából, cserép fedéllel. De ezt már 1834-ben Árkosi Dénes papsága idejében elbontják s Kecskés István curator buzgólkodása folytán az akkori kor igényeinek megfelelő diszes kőházat építnek cserépfedéllel 1400 m. frt. költséggel. E háznak egyik fele, valószínűleg a vizenyős természetű talajban nem elég óvatosan rakott fundamentum következtében, meghasad, omlással fenyeget s a körüli vizsgáló szék jkönyve szerint közbiztonságilag is veszélyes. Ez okból 1888-ban elbontják s a régi pincze és e felett levő kevés kőfal meghagyásával újat építnek, czélszerű beosztással, diszes berendezéssel, a mi mindennemű költségekkel együtt 1000 o. ért. forintba került.

Van a papi telken, ezen kívül, meglehetősen jó karban csűr, istálló, gabonás, törökbuza-kas, sertésól, mind cserépfedéllel; iható vizű kut, káposztás-, veteményes-, virágos kert; elő-, gazdasági-, csűrös udvar, egymástól korlátokkal elválasztva, melyek együttvéve egyik legkényelmesebb papi belsőséget teszik.

Mesteri telek 1806-ig, a papi telek jelenlegi veteményes kertje volt. 1806-ban szerzik a mai mesteri telek egy részét, melyhez a későbbi időben még két szomszéd belsőséget vesznek. S ma. a régen három belsőségből állt mesteri telek mintegy 1000 □ öl terület. E telken az első mesteri lakot 1806-ban építik. Két szobából álló lakás, melynek egyike iskola. De már 1839-ben elbontják e házat, s építik a jelenlegi kemény kőépületet cserépfedéllel 1200 m. frtéért. Ez új háznak is egyik nagy szobája tanteremnek használtatott 1880-ig, a mikor külön iskolaépületet emelnek. A mesteri telek nagy részét is kőkerítés veszi körül — s szintén kényelmesen van ellátva a szükséges gazdasági épületekkel.

Meg kell emlékezni e helyen a melléképületekre való tekintetből, azon borzasztó tűzvészről, mely a jegyzőkönyvek szerint 1846 tavaszán csaknem az egész községet elpusztította. Különös isteni gondviselésből a templom, papi és mesteri ház megmaradt. S habár a papi ház ablakán is bekapott a tűz, mégis sikerült nagyobb romlás nélkül megmenteni az épületet. De egyéb épületek mind a papi, mind a mesteri telken hamuvá égtek. Az épületek nagy szerencsére, biztosítva voltak s kárpótlásul 709 m. frtot kapott az ekklézsia s még azon évben felépítik a csürt úgy a papi, mint a mesteri telken. A község is kiépüli a dúló tűzvész pusztításait s szabályosan épülve szebb és csinosabb lesz, mint volt. Minden házat, sőt még a gazdasági épületek nagy részét is cseréppel fedik, hogy könnyebben ellenállhasson egy esetleg támadható szerencsétlenség alkalmával a dühöngő elemnek. S ma már alig van egy néhány épület az egész községben, mely szalma vagy deszkával és nem cseréppel volna fedve.

Iskolája, mint megjegyzém, 1880-ig a mesteri lak egyik szobája volt; de ez lassanként a tankötelesek szaporodásával szűknek bizonyult. E szükségtől indítatva, az ekklézsia 1880-ban a mesteri telken, egy igen szép és diszes iskolát épített kőből, cserépfedéllel. Beosztása egy nagy tanterem és egy kisebb tanszer-szoba; czélszerűen berendezve, minden szükségességekkel a kor igényei és a tör-

vény kívánalmainak megfelelőleg. Ez iskola büszkesége az ekklezsiának, igaz, hogy felépítésével csak a pénzkiadás 1400 frtot tett.

A ravai iskola osztatlan népiskola hat osztálylyal s a közoktatási törvények megtartásával foly benne a tanítás. — Megjegyzést érdemel, hogy az iskola összes kiadásait az ekklezsia pénztára fedezi. Ez látja el a tanköteleseket minden szükséges taneszközzel, sőt még a tandíjat is fizeti. Így a szülőket semmi sem kötelezi egyéb, csak is gyermekeiknek iskolába küldése.

(Folytatása következik.)

VÉGH MIHÁLY.

XLIII. ZSOLTÁR.

Dallam: Dicsőítünk és tisztelünk
Örök Isten tégedet.
(Unitárius Éneskönyv.)

Istenem ítélj meg engem!
És oltalmazd ügyemet:
A gonosz hozzám ne férjen,
Álnok és hamis kitérjen,
Látva szent védelmedet.

Csak te vagy én erős várom!
Mért hát bánat szívemen? ..
Mért a kétség, hogy elhagytál?
Ellenségem háborgat tán,
— De oltalmad van velem! ...

Oh bocsásd ki és ragyogtasd
Igazságod sugarát,
Hadd vezessen, mint vezérfény
Szentséged hegyén keresvén
Hitem igaz templomát ...

Hogy bémenjek hajlékodba,
Hozzád erős Istenem! ..
Kinél bizton feltalálom --
Örömöm és vigaszágom,
Ha bánat van szívemen.

Hogy dicsérjem élő hittel
Szent örömben nagy neved;
Vigaszágban hadd hirdessem,
Hogy: Te vagy az én Istenem,
Ki oltalmaz engemet! ..

A kétség s bú tengerébe
Lelkem mért merülnél el?
Bizzál Istenben s adj hálát,
Hirdesd végtelen jóvoltát,
Mert ő véd kegyelmével!!

1890.

RÉDIGER GÉZA.

AZ UNITÁRIUSOK SZ.-KERESZTÚRI ÉRTEKEZLETE.

A székelyföldi unitárius középiskola történetében nevezetes mozzanat volt ez.

Az Egyh. Képviselő Tanács meghagyása folytán a sz.-keresztúri unitárius gymnasium igazgatósága, a gondnoksággal egyetértve, ezen iskola nagytermében f. évi május 31-én értekezletet tartott. A Nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi miniszter urnak egy leirata által teremtett helyzet megbeszélése volt az értekezlet tárgya. E leirat országos törvény alapján ezen kollegiumnál vagy még egy 6-ik tanári szék felállítását vagy az V-ik osztály megszüntetését sürgeti, az ügy eldöntésére egy évi időt szab meg.

Válság előtt állunk. Az egyház pénztára nem segíthet. Államsegélyt úgy látszik nem várhat ez unitárius intézet, noha nem kis közmívelődési hivatást tölthet be a Székelyföld szélén. Az alap még a három éve létesített 5-ik tanári székhez sincsen meg egészen. Honnan vesszük tehát a pénzt V-ik osztályunk megmentéséhez?

Ezek vagy hasonló gondolatok foglalkoztatták az unitáriusok lelkét, mióta az említett ministeri leirat köztudomású lett; de azok reménye még sem veszett el a megmentéshez, a kik ismerik az unitárius áldozatkészséget, mely e székely unitárius intézetnek is lételt adott.

Ha az, a mi az értekezleten nyilvánult, az unitáriusok és az intézet barátai áldozatkészsége és buzgósága hasonló lelkes követőkre talál, akkor az értekezlet gyűjtő-iveinek visszaérkezte után az V-ik osztályt megmentettnek fogjuk látni. Mi remélünk, mert a kezdetből látjuk, hogy a hol legfenyegetőbb a veszély, ott van legközelebb az isteni gondviselés.

Az értekezleten a gymnasium igazgatósága felkérésére Méltóságos Daniel Gábor, Udvarhelymegye főispánja, az unitárius egyház főgondnoka, a keresztúri iskola legmelegebb barátja és pártfogója elnökölt, kinél megelőzőleg Török Sámuel esperes vezetése alatt, az igazgatói lakáson az értekezletre összegyűlt papság és az igazgatóság tagjai tisztelegtek.

Az értekezleten ott voltak az igazgatóság tagjain kívül: Beneczédi Gergely egyh. pénztáros és tanár, mint az Egyh. Tanács megbízottja, Török Sámuel, Lőfi Áron, Darkó Sándor és Török Áron esperesek, a székelyföldi unitárius papok és tanítók szép számmal, a keresztúri egyházközből az előkelőség és a földmivelő nép töme-

gesen, az intézet nem unitárius barátai közül, Sz.-Keresztúrról többben. (A teljesebb névsort lásd füzetünk végén az adakozók elősorolásánál.)

Az elnök ő méltósága fölkérésére jegyzett Péterfi Lajos tanár.

Az értekezlet menetéről a következő képet nyújtjuk:

1. Dániel Gábor elnök ő méltósága megnyitó beszédében az értekezleten szép számmal megjelent érdeklődőket melegen üdvözlí. Szívesen engedett, úgy mond, az igazgatóság kérésének az elnöki tiszt elvállalásával. Az unitárius hívek és az iskola barátai intézetünk érdekében eddig is minden áldozatra készek voltak. Most sem remél mást. Sokan is köszönhetik ennek tisztességes társadalmi állásukat nemcsak unitáriusok, hanem más felekezetűek is. Ügyei pártolásával a magunk ügyét pártoljuk. Üdvözlí mindazokat, kiket az érdeklődés ide hozott.

2. Sándor János gymnasiumi igazgató hosszabb előterjesztését lényegileg a következőkben tette meg: Ismertette a középiskolai törvény-hozatala óta az iskola ügyeiben jött ministeri leiratokat és az 5-ik tanári szék létesülésének történetét. Még ezen tanári szék alapja sincsen egészen biztosítva s már az a veszély fenyegeti az iskolát, a mely minket összehozott. Ha egy év alatt nem állít az egyház még egy 6-ik tanári széket, V-ik osztályunk elveszett. Az iskola feletti vésszes felhő ez idő szerint ezeket hordja méhében. Már két villám csapott belőle kétszeri megintés alakjában. A felhő még fejünk felett kavarg s veszélyességét növeli az egyház azon nyilatkozata is, hogy nincs pénz, melylyel a villámot fel tudnók fogni. Megdöbentünk már akkor, midőn a végzetes ítélet kimondatott: az intézet nem állami fontosságú, azaz államsegélyt nem várhat. Ismerteti a középiskola igazgatósága fölterjesztéseit az Egyh. Tanácshoz és az azokra kapott válaszokat. Az egyházi felsőbbség a maga részéről mindent megtett, hogy a Nagyméltóságú miniszter urat arra bírja, hogy Barabás Lajost, a papot ismerje el tanárnak, de eredménytelenül; ez ügyben való legutóbbi feliratára jött az V-ik osztály megszüntetését vagy még egy tanszék létesítését sürgető ministeri leirat.

Felolvassa az

E. K. Tanács 24—1890. számú leiratát az igazgatósághoz, a mely meghagyja, hogy a gondnoksággal egyetértve Szt.-Keresztúrra hívjon össze értekezletet; ezen tárja fel az iskola válságos helyzetét; mutasson rá, hogy még az 5-ik tanári szék-alap sincsen biztosítva; az értekezlet aztán jelölje meg az utakat és módokat, a melyeken és a melylyekkel a középiskolát fenyegető veszedelmet elháríthatónak látná és megállapodásairól tegyen fölterjesztést. Az igazgatóság ezen leirat vétele után az ügyet a maga kebelében megbeszélte s a következő mentőeszközökre kívánja az értekezlet figyelmét fölhívni:

a) Egy új tanári szék föllállításával a póttanárra nem lesz szükség, tehát ennek jelenlegi 200 forint fizetése fordítható ide.

b) A Vass Miklósné-féle alapítvány évi jövedelme szintén.

c) A tandíj iskolánkban úgyis oly csekély összegű, hogy unitá-

rius tanulókra 1, nem unitáriusokra nézve 2 frttal emelése hozhatna a 6-ik tanári széknél 150 frt évi jövedelmet.

3. Az igazgatóság előterjesztésének tárgyalása előtt az össze-jövetel egyhangulag magáévá tette, hogy az V. osztályt a 6-ik tanári szék létesítésével minden áron meg kell menteni.

4. Az előterjesztés tárgyalása kezdetén az a kérdés merült fel, hogy a megmentés érdekében való mozgalmat hol kell kezdeni. Ide vonatkozólag Sándor Mózes tanfelügyelő indítványozta, hogy az értekezlet előbb tegye meg, a mit tehet, s aztán annak felmutatása mellett menjen az ügy az Egyházi Tanácshoz, meg levén győződve, hogy az is a maga részéről minden lehetőt meg fog tenni.

Lőfi Áron esperes ajánlja, hogy megfordítva, előbb az Egyházi Tanács mutassa ki, hogy mi áldozatot hozhat, s aztán annak kipót-lásáért forduljunk a hívek áldozatkészségéhez. Szerinte ez lesz a leg-sikeresebb kezdet, mert a nép sokkal hajlandóbb áldozni, ha látja, hogy fenn elsősorban buzognak gymnasiumáért.

Pálffy Ferencz ügyvéd szerint fenn szeretik az iskolát a lehe-tőségig magára hagyni; azért fél, hogy az ügy eleshetik, ha az első lépést a székelység ide bizza; magunk, könnyebben mozoghatván, mintegy testület, mozgassunk meg minden követ; első sorban is for-duljunk gazdagabb ekklézsiáinkhoz, kérve, hogy mentsek meg ügyün-ket, mely az ók ügye is.

Benczédi Gergely, egyh. pénztáros és tanár mindenek előtt arra kéri a jelenlevőket, hogy egymással szemben ne vádaskodjunk. Fenn úgy, mint lenn nincs egyetlen unitárius, ki e középiskola elő-menetelét szíven ne hordaná. A maga részéről is barátja ez iskola előmenetelének. A status is mindig megtette a maga kötelességét, de nem annak a hibája, ha ügyeinket mindig csak az áldozatkészség vihette előre. Mit tett ez egyházunkért általában, kivált a mult évszáz végén és a jelen elején, tudja mindenki! Pénztáros levén, ismeri a viszonyokat s kijelentheti, hogy a közpénztár az alapítók intentiójának megsértése nélkül ez idő szerint egy krajczár áldozatot sem hozhat a 6-ik tanszéknél. Még az ötödik alapja sincs biztosítva. Ha 1856-ban a statusnak ígért adományok begyülnének, csak akkor juttathatna a közpénztár ezen égető baj elhárítására is. Szóval, ha az igazgató elő-terjesztésében felmutatott forrásokot az Egyh. Tanács elfogadja, a még hiányzónak pedig felét a közbuzgóság előteremti, csak akkor lehet oda vinni az egyházi jövedelmekkel a takarékoskodást, hogy a más felét pótolni lehessen a pénztárból.

Darkó Sándor esperes, tudja, hogy a pénztár nem gazdag, de nem hiszi, hogy annyira szegény volna. Ez az iskola az egyház gyermeke. A szülő pedig veszélyben levő gyermeke után nyúl, ha a keze oda ég is. A Lőfi Áron esperes indítványát pártolja.

Mlts. Daniel Gábor, elnök: Hangzatos szavakkal beszélni könnyebb, mint tenni. Örvend, hogy minden nézetárnyalat a meg-mentés mellett hangzik. Biztos tudomása szerint a kolozsváriak éppen oly meleg barátai az ügynek, mint közülünk akármelyik. Azonban a

közpénztár, bár hiszi, hogy a pénztáros buzdítás kedvéért kissé túlsötéten festé a pénzügyi helyzetet, valóban kevés áldozatot hozhat.

Ezen felszólalások után kimondotta az értekezlet, hogy a pénzügyek bírálgatásának nem látja helyét s az Egyh. Tanács leirata által megszabott határokon nem akarván túllépni, a Sándor Mózes indítványát magáévá teszi.

5. Az értekezlet az igazgatói előterjesztés a), b) és c) pontjai alatt felhozott forrásokat elfogadja s az Egyh. Tanácsot is fölkérni óhajtja ezeknek elfogadására. Negyedik mentőeszközül rá kíván mutatni a közadakozásra. Ezt az összejövetel a maga kebeléből indítja meg. Az élén felhívással gyűjtő-íveket fog kibocsátani, nagy levén a reménye, hogy buzgó hitrokonaink pénzben s földmivelő népünk e bő áldást ígérő esztendőben: gabonában meg fogják hozni a magok áldozatát. Az iverkinyomtatásáról a gymnasium igazgatósága, ekkleziákhoz és egyes gyűjtőkhöz szétküldésökröl ez és az esperesek gondoskodnak.

6. Török Áron esperest fölkérte az értekezlet, hogy az igazgatóság egyik tagjával látogassák meg a bölöni ekkleziát a középiskola V. osztályának megmentéséhez segélyt kérve.

7. Méltóságos Dániel Gábor elnök indítványára felkéretik az E. K. Tanács, hogy az 1856-ban ígért összegeknek és hátralékoknak, melyekről Benczédi Gergely, egyh. pénztáros említést tett, behajtását illetőleg intézkedjék.

8. A gyűjtés útján befolyó összegek kezelése az E. K. Tanácsra bízatik; de az értekezlet kifejezi, hogy ajánlatosnak tartaná, ha az a pénzt Sz.-Kereszturon helyezné el, a hol 2 %-al többet jövedelmezne, mint Kolozsváron.

9. Többek kívánságára, miután Végh Mihály, lelkész, lelkesítő beszédet tartott, az értekezlet a maga kebelében gyűjtés megindítását határozta.

Ennek megejtése előtt a gyűlés magáévá tette Lőfi Áron esperes azon általános lelkesedéssel fogadott indítványát, melyszerint mindnyájunk buzgósága abban a reményben hozza most áldozatát, hogy a jelenlévő veszedelem elhárítása után az iskola, a Székelyföldön élő összes unitáriusok óhajtásának megfelelően a VI-ik osztály felállítására céljához fogja kérni a közáldozatkésztséget.

10. Sok szép szót hallottunk. Most következett -- az első tett. Mig a buzgóság adományokat jegyeztetett fel, az értekezlet szünetelt. Mikor újból megnyílt, a Dániel Gábor ő méltóságáén kezdve, 88 nevet hallottunk felolvasni, 88 nemes sziv kezdte meg a sz.-kereszturi iskola V-ik osztálya megmentésére az áldozathozást. Szegény papok, szegény tanítók, a keresztur-vidéki intelligentia, a szegény, de jó földmivelő nép és az intézet nem unitárius barátai rövid idő alatt két ezer frtot adományoztak. (Az adakozók és adományok diszes sorát lásd e füzet végén az aranykönyvben.) A kezdet lelkesítő. Vajha hasonlóan lelkesítené az ügy azokat is, kiket a gyűjtő-ívekkel fel fognak keresni.

Rafaj Károly minden nemes ügyért áldozatra kész hitrokonunk

50 frtot a majd létesítendő keresztúri VI. osztály alapjának is adományozott. Sz.-Keresztúrra hat osztály! Ez a gondolat régi a székeklyéknél, mondhatni: vérokké vált. Boldogemlékü Orbán Balázs báró nem sok idővel halála előtt 100 frtot ajándékozott e célra; értesülésünk szerint végrendeletében is az egyik két ezeret erre a célra hagyományozta. Székeklyéből álló értekezlet határozatilag egyhangulag kimondja, hogy a VI-ik osztálynak majdan felállítása reményében adakozik az V-ik osztály megmentésére. Ennek kimondása valóban nem kis hatással volt, hogy igen sokan szegény emberek is nagyobb összeget irtak alá. A nevek feliratása közben a népből jelenlevőktől lehetett ilyen hangokat hallani: „áldozunk az 5-ik osztály megmentésére, hogy ha jó az idő, a 6-ik osztály létesítésére két annyi áldozhassunk!”

Olyan jelenségek ezek, hogy nem hallgathattuk el. Különös jelenségei a székeklye léleknek. Hogy áll a dolog? A három éve felállított 5-ik tanári szék alapja sincsen még biztosítva! Ez az első. A 6-ik tanári szék alapjának megteremtéséhez csak most fogtunk hozzá és még kérdés, hogy biztosíthatjuk-e egy rövid év alatt? Ez a második. És a székeklye lelke mégis úgy gondolkozik, ha ott érintik a szívet, a hol kell: az első baj is oda lesz, mert azt akarjuk; a második baj is elenyészik, mert mindegy lábíg azon leszünk — és még hozzá haladni is fogunk. Mindezekre már most mit szóljon a mindent komolyan számbavevés? Isten segítse a buzgókat!

A lelkes adakozóknak nemes adományaikért az értekezlet nevében Méltóságos Daniel Gábor elnök meleg szavakkal mondott köszönetet.

11. Sándor János gymnasiumi igazgató elnök ő méltóságának az igazgatóság nevében hálás köszönetet mondott és indítványára az értekezlet a sz.-keresztúri gymnasium legmelegebb barátjának, Daniel Gábor egyh. főgondnok ő méltóságának, ez alkalomból, midőn az összezejövetelnek vezetője, az áldozathozásnak megkezdője lenni sziveskedett, éljenzés kíséretében szavazott jegyzőkönyvi köszönetet.

Elnök ő méltósága, mielőtt az értekezletet bezárta volna, ígérte, hogy míg Isten élte, barátja lesz ezután is a keresztúri gymnasiumnak. Örömet fejezte ki, hogy a lelkesülni tudás oly szép tettekben nyilvánult ennek érdekei mellett. A megjelenésért minden egyesnek köszönetet mondott.

Értesítésemet azzal az óhajtással végzem: vajha sikerülne megmenteni a 6-ik tanári szék alapjának eléteremtésével középiskolánk ötödik osztályát!

PÉTERFI LAJOS.

PÁRISI LEVÉL.

PÁRIS, 1890. máj.

(— Arvéde Barine (Mme. Charles Vincent) L'oeuvre de Jésus-ouvrier, 1 vol. — Portraits de femmes, 1 vol. — Essais et fantaises, 1 vol. — Princesses et grandes dames, 1 vol.)

Szerkesztő Ur!

A francia protestánsok közt mindig voltak jeles írók. De annyi, oly kitűnő és emelkedett szellemű, mint a 19-ik század második felében, ritkán. Jelenleg legkevesebb tizenkettőre megy ama protestáns nők száma, kik a francia irodalomban tündökölnek. Bátran lehet állítani, hogy ezek közül a legtöbbször neve nem megy feledésbe, oly értékesek azok a művek, melyeket irtak. Azt hiszem, hogy kedves szolgálatot teszek, ha e bájos és tudós írók közül néhányat ismertetek. Pressensé asszony és Witt (szül. Guizot) asszony neve már külföldön se idegen. De én most nem ezekről akarok szólni, hanem azokról, kik eddig Franciaországon kívül kevésbé voltak ismeretesek. Ilyen az a név is, melyet cikkem homlokára irtam, s melyet nálunk jól ismernek, de az olvasóknak nagy része nem tudja, hogy ez az író egy nő. S csakugyan stíljében és gondolkozásában kevés van, a mi ezt elárulná, de a figyelmes olvasó mégis könnyen fedez fel ilyen jeleket.

Az Arvéde Barine neve nagyon ismeretes Franciaországban, s némileg azon kívül is azok által a folyóiratok által, melyekben írni szokott, milyenek a „Revue Bleue“, a „Bibliothèque Universelle“, a „Revue Suisse“ (Lausanne) s „Revue des deux Mondes“ stb. De hányan tudják, hogy ez álnév alatt egy kedves nő rejtőzik, kit Mme Charles Vincent-nek, Cecile Bouffé-nek hívnak, kinek férje mérnök, a becsületrend lovagja s belügyministeri hivatalnok? Egyébiránt meg kell mondanom, hogy incognitóját jól megőrizte egész a mult évig, mikor a francia akadémia „Portraits de femmes“ munkáját megjutalmazta, mely alkalommal aztán néhány lap hozta az ő valódi nevét. Addig csak néhány benső barátja tudta a titkot. A francia akadémia ezelőtt néhány héttel egy újabb munkáját tüntette ki első díjjal a „Contes de Perrault“. Lehet, hogy ez újabb siker általánosan ismertté teszi a Mme Vincent nevet, mindazonáltal én azt hiszem, hogy az olvasókra nézve ő mindig „Arvéde Barine“-nak marad, annak a szellemes, ironicus, jó érzékkel és humorralteljes írónak, ki gyönyörködtet és tanít, s kit mindig élvezettel olvas az ember. Ki is gondolná, hogy a kinek annyi tanultsága van, az nő legyen? Rit-

kán lehet látni nőnél azt a sokoldalú ismeretet, mint Arvéde Barinenál. A görögben és a latinban s az európai nyelvek nagyobb részében oly járatos, mint akár egy nyelvtudós. Ezért, hogy a rendes olvasó nem gyaníthatja az ő iratait olvasva, hogy azok egy nő tollából erednek.

Ugy látszik, hogy a midőn anyanyelvén gondolkozik, melyet kitünően kezel, a rendelkezésére álló különböző nyelvek idiomáit is felhasználja, mi nyelvezetét annál festőibbé teszi; kétségtelenül stylusa egyike a legfestőibbeknek, a legszínezetteknek és eredetibbeknek jelenkori irodalmunkban. De nem csupán az által, hogy a nők általán szépen irnak. Sőt az ő harmonikus, bő stylusokban van nem fénylő is, vannak hanyagul odavetett kifejezések is, de ezek egészen természeteseknek látszanak a nőknél, a kik élénken éreznek, a kik nem mindig tudnak uralkodni érzelmeik felett és a tollat képzelmük tetszése szerint hagyják futni. Ilyen például Sevigné asszony és anynyi más. Azonban ez Vincent asszonynál nem így van. E hatalmas és termékeny képzelettel s finom szellemmel megáldott írónő mindig tud uralkodni magán és tolla mindig engedelmeskedik akarátjának, melylyel ügyel az eszmékre és a formára, melyben azokat kifejjezi. Annyira ügyel a formára, mint valóban kevés író. Ő mondotta valahol: „Mindnyájan ismerünk olyanokat, kik az írásra adják magukat, mert mondják, ez az egyetlen foglalkozás, melyet nem kell tanulni.“ Ezt a finom és szellemes megjegyzést bizonyára rá alkalmazni nem lehet. Az ő írói lelkiismerete elég szigorú és elég finom. Az általa közölt négy vagy öt kötetben könnyen meg lehet számítani a stylusbeli hibákat. Mint a tudomány és szabad vizsgálódás, de egyszersmind a scepticismus e százának gyermeke, meglehetősen magán viseli e kettős behatást. Részletes pontossággal irt történelmi, irodalmi s tudományos műveiben szeret bölcselmi következtetéseket vonni, melyek könnyed formában gyakran nagyon igazak és mélyek, de bölcselme némelykor nevet, mint akár a Renané. Sohasem zavart, mindig tiszta, érthető, de az emberi gyöngeségek iránt gyakran igen elnéző. S a mi az ő gondolkozásának és stylusának fő jellemvonása, az az egyéniség, eredetiség; ő maga maga és nem más; ő nem utánoz senkit. És ez az eredetiség még a tanulmányok tárgyának választásában is megtetszik, miről alább szölok. A stylus eredetisége? Kétségtelenül ez meg van nála. Valóban figyelemre méltók ez előre nem látott összehasonlitások, az eszméknek eme közeledései. A Conde-i herczeg kicsiny leányának, a maine-i herczegnőnek nagy önzéséről és az ő rangjának magasabb voltáról való hitéről beszélve, azt mondja: „A mi azt reánk nézve érdekessé teszi, az az érdekesség, mi egy muzeumban látható eltűnt állatfaj csontvázai.“ És ismét a zanzibari hárem nőiről beszélve, a kiknek semmi fogalmuk sincs az erkölcsi fegyelemről, így ír: „Az önmagán való győzelemnek eszméje épp annyira idegen előttük, mint az északi napéjegylenlőség eszméje.“ Ilyen kifejezésekkel telve vannak Vincent asszony iratai. És megjegyzendő, hogy ezek a kifejezések nem látszanak keresetteknek, nem rínak ki a többiek közül, hanem egészen természetesen folynak

ugyanabból a forrásból. Ez teszi az ő eredetiségét. Ő sui generis és magas műveltségű szellem. S ez az eredetiség, mint mondtam, nyilvánul tanulmányai tárgyának megválasztásában is. Ott van például a „Portraits de femmes“, melyet a francia akadémia megkoszoruzott. E jellemrajzok teljesen bevégzettek.

De ezek a nők mind különbözők: George Eliot, Mme Godwin, Sainte-Thérèse stb. S éppen így a „Princesses et grandes dames“ című művében is, hol Mancini Máriáról, Krisztina svéd királynéről, s a Maine-i hercegnőről, stb. találunk jellemrajzokat. Az „Essais et fantaisies“-ben is II. Filep jellemrajza mellett ott olvashatni az angol származású Hobart pasáét. Ugy látszik, hogy ő gyönyörűségét találja, ha szabad úgy mondanom, abban, hogy e beteg szellemeket igazán tüntesse fel, t. i. abban a beteges mivoltban, a mi miatt szenvednek. Én legalább úgy hiszem, hogy tényleg ez neki a gondolata és ohaja. Ez megtetszik minden tanulmányából, melyekben mély bölcselmi következtetések vannak még akkor is, midőn humoristikus formában ír; megtetszik a különböző történelmi egyének rajzából, hol azok mintegy elővarázsolvá állanak előttünk. De a midőn elnézőleg ítél is felettük, sohasem téveszti szem elől az erkölcsi szempontot. A mi elnéző eljárását illeti, valahol így nyilatkozik: „Az élet igen kemény, midőn úgy bánnak el velünk, a hogy érdemeljük.“ Éppen ezért, bár ragaszkodik ahhoz, hogy az erkölcsi elvek állandók és megvan győződve arról, hogy az erkölcs létezik a társadalmi érdekeken felül, elnéző és részvétteljes az emberi gyöngeségek iránt. És ki merné elítélni ezért? Sajnálni az emberi gyöngeségeket vagy magyarázatot keresni a lelkiismeret eltévedéseinek, ez még nem helybenhagyás, vagy közönyösség azokat illetőleg. S úgy hiszem, hogy némileg igazságtalan voltam Arvédé Barine iránt, midőn bölcselmét fennebb a Renanéhoz hasonlítottam, a ki egy minden illusioból kinőtt skeptikus, holott ezt Arvédé Barine-ről nem lehet mondani. Néha a forma, melyben ez utóbbi gondolatait kifejezi, félrevezetheti a felületese olvasót és összetévesztetheti az ő eszméit a „Jézus élete“ kitűnő írójáéival. De e forma alatt, mely gyakran finom ironiával van teli, s mely vonz és lelkesít, megtaláljuk a szilárd alapját egy komoly lélek, egy egyenes szív erős meggyőződéseinek, kire nézve röviden szólva a szép, az igaz és jó élő valóságok; ki úgy gondolkozik, „hogy szomorú dolog arra gondolni, hogy anyai gondolkodó születik, él és meghal minden credora nézve e szavakkal: „van-e vagy nincs Isten? van-e vagy nincs lélek? az erkölcs létezik a társadalmi érdeken kívül? A haza nem egyéb előítéletnél? a szép és jó csak üres szavak? Semmit sem tudok és ez reám nézve közönyös.“ A tollat, melyből e szavak eredtek, bizonyára nem egy skeptikus szive és keze vezette, kinek minden közönyös. Ellenkezőleg Arvédé Barine-nál vegyülékét találjuk a naiv és gyermekes, s a tiszta hitnek, mely a végtelen lát-határáig terjeszkedik ki. Ott vannak például azok a szép és kedves lapok, melyekkel a „Contes de féés Japonais“ tanulmányát végzi. Mily megragadók a gyermekkor első benyomásaira és a hívő ember boldogságára való emlékezések s mily megkapó és tanulságos

„l'âme des fourmis“, melyben a legemelkedettebb, legtisztultabb és minden naiv elemtől ment hit nyilvánul. Ebből láthatni eme bevégzett író gondolatainak emelkedettségét és érzelmeinek terjedtségét.

Fennebb azt mondtam, hogy egy okos olvasó könnyen felfedezheti azokat a jeleket, melyek arra mutatnak, hogy Arvédé Barine nő-író. Erre mutat mindenekelőtt az a báj, mely e tanulmányokon előmlik s az a nagy részvét, melyet a gyöngék iránt érez és ismét a nőkről való bizonyos megjegyzések, melyek azt mutatják, hogy a ki azokat írja, előtte a női szívnek nincsenek titkai.

Például Carlyle nevére minő megjegyzéseket tesz: „Az olvasók talán csodálkozni fognak, hogy egy értelmes nő mindazokat a kellemetlenségeket eltűrte abból a nagyravágyásból, hogy ő egy hires férfinak lehet neje. A nő olvasók azonban másképp fogják látni a dolgot. Azok gyanítják, hogy a kis „pacsirta“ szerelmes a férjbe; s értik a nő erejét és gyengeségét, stb.“ George Eliotról meg ezt írja: „Benne meg volt nemének minden gyengesége. Gyöngéd és nemes volt, lelkesülő és önfeláldozó, követelő s féltékeny és gyáva. Nagy-ravágyó lelke hálás volt a tiszteletért, melyet iránta tanusítottak, de nem neheztelt azokra, a kik ezt nem tették. Azonban a szerettetés szükségének érzetében volt nála valami olyas, mit csúf nőknél lehet tapasztalni; ez az egyetlen hibája, a mit nála feltudni lehet.“ Még idézhetnék többet is, de ezek is eléggé ismertetik az író, kinek oly jellemzetes kifejezései vannak.

Ezekből láthatni stylusát, eredetiségét. Azonban ismertetésem nem lenne teljes, ha azt is hozzá nem adnám, hogy stylusa bámulatosan hajlékony és ruganyos, a legfinomabb és kifejezőbb árnyalatokban bővölködik. Néha úgy ir, hogy a comicust a legsajátságosabbban vegyíti be, hogy annál inkább megfoghatóvá tegye eredeti mély gondolatát. Ez a forma az olvasót talán sokkal inkább leköti, mint más. Például mikor Sainte-Thérèsenek azt a nézetét akarja megczáfolni, hogy mi nem vagyunk vétkesek rosz gondolataink miatt, azt mondja, hogy komolyabbnak kell lenni és lelkiismereti furdalást érezni, „hogy az ember ne adja magát az ördöggel társalgásnak, legyen az akár klasszikus ördög, akár a romlottság ördöge, mely mindenki szívében ott rejtőzködik.“ Világos azonban, hogy Arvédé Barinenál e tulajdonságok hibái is jelentkeznek. Gondolatainak eredetisége és hajlékonysága néha szélső kifejezésekbe viszi. Például mikor Krisztina svéd királynő zavart utolsó pillanatait beszéli el. A haldokló királynő egy nagyszerű, de nevetséges öltözetet csináltat, magára ölti és úgy találja, hogy jól áll. Vincent asszony ekkor azt teszi hozzá: „Isten felhuzhatta volna ekkor a függönyt és engedhette volna őt meghalni. A világ-igazgató azonban még három hónapi késedelmi időt adott, hogy képzelje ez a comedia talán folytatódni fog a más világon.“ Ez elég mesterkéltségszéd.

A miben Vincent asszony leginkább kitűnik, az a jellemrajzok. Mindaz, a mit ezekben ír, igaz és szépen van írva. Alakjai teljes és élő alakok. Ott van például Sainte-Thérèse jellemrajza, mely annyira lelkes, annyira beszédes, annyira hű; ott a nagy Conde-i herczeg fiá-

nak oly színezett és erőteljes alakja, ott a porosz Frigyes Vilmos sötét, szomorú képe oly keretben, mely annál láthatóbbá teszi azt. Mindezek mesteri kézzel vannak írva és csak sajnálni tudom, hogy cikkem határa szűkebb, semhogy legalább egyet azok közül közölhetnék. Csupán Sainte-Thérèse jellemrajzából közlök néhány sort, a bevezetésből, hogy látni lehessen, mint ír Arvéd Barine. „Ahumada Thérèse teljesen jól alkotott nő volt s úgy járt, mint egy istennő. Volt benne a keleti szépségből; finom fehér bőre volt és könnyen pirult. Magas és értelmes homlok, sötét fekete haj s fekete, kerek, élénk, beszédes nevető szemek, melyek mindent mondanak, s melyeket két nagy szempilla fedett. Orra közönséges, kicsiny és kerek volt, szája kevésbé csinos, de fogai vakító fehérek s bal arczán három jegy, melyek csak növelték érdekességét . . . .“

Mindezek teljesen megfelelnek a valónak s Vincent asszony jól figyelte meg a kit rajzolni akart.

Fennebb említettem, hogy kevés olvasó ismeri Arvédé Barine igazi nevét. Azt csakugyan kevesen tudják, hogy ő az unokája egy híres írónőnek, ki e száz huszas éveiben nagy szerepet játszott az irodalomban, kinek munkái több kiadást értek s angol és német nyelvre is lefordítottak. E hasonlóan protestáns írónő nem más, mint Cottin asszony, született Ristand Sophie, a Claire d'Albe, Malvina, Matilde, Amelie de Mansfield, Elisabeth ou les Exiles de Liberie szerzője. Ez utóbbi a legtöbb idegen nyelvre le van fordítva. Egy azon korbéli kritikus Cottin asszonyról azt mondotta: „az ő művei a gazdag leirással tűnnek ki. Az ő leírásai egészen természetesek, nincs bennük kerettség. Ez teljesen igaz. 34 éves korában halt meg, sokkal hamarább, hogysem magát teljesen kiirhatta volna. Művein kétségtelenül meglátszik a kor befolyása, az ugynevezett sentimentalismus, mi azon kornak minden íróját jellemzi. Nem akarok összehasonlítást tenni közte és Vincent asszony között, és mégis van köztük bizonyos hasonlóság, a képzelet erejében és a leírás gazdagságában. A mire elég jeleznem itt A. Barinétól a „Memoires d'une femme Arabe.“ Különben a két írónő közt éppen oly nagy a különbség, mint a milyen a távolság az időben. Az általános ismeretekben való előhaladottság, nyelvek ismerete, történelmi intuíciók különböztetik meg Vincent asszonyt. Az előbbinek regényei, kivéve talán Elisabeth-et, rég elfeledve. Vincent asszony tanulmányainak nagyobb része megmarad, mert azok az életnek kifejezései. Hogyha a francia akadémia most másodszer tünteti ki jutalommal, ezzel a közönséget akarja biztatni A. Barine iratainak olvasására.

Vincent asszonynak első munkája 1878-ban közöltetett e címen: *L'oeuvre de Jesus-ouvrier*, mi nem egyéb, mint a katolikus munkás-egyleteknek történelme. E munka nagyon nevezetes; ebből kezdték megismerni az ellenforradalmi pártnak eme félelmetes szervezetét. Arvédé Barine nagy szolgálatot tett e munkájával hazájának. Az emberek kezdték figyelni azokra a veszélyekre, me-

lyek a francia tájsadalmat a római egyház részéről e szervezet által fenyegetik.

A „Portraits de femmes“-ből, melyet az akadémia megjutalmazott, különösen George Eliotot emlitem fel. Azok után, a miket a Bede Ádám híres szerzőjéről irtak Angliában, Franciaországban és más egyebütt, ugy tetszett, hogy róla, már nem lehet semmi újat és érdekeset mondani. De ez csalódás volt. Vincent asszony újra felvette e tárgyat és George Eliot életét megírta oly szempontból, melyből azt G. E. kívánta, „hogy a nevezetesebb emberek élete megírassék valamely czimen.“ És e czim: „megvilágítani azt a jelentőséget, melylyel ez egyéniség bevégezett élete kortársaira nézve birt.“ A nélkül, hogy e czélt egy perczig is szem elől tévessze, lépésről-lépésre kíséri George Eliot életét, megragadó felvonásokban. Mindenekelőtt ismerteti a családot, a melyben 1819-ben született s igazi neve: Mary-Ann Evans. A család tagjai nagyon eredeti egyéniségek s nem lehet csodálni, ha G. Eliot kissé excentricus volt. Már gyermekkorában lehetett észrevenni, hogy ő nem olyan lesz, mint más nők. Kora gyermekségétől irtózott mindattól, a mi rendes, szokásos, ugy a magaviseletben, mint az eszmékben, mi a családot nagyon szomorította. Aztán egy nevelő intézetbe adták, melyet főleg az anglikán-egyházhoz tartozó nők vezettek, mely egyházhoz tartozott az Evans-család is. Aztán egy más egyházhoz tartozó intézetbe ment s végül egy baptista nevelő intézetben végezte tanulását. Vallási meggyőződését is a szerint változtatta, mint a nevelő intézeteket. Mikor a szülői házhoz visszatért, vallásos buzgósággal élte, ugynevezett ima-összejöveteleket rendezett, melyek nagyon hatásosoknak látszottak. De ez a dicséretes buzgóság nem tartott sokáig. 1841-ben nemcsak szigoruan vallásos családjának, hanem barátainak megbotránkozására is már nem akart templomba menni. „Boszankodva kezdett beszélni fiatalkori hitéről. Young költőről irtott cikkében egészen odáig ment, hogy így nyilatkozzék: „a mi erkölcsi haladásunk éppen olyan független a jövő életben való hittől, mint a gázok transformatioja a világok többségétől.“ Ekkor aztán a németországi bölcseslemhez fordult, és lefordította „Strauss Jézus életét“. Miután megszűnt a keresztény dogmákban hinni, azt kérdezte magától, ha elfogadhatja-e a társadalmi szokásokat. A felelet tagadó volt; ő társadalmi életének vezéréül a lelkiismeret inspiratióit vette, a nélkül, hogy gondolt volna arra, hogy lelkiismerete mindig inspirált lesz-e. A következmény megmutatta, hogy nagyon tévedett.

1851-ben a „Westminster Review“-nek lett a szerkesztője. Azok között az írók közt, a kikkel így ismeretségbe jött. egy kis embert talált, kiről A. Barine nagyon mulatságos rajtot ad. Bizonyos idő mulva azt vették észre, hogy ők egymást nem nélkülözhetik. Ez a kis ember Lewes*) volt, házasság és három gyermek atyja, ki feleségétől elváltan élt. Egy szép napon azt mondja G. Eliotnak, hogy menjen és éljen vele. Ez, miután megkérdezte lelkiismeretét és

*) Goethe életirója.

igenlő választ kapott, követte Lewes hívását. Ez szabad egyesülés volt, mit ő egészen komolyan tett s a miben nem látott semmi erkölcstelenséget sem. A lelkiismeret inspiratioja határozottan félrevezette. A megbotránkozás általános volt. Mindazon irodalmi dicsőség, mi azután jutott neki, bár emelte őt, de helyét sohase tudta a közvéleményben visszaszerezni. Különben Lewes-sal, ki 1878-ban halt meg, nagyon boldog volt. Őt rendkívül sajnálta és sokat siratta. — Másfél évvel később, 60 éves korában Cross-hoz, egy nála sokkal fiatalabb emberhez ment férjhez. Új boldogsága nem tarthatott soká; 1880. máj. 6-án keltek össze s még ugyanazon év december 22-én meghalt.

Ime röviden G. Eliot életének ismertetése. Hogyha itt a közök kitöltetnek azokkal a gazdag ékítésekkel, azokkal a társadalmi és vallásos életről való élénk leírásokkal, s főleg az értelmi és erkölcsi fejlődés világos felfogásával, melyekkel A. Barine jellemrajzát alkotta, akkor egy teljes s nagyon érdekes tanulmány áll előttünk s különösen figyelmet érdemelnek e tanulmány erkölcsi következtetései s mindenekelőtt az, hogy miután a kereszténységet elhagyta és hiába kereste a magaviseletnek egy szabályát, regényeiben kénytelen volt a régi moralhoz, a régi erényekhez és illedelemhez tartani magát. Lehet talán, hogy ő megbánta, hogy Lewest követte s így elvesztette a Lord Acton ítélete szerint is „az ő kora női között való első rangot.“

A. Barine jellemrajzát így végzi; „Ha azt keressük, mit ohajtott, hogy minden életrajz legyen annak a jelentőségnek feltüntetése, melylyel egy bevégzett élettapasztalat bir embertársainkra, egy nagyon is erkölcsi, az erényre nézve nagyon bátorító következtetésre jutunk. Az ő példája mutatja, hogy az ember mennyire csalódik, midőn azt képzei, hogy egyszerűsítheti, könnyítheti az életet, ama formákat elvetve, melyeket a társadalom okossága, vagy előítéletei állítottak fel. Ellenkezőleg, még nehezebbé teszi azáltal, hogy az okos emberekkel megutáltatja a felforgató törekvést és őket arra a következtetésre viszi, hogy legyenek bár heretikusok a moralban, mégis jobb a régi modort követni.“

Tovább menve a „Princesses et grandes Dames“ művében, melyet csak most adott ki, mindenik darab nagyon érdekes. De nekem leginkább „Marie de Mancini“ és a „Duchesse du Maine“ tetszenek.

Végül az „Essais et Fantaises“-ből különösen l'âme des fourmis, essai de psychologie animale emelem ki. E tanulmány Sir J. Lubbock, angol naturalista eme nevezetes munkája megjelenésekor iratott: „A hangyák, méhek és darázsok.“ E munkájában Sir J. Lubbock nem kisebb kérdéssel foglalkozik, mint azzal, hogy van-e az állatoknak lelke és azt tudományosan tárgyalja, észleletek és tapasztalások alapján. A kérdés, melyet feltesz, ez: az ember és állat közti különbség csupán fokozati különbség-e vagy pedig teljesen feltétlen? Világos, hogy a szerint, mint a felelet adatik, fog a dolgok arculatja változni, mert hogyha nincs más különbség, az ember ugyan mindig felsőbb lény marad, de nem az egyedűli, miután más

teremtényeknek is van lelkük. Sir J. Lubbock nézete, hogy a különbség csak fokozati. E következtetést mindenek felett a hangyák s azok munkái, értelme, okoskodása és szenvedélyei tanulmányozásából vonta. A tudós naturalista a „lelket“ szűkebb értelemben fogta fel, oly értelemben, mint a mit az „ösztön“ szó jelöl; de az ösztön, vagy ha úgy tetszik, a jelenségek emez összege, melyet nekünk a számító, kis mértékben okoskodó, emlékező, gyűlölő és szerető állatok megfigyelése nyújt, legyen bár ez az ösztön, annyira kifejlődve, mint a hangyáknál, -- nem a lélek. Ezeket mondja el Vincent asszony tanulmányaiban részletesen. A hangyákat mindenekelőtt lakásuk készítésénél mutatja fel, hogy mily gonddal építenek, hogy helyüket biztosítsák más hangyák támadásaitól, mert a különböző fajok egymással mindig háboruban állanak. Az a mód, mely szerint élnek, mindenkinek külön szerepet jelöl meg, melyet mindenik pontosan be is tölt. Rabszolgaság is létezik a hangyáknál és mint az embernél, rossz hatása van. Azok a hangyák, melyeknek rabszolgáik vannak, később alkalmatlanná válnak a munkára, úgy, hogy később enni sem tudnak s gyakran megtörténik, hogy a szolgák, kik az eleséget gyűjtik, megeszik uraikat is. Mindez nagyon figyelemre méltó, de a mi még inkább az, hogy a hangyáknak van néhány házi állatuk, melyeket ők nevelnek és gondoznak: az egyik, mely némely növény gyökerén él, a másik, mely a fák levelein.

A hangyák e levelészek tojásait házukba viszik és télen át gondozzák, tavasszal pedig, midőn e tojások kikelnek, mindkét fajt olyan eledellel táplálják, a mi nekik talál, és ebben sohasem hibáznak. A hangyák télire nagy gabonakészletet hordanak össze. Ma már tudják, hogy hogyan gondozzák a magvakat és hogyan akadályozzák meg azok kikelését. Alkalmatlan pillanatban elmetszik a gyökérszálat. A hangyáknak nyelvük is van, beszélnek jelekkel és érintésekkel, melyek bámulatosoknak látszanak. Be van bizonyítva, hogy a színek meg tudják különböztetni, és e tekintetben még talán nagyobb tehetségük van, mint nekünk. Szaglásuk is kitünő. A különböző fajok egymás iránt engesztelhetetlen gyűlölettel viseltetnek, de egymás közt önfeláldozók is tudnak lenni. Sokat idézhetnék még a hangyák ösztönéről való észrevételekből, melyek Vincent asszony könyvében vannak felsorolva, de úgy vélem, nem szükséges. Csupán még Sir J. Lubbock záró következtetését jelzem, s Vincent asszonynak erre irt feletét, mert ez a felelet mindenekfelett fontos.

„E tényekkel szemben — mond Sir J. Lubbock — lehetetlen nem kérdezni, hogy a hangyák mely pontig nem tökélesített automaták, és mely ponttól öntudatos lények? Mikor látunk egy hangyabolyt, melynek ezer meg ezer szorgalmas lakója van, kik házakat csinálnak, alagutakat furnak, utakat készítenek, lakásukat védelmezik eledelükről gondoskodnak, kicsinyeiket étetik, házi állataikra gondot, viselnek, mindenik teljesíti kötelességét szorgalmasan és hiba nélkül, nehéző dolog megtagadni tőlük az értelmet és az észleletek, melyek tétettek, megerősíteni is látszanak azt a nézetet, hogy az ő észbeli

tehetségeik ugyanazon természetűek, mint az emberéi és hogy köztük és az emberek közt nincs más különbség, csak fokozati.“

Vincent asszony erre eredeti formában a következő jól gondolt, mély feleletet írta:

„E következtetés megtámadhatlan, hogyha a fokozat nagy különbségét, a mely minket egyedül választ el, nagyon is számba tartjuk. A hangyáknak vannak észbeli tehetségeik, melyeknek összege alkotja a lelket, csakhogy azt is tegyük hozzá, hogy kicsiny lelkük, testük nagyságához és physikai alkotásukhoz mért lelkük, a miénknek kicsinyített, kisebbitett képe, a *nimula et non animus*. Az ember és az állat rendkívüli távolságban állanak egymástól a lét lajtorjáján; a mit még tudni kellene, ha vajjon a távolság, mely elválaszt, megmérhető-e? Goethe, ki Darwinnak Németországban előfutára volt, mint Lamarck Franciaországban s kinek nem futotta el figyelmét, hogy az evolutio rendszerének következtetéseit levonja, az emberhez szólva ezt mondja:

„Freue dich, höchstes Geschöpf der Natur, du fühltest dich fähig,
 „Ihr den höchsten Gedanken, zu dem sie schaffend sich aufschwang,
 „N a c h z u d e n k e n . . . .

Nachdenken, a természet gondolatát utángondolni, itt van a különbség, itt csak és nem egyebütt; de ennyi elég. A meddig valaki megmutatja, hogy a hangya fölfogja a világegyetem törvényeit, jól vagy rosszul... a Goethe által annyira dicsőített legfelsőbb teremtmény és más teremtmények között, kik az evolutio által következőleg fognak felemelkedni, az áthidalhatatlan távolság állani fog. Hiszi-e maga Sir J. Lubbock, hogy millió esztendőket engedve, hogy minket utolérjenek, eljutnak az ő érdekes plebejusai valaha oda, hogy az ő picziny lábacskaikat az elválasztó árok határára tegyék, a *n a c h d e n k e n - r e*, ha még oly kevés mértékben is? Nem gondolom, hogy higye.“

Még hátra volna, hogy szóljak a „*Coutes de Perrault*“ tanulmányáról, melyet az akadémia most koszoruzott meg, de ez még nem adatott ki.

Hogyha a fennebbiek által az olvasót meggyőzhettem *Arvède Barine* munkái érdekességéről és erkölcsi értékéről, célomat elértem.

CHARRUAUD.

AZ ANGOL ÉS AMERIKAI UNITÁRIUS TÁRSULATOK ÉVI KÖZGYÜLÉSEI.

A „Brit és Külföldi Unitárius Társulat“ f. évi május 28. és következő napjain tartotta meg ez évi közgyűlését. A gyűlés hangulata komoly és gyakorlati volt. Nemcsak Londonból, hanem a vidékről is nagy számmal jelentek meg. Az amerikai és magyar unitáriusok üdvözlő iratokat küldöttek, s az amerikai hitrokonok Allen Henrik személyében, ki előttünk is kedvesen ismert alak, képviseltették is magokat. Az évi beszédet Street lelkész tartotta, azt fejtegetve, hogy az unitárius társulattól és a szabadelvű keresztényektől mit vár a jelenkor. E követelményeket három kérdésben igyekezett megoldani; ugyanis: van-e Isten; van-e jövő élet; van-e olyan eszköz, mely által a mai romlott társadalmi élet javítható lenne. E kérdésekre megfelelt a maga nevében, és azok nevében, kik vele éreznek. A hatásos beszéd végeztével a társulat-pénztára javára gyűjtés volt, melynek eredménye 636 frt.

Az isteni tisztelet megtartása után Chatfeild elnök szép beszéddel nyitotta meg az ülést, először is üdvözölve Allen Henrik urat, az amerikai unitáriusok küldöttjét, az unitárius Review folyóirat érdemes szerkesztőjét. Elnök méltatta Allen ur érdemeit az unitáriusok érdekében kifejtett irodalmi munkásságáért, mire Allen ur találó szavakban válaszolt, kiemelve, hogy ő 35 év óta figyelemmel kíséri ez anya-országban levő unitáriusok működését, s az ő, valamint a honfitársai szívéhez nagyon közel áll az angol unitáriusok ügye. Ezután Ierson Henrik, a társulat ügybuzgó titkára tette meg évi jelentését. Az évi bevétel mintegy 30,000 frt volt, melyből belmissiora 25,000 frtot költöttek, külföldre pedig 3000-eren felül. Örvedetes jelenség az, hogy a társulat tagjainak száma 118 uj pártolóval szaporodott. A felolvasások, valamint az ugynevezett soire a legszebben sikerültek. Az évi gyűlés menete és lefolyása arról győzött meg minket, hogy hitrokonaink Angliában a szabvdelvű kereszténység érdekében hathatós munkásságot fejtenek ki.

Az „Amerikai Unitárius Társulat“ 65-ik évi közgyűlését f. évi. májas 27-től 29-ig bezárólag tartotta meg Bostonban. A gyűlés iránt igen nagy volt az érdeklődés. New-Yorkból—San-Franciscoig, Canadától--New-Orleansig terjedő területről mindenünnen voltak képviselők. Boston olyan az amerikai unitáriusoknak, mint az araboknak Mekka; s pünköst hete, mint a Mekkába való zarándokolás. Mindenki siet oda, hogy a kitűnő szónoklatokat élvez-

hesse, s a nyert lelkesedés által az unitárius hitelvekhez való ragaszkodását erősítse. Mindennap a gyűléseket isteni tisztelettel kezdték. A számos felolvasások rendkívül érdekesek voltak. Különösen Thayer lelkésznek „Christianity in the Process of Evolution“ című felolvasása keltett nagy hatást. Longfellow Sámuel lelkész is, a hírneves költő testvére, tartott felolvasást.

Grindall Reynoldsnak, a társulat jeles titkárának, jelentéséből látható az amerikai unitáriusoknak bámulatos tevékenysége. Missiói, nevelési s egyéb humanus czélokra a társulat kiadott 126,988 dollárt (517,470 frt.)

Ez összegben van az az 500 dollár is, melyet évenként a budapesti unitárius ekklézsia segélyezésére adnak. Sajnáljuk, hogy térszűke miatt a különböző összejövedelek alkalmával mondott szellemes beszédekből legalább kivonatokat nem közölhetünk. Azonban dr. Halenek egyik beszédéből ide iktatunk egy pár sort: „Egyszer azt kérdezték — mondja Hale — dr. Waylandtól, hogy az unitáriusok keresztények-é? Azt felelte: Kitudják-é állani a próbát? s tudnak-é ördögöt üzni? Azt hiszem, mondá dr. Hale, hogy a próba kiállásával nem jönnének rosszul ki az unitáriusok; mert úgy tudom, hogy a Massachusetts-i államban van 125 vagy 150 unitárius egyház, s ha valaki ebben az államban utazna, a mappán kijelölne 120 legélénkebb várost, a hol a nevelésügy, egészségi állapot s társadalmi rend a legjobb, a nélkül, hogy tudná az illető, olyan 120 várost jelölt ki, melyekben mindenütt van unitárius egyház. Én nem bajlódom aztán a val, vajjon a városnak miveltisége, egészségi állapota teremtette meg az unitárius egyházat; vagy megfordítva, az unitárius egyház teremtette meg amazokat; de a tény, hogy a nevezett államban az említettem két dolog együtt van: már pedig a fát a gyümölcseről lehet megismerni.“

A gyűlés folyamából a legörvendetesebb az lehet reánk nézve, hogy azok a theologiai, hitformai vonalak, árnyalatok, melyek a nyugaton levő unitáriusokat, a keleten levőktől némileg elkülönítették: el vannak enyésztetve, s így az amerikai unitáriusok egyesült erővel fognak ezután az Atlanti-tengertől a Csendes-tengerig működni a szabadelvű kereszténység terjesztésében.

KOVÁCS JÁNOS.

KÖVENDI KOVÁCS DÉNES EMLÉKE.

I.

Az unitárius egyház történelme egy új, nagy jóltevő nevét jegyzi fel aranybetűkkel lapjaira. E név a kövendi *Kovács Dénesé*. Folyó évi június 24-én halt el Bágyonban, miután mintegy 60 ezer forintot érő összes vagyonát végrendeletileg az unitárius vallásközönségnek hagyta.

Kovács Dénes a régi Aranyos-székekben született Kövenden, székely nemes szülőktől. Tordán és Kolozsvárt tanult. 1851-ben végezve a gymnasiumot, theológiára lépett. A három évi tanfolyam után még egy évig maradt az iskolában mint segédkantor és énektanító s 1855-ben a vargyasi ekklézsiába ment ki tanítónak. 1860-ban a deésfalvi ekklézsiának lesz papja, s szolgál 1876-ig, mely évben ápr. 6-án a papi pályától visszavonulva, Bágyonba költözik s ott él gazdaságának ez évben bekövetkezett haláláig.

Már az iskolában, mint takarékos és gazdálkodó ember volt ismeretes. E tulajdonsággal lépik ki az életbe, s mindjárt vargyasi tanítóságának eredménye két ezer forint megtakarított összeg. Deésfalván szerencsés cserékkel és vásárokkal rendezi az egyház vagyonát és jövedelmézőbbé teszi; s a míg egyfelől a köznek munkál hasznára, másfelől magán vagyonának növeli forrásait. Tizenhat évi papsága minden tekintetben nyomokat hagyott a deésfalvi gyülekezetben, mert mint pap a szószéken is megállotta helyét s 1860-ban az egyházkör által a Teleky László halála alkalmából rendezett emlékünnepen, mint helyettes esperes ő tartotta a beszédet. Mindazonáltal itt való munkálkodásának emléke főleg az egyház anyagi

ügyeinek virágzó állapotba juttatása, s magán vagyonának oly mértékben való növelése, hogy az magyarázatául szolgálhat későbbi gazdagságának.

1872-ben összekelt boldogemlékü Kriza János püspök unokahugával, nagyajtai B e n c z e A n n ával. A másik nagy kincs, melyet magával bágyoni gazdaságába vitt.

Az önmaga által szerzett és a szülőitől örökölt vagyon ügyes gazdálkodás, szorgalmas munka és takarékos életmód által, mire hivatásos nevében a legjobb élettársa nyerte, tekintélyes gazdagsággá nőtte ki magát.

60 éves korában bekövetkezett halála előtt minden vagyonának örökössévé az unitárius egyházközönséget tette. Ezenkívül még korábban közczélokra adott: a kövendi ekklézsiának 1000 frtot, keresztfia Kovács Árpád, Kovács János barátunk korán elhalt jóreményü fiának emlékére a kolozsvári unitárius gymnasiumnak 1000 frtot, a Ker. Magvetőnek, pártoló díja állandósítására 100 frtot.

Tanulságos élet! Mint egyszerű pap kezdette s végezte, mint az egyháznak nagy jóltevője. Nevét odairjuk a Zsuki László, Augusztinovics Pál és Kelemen Benő fényes nevei mellé.

Az irtánta való kegyeletet hadd tolmácsolják bővebben a felette mondott alábbi beszédek.

PÉTERFI D.

II.

Egy régi hasonlat az t. h. gy., mely az ember életét egy szindarabbal állítja szembe, s e szerint ki meri mondani, hogy az egész emberi élet egy szindarab. S ugy is tapasztaljuk, hogy az emberek itt különböző sorsuk és tehetségeik szerint szerepet játszanak; a halál az utolsó felvonás, s midőn a haldokló véghörgéseiben vagy lassu sohajjaiban összeomlik, a szindarab ez utolsó jelenete után bevégeződik, legördül a függöny, az élő nemzedék, ez a nagy közönség, ez a nagy világ a játék folytán kaczag vagy könnyeket ejt, a hatás vagy benyomás szerint tapsaira méltat, vagy kinevet, a mennyiben tetszettünk vagy nem tetszettünk, meg is ítél, jutalmaz avagy kárhoytat, koszorut nyújt avagy megbélyegez, Thalia papjának megtart s befogad a dicsőség Pantheonába, vagy kirekeszt abból, nevünket a játzók közül kitorli s emlékezetünket a feledékenységnek oda dobja. Az emberélet nagy szindarabjának költője maga az Isten! ki a mivet, vagy a szindarabot megirta, azt bámulandólag megteremtette, a kinek szolgálatára készen állanak a képzőművészek, a festők, faragók, minden féle diszitők, hogy kifejezzék a tárgyak természetét és tulajdo-

nait. A festő ecsetje dicső és jellemes vonással hiven előállítja a képet, a metsző, faragó vagy öntő a sir fölibe állítja a szobrot, melynél egy hiv nő, mint az ó-kor történeteiből láthatjuk, égő szövétnekkel virasztja multja szent emlékeit!

Im t. h. gy, mikor tisztelt barátunk és már csak áldott emlékezetű hitrokonunk néhai Kovács Dénes életének utolsó jelenése elvégződött, szerepe az élet szinpadán bezáródott, s szemeink elől ama függöny legördülésével eltűnt; mi a nézőközönség, kik láttuk és ismertük; most épp azért vagyunk itt, hogy őt elismerésünkre méltassuk és e megtisztelő megjelenésünkkel a részvétkarjaival s kegyeletes érzettel bocsássuk le sirjába. Nem megdöbbenő e temetés, mert nem volt véletlen az ő halála. Mint mikor rossz álom vagy sejtlem, vagy előérzet valami rosszat sejtet, — mint mikor valami vésznek hirtelen híre tud, messze határainkon, idegen földön megindul, s mind közelebb és közelebb, s mind nagyobbra közelít hozzánk, s mi félünk és még is várjuk a vészes pillanat bekövetkezését: úgy voltunk már sok hónapoktól fogva az ő halálával is, mert képére volt írva, hogy az rövid időn bekövetkezik s bizonyosra vehetjük, hogy ő maga is sejtette, s az írás ama szavai lelkét megillették: *rendeld el a te házadat, mert meghalsz.* Ő házat elrendezte, a halál pedig mint egy rettenetes végrehajtó kötelességét teljesítette.

És ha már most t. h. gy. úgy vennők a temetést és e végtisztességet, mint vették azt régen némely nemzetek, s mint venni szokták azt ma is némely emberek, hogy ez egy ítélő szék, melyen az elhunyt tetteit elő kell számlálni s aztán az érdem szerint magasztaló vagy kárhoztató ítéletet kimondani: akkor is t. gy. rámutathatunk a koporsóban szunyadónak egy munkateljes férfiúra és fáradhatatlan szorgalmú életnek sok érdemeire, melyekkel egy szent és magasztos cél elérésére törekedett.

Mint a folyónál az nem határoz semmit, s nem is érdem, hogy az Urál vagy Kárpátok, a Himalája vagy a Chimborasso heglánczai-ból, avagy nem oly nagy és hirneves hegy mélyéből eredett: úgy az az emberre nézve kicsit, sőt semmit se tesz az, hogy honnan és minő magas vagy szegény sorsu szülőktől származott. A folyó méltatása attól függ, mennyiben használható, terhek hordozására, szállítmányok vitelére, a kereskedés és közjóllét előmozdítására: úgy az ember érdeme is attól függ, mennyiben hasznos magára, övéire, embertársai boldogságára és a közmívelődés előmozdítására nézve. Néhai barátunk a szomszéd Kövendi, derék községből vette eredetét jó

és buzgó szülőktől. A sors, melyet teremtett, a helyzet, az állapot, melyet magának kivivott, mind az ő érdeme. Mint a folyó, hogy akárhányszor és legtöbbszörre azért lesz nagygyá, mert több folyamat magába fogad: úgy néhai barátunk is azért tudott anyagi sorsát illetőleg többek fölébe emelkedni, s kevés örökségét azért tudta megsokszorozni, mert minden helyzetében azt, a mi birtokába jutott, megbirta tartani, s azt, a mije már megvolt, a vesztegetés, a hiu fényűzés silány homokzátonyára nem bocsátotta. Az eredet és származás szerénységéből azért emelkedett ki, mert mindvégig szerény, szorgalmas, munkás és takarékosnak maradt; tudta, hogy a külső javak is sok tekintetben tiszteletet biztosítanak. Tudta, hogy a szorgalom és munka egy nagy tőke az élni akaró és élni tudó ember kezében; s ha egy Nagy Péter, az oroszok czárja estve így mutatta fel nevének azt a tallért, melyet mint ács napi zsoldjában kapott: lásd, ha czár nem volnék is, el tudnálak tégedet tartani: ő is elmondhatta akkor is, mikor az ur oltára mellett szolgált, akkor is, mikor Horác szerint tulajdon ökreivel földjeit szántotta: lám, el tudok élni, mások megszolgált kenyere nélkül is.

Mint egykor oskolatanító kezdette pályáját a mi néhai barátunk, az ur oltárát szolgált, s aztán pap lett, s talán e hivatalának lehet tulajdonítani, hogy egy hiv nő, egy áldott lelkű jó feleség mellett, ennek türelmével, ennek szeretetével, megváltan az egyház szolgálatától, letevén a papi palástot, a legszebb foglalkozásnak, a gazdagságnak adta magát, s ez néhai barátunknak jól sikerülvén, nagy szent célra törekedett, hogy az egyházat, melynek ő kebelében született, melynek ő nevelő intézetében tanult, melynek tudománya szellemét felemelte, elméjében világot gyujtott, szorgalma, munkálkodása, igyekezete és takarékosága által gyűjtött vagyonával felsegélje, — azt a vallásközönséget, melyet a többi vallásfelekezetek évszázakon keresztül kifosztottak, anyagilag felsegélje, s így a szellemet is ez által felemelkedni segélje. Itéljenek, szóljanak, bíráljanak s mondjanak az emberek bármit, itt az egykor munkás, de most már enyészetnek indult tetemei felett én bátran mondom, méltatva hirdetem, hogy ennél szentebb és magasztosabb dolgot nem cselekedhetett; s éppen most, éppen jókor, midőn a nevelésnek, midőn a tanításnak annyi igényei, oly sok követelései vannak, hogy valóban veszély fenyeget minden felé, s ha nem égne az emberek lelkében vallásuk szeretetének szent tüze, ki kellene alunni nálunk a tudomány szövétnek világának, s az mint fogyatékos mécs alig

pisladozva, az unitarizmus szent világossága elhalna. De bizunk az Istenben, bizunk hitrokonok vallásszeretetébe! Vannak még, lesznek még mások is, kik e tiszteletre, s örök emlékezetre méltó barátunk példáját követni fogják. Vannak még, lesznek még mások is, kiknek imájok a vallás, a nevelés, a felvilágosodás imája lesz, vannak még, lesznek még, kiknek törekvésök és életcéljok az lessz, hogy a verseny szent harczában ügyünk szentsége diadalra jusson.

S én itt szívem e szent érzéseinél, lelkem ez elragadtatásánál meg is állapodom tisztelt barátaim, nagyon tisztelt közönség. Alig, alig vagyon még néhány szóm, mielőtt a függöny legördülne, mielőtt a tiszteletre méltó Kovács Dénes enyészetnek indult tetemeire földet hánynánk s tőle örök bucsut véve eltávoznánk, kinek hasznos életét csak 60 esztendőre írta meg az Isten, s csak ennyit jegyzett be az örökélet könyvébe!

Szerető neje az elhunynak Bencze Anna, 20 évig osztottad meg a gondot, 20 évig viselted türelemmel és kitartással egy munkás, szorgalmas élet fáradozásait. A hűség gyémántját, a szeretet rubinját is porrá teszi a halál, mert ennél nincs válogatás, nincsen irgalom! Szerelmetöket nem áldotta meg az Isten gyermekkel, nincs, kit gyászoló ruhával e sirhalomhoz vezess. De vannak, s lenni fog sok, sok időkig, kik nevetöket áldani, s tisztelni fogják az emléket, mely e sirhalomban fog emelkedni, a nevét, melyhez dicső emlékezet lesz kötve örök időkig. Özvegy napjaidon, s egész életeden legyen oltalmazód az Isten.

Egyetlen testvére, minden rokona, minden barátja Isten hozzátok!

Bágyoni és kövendi egyházak, melyeknek részint gondnoka, részint jóltevője volt. Virágozzatok sokáig.

Végre te megnyilt sirhalom fogadd be a kiszenvedett porokat, hogy nyugodjanak meg életküzdelseik után. Örökadjék itt a hála tisztelet, virasszon a hit s az emlékezet örökké!

Örökkévaló nagy és végtelen hatalmu Isten, élet és halál szabados ura! ime itt, mielőtt az élet egy hiv munkását, a mi barátunkat a mélységbe lebocsátanók, mi, kik az ő végtisztességére eljöttünk, s a földi remények és veszteségek e végmenedékénél megállottunk, hozzád emeljük lelkünket és kezeinket, Tehozzád imádkozunk!

Fejünk felett kiderül és elborul az ég, lábaink alatt megnyílik a sir, — körülöttünk a természetben élet és halál, megújulás és enyészet, hideg és meleg, szél és csendesség, az égen derü és boru,

az égnek kéksége és fellegei: életünkben pedig remény és szerencsétlenség; — itt pedig lenn, a hol állunk, gyász és koporsó, egy megásott sir és egy végnyugalomra megtérő szolgáltnak, hiv és egykor munkás gyermekednek enyészetnek indult tetemei, — lelkünkben sötét gondolatok, szivünkben a leveretés bágyadt érzelmei, egy gyászoló özvegy és résztvevő barátok: elég okunk van, hogy keressünk tégedet, hogy hozzád kiáltunk e mélységből, elég okunk van, hogy atyánknak szólítsunk életünkben, atyánknak nevezzünk halálunkban!

Te nagy vagy, nagyobb mint a világok, Te dicső vagy, dicsőbb mint a menny és az örökkévalóság, — Te bölcs vagy s végzéseiteid titkait elzárta a szemeink és értelmünk látása elől: de tudtunkra adtad, hogy ha születünk, meg is halunk, de hogy mikor s mennyit fogunk élni, hogy boldogok leszünk-e és megérjük-e szereteteink boldogságát, meglátjuk-e népünk szabadságát, nemzetünk nagyságát, sötét lepellet borítottad el szemeink elől; annyit látunk csak, míg élünk, hordoznunk kell sorsunknak terheit; mert semmi jószág sem igazság, sem ártatlan kezek nem képesek feltartóztatni a csapásokat, s mindenek felett megóvni a halál hideg karjainak öleléseitől.

Azt tudtunkra adtad, hogy az életnek célja vagy, mert mindeneket bizonyos célra teremtettél, — azt kijelentetted, hogy igyekezzünk és munkálkodjunk, mert jóllétünknek és boldogságunknak ez a feltétele; járjunk világosságban, míg nappal vagy, mert eljő az éjszaka, s az hosszú, hosszú léssen.

Egy hiv és munkás szolgád porainál állunk itt most előtted, oh, nagy Isten! A te akaratodat teljesítette ő, midőn egy szent célra törekedett, midőn a cél eléréseért futott és fáradott. A te bölcseséged csak 60 évet mért ki véghatárul, s ekkor élete bezáródott. Nem sebesen jött el a végső óra; nem úgy, mint a viharok szele, nem úgy, mint az égi tűz, mely a villámokból támad, hogy rommá és hamuvá tegyen egy családot. Lassan, lassan következett, és te tudod jó atyánk, hogy mily fáradhatatlanul törekedett hiv szolgád, mily munkásan akarta a földi lét szerencsáját elérni, és egy szent célt, a melyre törekedett, megközelíteni, hogy szolgálhasson hitének és nemzetének, vallásának és neved dicsőségének. Szorgalommal és hiveséggel kezelte javaidat, melyekkel megáldottad, nyereséggel adta vissza azokat, miket reá bízta.

Egy szent vágy vezérelte s ebben te őt megsegítetted és megáldottad. Áldott legyen a te neved érette. Egy jó és hiv nővel sze-

retted és segítetted meg őt, ki munkáiban, sorsában, küzdelmeiben az életen 20 évig segedelme és boldogsága volt. Legyen áldott a te szent neved ezért is. S ha már a földi szeretet lánczai elszakadtak, ha a boldog jövő napja elsötétült, s csak a mult gyászos emléke maradt meg: ugy adj uram a hiv nőnek erőt, hogy sorsát viselje el, őrizd meg özvegy napjain bántalomtól és méltatlanságtól s adj még neki édes és boldog idöket. Áld meg rokonait, minden barátait, őrizd sirhalmát a hit angyalával, hogy biztasd lelkünket a halhatatlanság édes reményével. Mindörökké, amen.

ALBERT JÁNOS.

III.

Megihletödvé állok e koporsónál! Egy férfinak porai nyugosznak abban, ki átment a közös emberi sorson: született, élt és meghalt; megihletödvé, szomoru, fájdalmas érzéssel eltelve, mert az erőteljes alak korábban szállt sirba, mint a mennyire van szabva az emberi életnek magasabb határa; megihletödvé, mert a mi itt feltáruul, e koporsó mellett, az egy eddig mások látása elöl elrejtett, fényes, dicső élet, mely most bontakozik ki teljes mivoltában s nagyságával bámulatba ejt.

Mig mások túl sokat láttatnak magukból, tégedet csak most látunk színről-szinre, most látunk igazán... Meg kellett halnod, hogy megismerjük valód. A halál angyalának kellett a fátyolt fellebbenteni arról a titkos, nagy gondolatról, melyet kebeledben rejtve hordoztál, arról a magasabb rendü, dicső életcézről, mely előtted lebegett, s kitartásra, folytonos munkásságra buzditott, lelkesített... Láttad azoknak küzdelmét, kik a szellemi világ szolgálatában állanak; láttad, hogy az eszményiekért hevüöl lekeket mint köti meg, mint nyügözi a föld rögéhez az anyagi gond; mint bénítja, szegi szárnyát a lelkesedésnek, lángolva fölszálló érzésnek az életfentartás, a mindennapi szükség. Láttad, hogy a kik a legszentebb ügynek a munkásai, az erkölcsi világrend emez örállói, Isten országának apostolai nemcsak háborgattatást, lelki kinzatatást és gyötörtetést szenvednek a világtól, hanem nem egyszer éheznek, nélkülözést, nyomort és szükségét látnak. Láttad, mert hisz magad is érezted e pálya sanyarúságait, viselted nehéz terheit, sulyos keresztjeit; kostoltad, etted keserü kenyerét, mely nemcsak hogy szükös, hanem melyet a tudatlanság akárhányszor botorul fel is panaszol!

És láttad ama közös kincsért való küzdelmet is, amaz intézmény létfentartásáért folytatott és folyó harcztot, honnan az Isten lelke

által megszentelt tudomány, tiszta világosság s nemesítő, egészséges erkölcsi hatások áradnak ki; láttad, hogy eme tudomány férfiai mily csekély, mily parányi jutalomért munkálják az egymás után jövő ifju nemzedékek lelki üdvét s értelmi művelődését; láttad, mert hisz magad is ott meritettél a szellemi forrásokból, az egy Istenség temploma mellett emelkedő világosság hajlék csarnokaiban; láttad, hogy az anyagi szükség mily korlátokat vet, hogy ez intézmény minél mélyebbre és szélesebb körre terjeszsze ki termékenyítő, áldásos befolyását!!! Láttad... és lelkedet egy gondolat ragadja meg, hatalmas, nemes nagy vágyra ösztönző gondolat; mélyen rejtet el kebledbe, hogy ne lássa, ne tudja senki se.

E gondolat üld, zaklat; nem enged nyugtot, futsz, fáradsz; halomra gyűjtöd a kincset, minthogyha csak milliókért dolgoznál, vagy minthogyha nem is volna más életcélod, minthogy ha csak imádnád az aranyt; nélkülözsz, önmagadat megtagadod, csakhogy nőjjön, nőjjön folyton vagyonod, gazdagságod. Senki se érti miért e gyors szerzés, e lázas gyűjtés mire, hisz nincsen gyermeked, nincs más, csak hitvesed... És ő követ, a hű élettárs veled... S élted vége felé, mikor a munkát nem bírod már tovább, föltárod kebledet, — a nemeslelkű nő érti végzésedet... s írva a gondolat, mely bételt gazdag tartalommal; s a mikor a halál eljön, élted megvilágosítva, — mint fényes árny suhansz el a földi szintérről, hogy ott lebegj fennen, igaz tanubizonyságok fénylő fellegében...

Itt e szép vidéken aransugárt lövelt lelkedbe le a nap, s belőle származott ama termékeny, ama nagy gondolat; belőle a szilárd, kitartó akarat, hogy megvalósuljon a boldogító álom: egész életem munkássága a szent oltárokon, mindenem maradjon a szellem birodalmának szolgálatában. Aranyosszék benned áldozatkészséged által egy jeles, kiváló fiat adott a vallásos és nemzeti művelődésnek, s Jobbágy mellett, a ki előtted ment, ott ragyogsz ma te is; s mi, a kikhez közelebbi kötelék is csatol, a kik első sorban mondhatunk magunkénak, mindig büszkén és hálával fogjuk emlegetni nevedet.

És nemcsak a jótétemény az, nemcsak a szellemi munka felsegítése, miről életed beszél, hanem a mit még annyira becsülünk, az az erős meggyőződés, az a törhetetlen bizalom ama hitesszék erejében, ama felvilágosult, józan nézetek hatalmában, melyekért elődeink vérkeresztséget állottak; amaz egyház vallási és nemzeti elküldetésében, mely általános emberi eszmékkal, de honi talajban született, itt e drága haza földén, lánglelkű alapítójával a nemzeti nyelv édes zenéje mellett; amaz egyház elküldetésében, melynek épp itt e bér-

czek alján, itt e szabad völgy ölén született egyik fia a nemzetnek, a dicső multból, hősi énekeket énekel, a másik népdalokat zeng, a népköltészet virágait nyújtja koszoruban hazájának; melyből tudósok, írók, bölcs tanítók, a nemzeti mivelődésnek annyi harczosai származtak; — amaz egyház elküldetésében, mely folyton éléhaladni, mind több világosság felé törni kíván és igyekszik s a melynek felvirágzására, hatályosb működésére és hatalmasb erő kifejtésére hoztad áldozatod, kincseidet, minden gazdagságod s a melynek nevében az elismerés, a hála és a kegyelet myrtussaiból font hervadhatlan koszorut teszem le most sírodra.

... A hideg portetem a földbe száll alá, de lelked föl a magasságba; nagy teted hirdetni fogja mindig dicsőséged, az emlékezet hiven őrizi nevedet.

PÉTERFI DÉNES.

IV.

Itt közöljük a végrendeletet az E. K. Tanács levéltárában 136—1890. sz. a letett hiteles másolatból:

„Én Kovács Dénes az élet mulandóságára gondolva, munkásságommal szerzett és öröklött, takarékoszággal megszorított vagyonomra nézve halálom esetére következőleg rendelkezem:

I. Miután Isten gyermekekkel nem áldott meg, s így leszármazó örökösöm nincsenek — összes vagyonomra nézve — mint Torda-Aranyos megye Bágyon községében, vagy bárhol található ingatlanaimra; a kolozsvári és Torda városi pénztárakban elhelyezve levő pénzeimre, minden ingóságaimra — általános és egyedüli örökösömnek „az Unitárius Vallás közönségét“ nevezem ki következő rendelkezéseim teljesítése és megtartása mellett:

a) Bágyoni ingatlanaim el ne adassanak, hanem megtartva, kezeltessenek a lehető legjobban jövedelmezőleg és szaporítottassanak a körülményekhez képest, más községben lévő ingatlanaim kicserélése által is és főként úgy, hogy azok évi jövedelméből az esélyekhez képest 4—500 azaz négy-ötszáz forinttal birtokvásárlás eszközöltessék.

b) Ingatlanaim megmaradó és eshetőleg birtokvásárlásra kínálat hiánya miatt nem fordítható összes jövedelemből első sorban rendelem, hogy míg éltem hű társa kedves nőm Bencze Anna él — évenként 500 forint, azaz ötszáz forintot szükségeinek megfelelő részletekben kapjon; a fennmaradó jövedelem a birtok kezelési és fentartási költségek levonásával fordíttassék Vallásközönségünk nevelésügyi céljainak fejlesztéséül a kolozsvári Unitárius fő Tanoda egyik tanári széke költségeire

— erre lesz fordítandó kedves nőm bekövetkező halála után azon 500 azaz ötszáz forint, melynek kiadása megszűnik.

c) Halálom alkalmával található és pénzintézetekben elhelyezett pénzeim, ugy egyéb ingóságaim értékesítésével nyerendő összeg kamatai akként használtassanak fel, — hogy első sorban kedves testvérem Kovács Borbára. férjezett Csép M. Mózesné mig él, kapjon évenként 100 azaz Egyszáz forintot; a Dézsfalvi Unitárius Egyház lelkésze állandóan kapjon évenként 60 = hatvan, Kántor tanítója 40 = negyven forintot osztrák értékben; a fennmaradó s testvérem elhalálozásával visszaszálólólag 100 = egyszáz forinttal nevedő jövedelem minden évben az Unitárius Egyházi Fő Tanács által, szegényebb állapotban levő belső emberek között osztassék ki ugy, hogy egy lelkész 100 = egyszáz s egy Kántor tanító 50 = ötven osztrák értékű forintnál kevesebbet ne kapjon.

II. Midőn hátra hagyandó vagyonomnak kezeletét, jövedelmemnek felosztását a fennebbi módon ohajtom és kívánom, egyszersmind kérem és elvárom az Unitárius Vallásközönségtől azt, hogy hagyományomat Kovács Dénes és neje Bencze Anna czimén külön önállóan kezeli és a számadások rendjén külön vezeti; hogy a késő utódok előtt is emlékezetben tartassék végrendelkezésem, melyet Egyházam iránt való kiolt-hatatlan szeretetemnek, ragaszkodásomnak jeléül, egy élet fáradságos munkálkodása gyümölcset vettem nemes örök czéljai fejlesztésére.

Az isteni gondviselés és a mindenható kegyelme legyen velünk és soha se szűnjék meg felettünk őrködni.

Torda, 1889. december 18-án.

K o v á c s D é n e s, s. k.
végrendelkező.

S u s z t e r G y ö r g y, s. k.
tanu.

T a k á c s G y ö r g y, s. k.
tanu.

(P. H.)

É r s e k E l e k, s. k.,
kir. közjegyző.

KÜLÖNFÉLÉK.

Ministeri látogatás Kolozsvárt. Gróf Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi minister városunkat f. évi június hó 16-án dr. Markuschowszky min. tanácsos kíséretében látogatásával szerencséltetvén, dél-előtt az összes egyetemi intézeteket, kórodákat, róm. kath. főgymnasiumot, kereskedelmi akadémiát és siketnéma intézetet, délután az unitárius főgymnasiumot, felsőbb leányiskolát, tanítónőképezdét, szülőházat, tanítóképezdét és ev. ref. főgymnasiumot tekintette meg s ezek végeztével látogatást tett a főispánnál s az ev. ref. és az unitárius püspöknél s estve 6—8-ig elfogadást tartott szállásán, a Hungária szállóban. Főgymnasiumunkban a tanári kar élén Hajós János nyug. ministeri tanácsos, iskolai főgondnok fogadta és kalauzolta a ministert, a ki egy pár lakszobán kívül megtekintette a disztermet, három tantermet, a nagy könyvtárt, természetrajzi és természetvegytani szertárt, s az épen folyamatban levő közvizsgálaton meghallgatott egy pár ifjut a latin nyelvből. A látottak fölött sokkal méltánylóbban nyilatkozott, mint azt né mely közegei részéről itt-ott tapasztaltuk. Különösen meglepte azon felvilágosítás, hogy itt minden a mit lát, a magán és közáldozat eredménye. Látogatását templomunk megtekintésével végezte, melynek arányai, s szép és merész boltivezete bámulatra ragadták. Az intézetben tett azon nyilatkozatra, hogy némely helyiségeink kibővítésre várnak, megjegyezte: nekem is sok helyt kellene építkeznem, ha volna mivel. Estve a tisztelgők sorában egyházi képviselő-tanácsunk küldöttségét is fogadta, melynek élén, a fővárosban időző püspökünk helyett Nagy Lajos esperes és főjegyző üdvözölte, mit a minister a legszívéyesebben viszonzván, készségét fejezte ki egyházunk támogatására s a főiskolánk segélyezése iránt folyamatban levő tárgyalás gyors befejezésére, valamint arról is biztosított, hogy a felekezeti középtanodai tanárok állami nyugdíjintézetét megvalósítani komoly elhatározása. A minister látogatása érintkezése és nyilatkozatai mindenütt kellemes benyomást hagytak hátra s az egyénisége iránti rokonszenv és bizalom fokozására szolgáltak.

Püspöki vizsgálat. Főt. Ferencz József püspök ur folyó évi július hó 6-án a toroczkói egyházba száll ki vizsgálatra. A püspök a

Toroczkót elpusztított tűzvész óta most látogatja meg először e népes ekleziáját. Akkor megjelent közöttük, hogy vigasztaló szavával könnyeket törüljön. Mostani ott időzése bizonyára örömnappal lesz, látva az újra felépült szép Toroczkót. A püspököt a hívek nagy ünnepélyességgel készen fogadni. Utjában Mózes András lelkész és p. ü. jegyző kíséri.

Közköztatásügyi mozzanatok. A görög nyelv sorsa sokkal gyorsabban lett eldöntve, mint azt az enquettei éles harsonák remélni engedték. Az április 21-én beadott törvényjavaslatot a képviselőház már május 14, 16 és 17-én letárgyalta s a főrendiházzal történt üzenetváltás után is — az május 31-én végleg elfogadtatott. E szerint tehát — a jövő tanéven kezdve a görög nyelv már nem kötelező tantárgy gymnasiumunkban, hanem csak fakultatív. Kiküszöbölve azonban feltétlenül még sincs, mert tanszéket számára tartani kell, hogy az önként jelentkező növendékek abban jövőre is oktatást nyerhessenek. S minthogy az egyetem és egyéb főiskolák hittudományi karára, vagy azok nyelvészeti, bölcsészeti és történelmi szakosztályaira (s a tanárképző intézet ugyan ezen szakosztályaira) nem bocsátatnak, a kik a görögöt nem tanulták, látni való, hogy az teljesen kiküszöbölve jövőben sem lesz gymnasiumainkból.

A kötelező tanítás megszüntetése fokozatosan megy keresztül, a mennyiben a vall. és közokt. minister rendeletet adott ki, hogy a kik eddigé tanulták a görögöt (az ötödik osztálytól fölfelé), azokra nézve az még kötelező marad egészen az érettségiig; ellenben az 5-ik osztályba most és ezután lépők tetszés szerint választhatják vagy mellőzhetik azt. Első esetben természetesen a kötelező jelleg minden következménye érvényesül.

A görög nyelv kárpoztalásául felvétetik a magyar irodalom bővebb ismertetése, kapcsolatban a görög remekírók műveinek ismertetésével, magyar fordításban; a görög irodalom és művelődéstörténet alapvonalai; mértani és szabadvézi rajz. Ezek részletes anyagát és tantervét a minister épen most állítja össze, valamint a görög remekírók műveinek magyarra fordítása iránt is intézkedett már.

A minister közvetlen vezetése és felügyelete alatt nem álló gymnasiumok fenntartóinak szabadságában áll az eddigi és az új rendszer között választani. A görög háborúnak egy kis folytatására tehát itt-ott még számíthatunk. E kérdéssel a mi egyházi főhatóságunknak is ma-holnap foglalkoznia kell.

Egyébiránt maga az egész 7. §-ból álló törvény rövid szövege így hangzik:

*Törvény a középiskolákról és azok tanárainak képzéséről szóló
1883. XXX. törvénycikk módosítása tárgyában.*

1. §. Az 1883. évi XXX. törvénycikk 3. és 5. §-ai akként módosíttatnak, hogy gymnasiumi tanulók a „görög nyelv és irodalom“ tanulására nem kötelezettek, ha a „görög nyelv és irodalom“ helyett a jelen törvény 2. §-ában megnevezett tantárgyakban nyerne, az illető gymnasiumban, a tanterv által megszabott rendes oktatást. A „görög nyelv és irodalom“ helyett ekkép választott tantárgyak az ezekre jelentkező tanulókra nézve kötelezők s az e tantárgyakban való előmenetelők, a többi rendes tantárgyakban tanúsított előmenetelőkkel egyenlő értékű beszámítás alá esik.

2. §. Azon tantárgyak, a melyekből az előző §. rendelete szerint gymnasiumi tanulók a „görög nyelv és irodalom“ helyett rendes oktatást nyerne, a következők:

a) a magyar irodalom bővebb megismertetése, kapcsolatban a görög remekírók műveinek ismertetésével, magyar fordításban, s a görög irodalom- és művelődéstörténet alapvonalai;

b) a rajz (mérési és szabadkézrajzi elemekkel).

3. §. A vallás- és közoktatásügyi minister rendelkezése vagy vezetése alatt nem álló gymnasiumok fentartóinak szabad elhatározásától függ, intézeteikben a „görög nyelv és irodalom“ mellett, illetőleg ezek helyett a 2. §-ban megnevezett tantárgyak oktatásáról, a jelen törvény 1. §-a értelmében gondoskodni; a mennyiben pedig erről gondoskodnak, az e tantárgyakban elérendő cél és alkalmazandó mérték tekintetében az 1883. XXX. törvénycikk 8. §-ának rendelkezése irányadó.

4. §. Ha oly tanuló, ki már egy vagy több osztályban „görög nyelvet és irodalmat“ tanult, akár átlépés esetében, akár ugyanazon intézet kebelében, a „görög nyelv és irodalom“ helyett tanított tantárgyakban való oktatásra jelentkezik, az illető tantárgyakban amaz intézet megelőző osztályaiban elvégzett tananyagból fölvételi vizsgálatot tartozik tenni. Viszont a „görög nyelv és irodalom“ illető tananyagából tartozik fölvételi vizsgálatot tenni az a tanuló is, a ki azután jelentkezik a „görög nyelv és irodalom“ tanulására, miután már egy vagy több osztályban a jelen törvény 2. §-ában megnevezett tantárgyakat tanulta. Az ily tantárgyváltoztatások idejére nézve az 1883. XXX. törvénycikk 13. §-ának az átlépésre vonatkozó rendelkezései érvényesek.

5. §. Az 1883. XXX. törvénycikk 26. §-a akként módosíttatik, hogy azon gymnasiumi tanulók, a kik a „görög nyelv és irodalom“ helyett a jelen törvény 2. §-ában megnevezett tantárgyakból nyertek rendes oktatást, habár le is tették az érettségi vizsgálatot, a tudományegyetemek és egyéb főiskolák hittudományi karára, vagy azok nyelvészeti, bölcsészeti és történelmi szakosztályaira (s a tanárképző-intézet ugyanezen szakosztályára) nem bocsáthatók. Ha azonban a „görög nyelv és irodalomból“ pótló érettségi vizsgálatot tesznek, az 1883. XXX. törvénycikk 26. §-a 2-ik bekezdésének, a realiskolai tanulókra vonatkozó rendelkezése rájuk nézve is érvényes.

6. §. Az 1883. XXX. törvénycikk 32. §-a alól kivételt képeznek azon gymnasiumok, a melyekben a „görög nyelv és irodalom“ mellett, a jelen törvény 2. §-ában megnevezett tantárgyak is taníttatnak; az ily gymnasiumokban

a tanárok száma (az igazgatót beleértve) a nyolczosztályu intézetben legalább 11, a hat osztályuban legalább 8.

7. §. Jelen törvény végrehajtásával a vallás- és közoktatásügyi minister bizatik meg.

A testgyakorlat és testi nevelés ügyének reformálása is gondoskodása tárgyát képezi a ministernek, s ebben, valamint az ezzel kapcsolatos tornatanár-képzés ügyében szakértekezletek folynak a ministerium kebelében.

Iha még megemlitjük, hogy a néptanítók augustus 20-án egyetemes tanítógyűlést tartanak a fővárosban s azt 18-án a tanítóképezdei tanárok egyesületének közgyűlése előzi meg ugyanott, ezzel ezuttal beszámoltunk az általános érdekű közoktatásügyi újabb mozzanatokról. —a—cz.

A budapesti ekklezsia fölhívást bocsátott ki temploma berendezésére és fölszerelésére nézve. Itt közöljük a felhívást, a magunk részéről is ajánlva hitrokonaink figyelmébe: „Mélyen tisztelt hitrokon! Budapesti unitárius anya-egyházközségünk diszes épülete és temploma Isten segélyével szerencsésen felépülvén, most a templom berendezéséről vagyis fölszereléséről kell gondoskodnunk. E berendezésnek, egyszerűsége és szerénysége mellett is, a szép góth-stylü templomhoz, ugy építészeti, mint szépészeti szempontból, lehetőleg méltónak kell lennie. E célra Pecz Samu műegyetemi tanár ur, ki az egész épületet tervezte, sziveségből a megfelelő tervrajzokat is elkészítette, s azok egyházközségünk által örömmel fogadtattak. A tervezett berendezés (szószék, orgona, padok stb.) több mint 9000 frtot igényelnek, s így még egy pár ezer forintra lenne szükségünk, hogy templomépítésünk szent ügyét adósságcsinálás nélkül szerencsésen befejezzük. Épen ezért, midőn meleg köszönettel és hálával ismerjük el hitrokonainknak, egyházunk barátainak s jóakaróinak eddigi szives kegyadományait: ugyanekkor tisztelettel kérjük, hogy a jelzett célra is szives áldozatát meghozni s erre szánt kegyadományát alólirott lelkészünkhez (lakik: Budapest, II. Buda, főutcza 8. sz.) — legcélszerűbben az ide csatolt postautalványon — beküldeni kegyeskedjék. A szives adomány — mint eddig is történt — a Ker. Magvetőben nyilvánosan is nyugtáztatni fog. Kiváló tisztelettel s hitrokonai üdvözléssel maradván, egyházközségünk nevében s megbízása folytán, Budapest, 1890. ápril hó. Hitrokonai az Urban: Dr. Székely Ferencz, másod-gondnok, Ürmössy Miklós, kebli tanácsos, Derzsi Károly, lelkész, a gyűjtő-bizottság tagjai.

Polgárdii levél. Tisztelt Szerkesztőség! Körül-belől egy éve már,

hogy a polgárdii l. egyház életéből tudósítás nem közöltetett. Éppen ezért legyen szabad egy pár sornak ez alkalommal helyet kérnünk.

Egy év óta teremtettünk „Harangalapot“, alakítottunk „Egyházi Kölcson Magtárt“, állítottunk s szereltünk fel „Iskolát.“ Egész évi bevételünk tesz pénzben 880—900 frtot, a mi így nem látszik nagy összegnek, de 200—220 fizető után mégis csak valami.

Mind a magtár, mind a harangalap hiveink önkéntes adakozásából teremtett. Magtárunk már meg is kezdette működését mintegy 60 pozsonyi mérő gabonával. Ideiglenesen felállított, de a célnak és követelményeknek (értve a felszerelést) megfelelő iskolánkban a tanítás mult év októberében kezdődött s a tanítással az itt működő segéd-lelkészünk bizott meg. Azóta rendszeren foly a tanítás.

Február havában hiveink közadakozásából 70 frttal megvásároltunk egy temetkezésre alkalmas helyet. Vásárunkat a mélt. és főt. E. K. Tanács meg is erősítette. Február 25-én fel is szenteltük új temetőnket, a mikor legelső vendégét — illetve lakóját — egy 62 éves embert beletemettünk. Ez alkalommal s. lelkészünk felszentelő beszéde alapjául I. Móz. 23. r. 3. s néhány következő versét vette s ez alapon párhuzamot vont az Ábrahám és a mi helyzetünk között s kimondotta hogy a mi temetőnkől soha senki ki ne zárassék, még ha idegen is jövevény lesz is az.

Február 18-án hiveink buzgósága megteremtette az „iskolai alapot“ is, 70 frt s néhány krajczárban. Ez is jobb a semminél. Az adakozók neveit később közölni fogjuk, valamint azokét is, kik rövid 3 nap alatt egyházunk pénztárát mintegy 200 s egynehány forinttal gyarapították. Ugyanis: Veszprém megye a polgárdii kőbányából tőlünk 25 kilométernyi távolságra követ szállítattott s minden elszállított öl kőért 12 frt s néhány krajczárt fizetett. — Császár János tevékeny és buzgó kebli-tanácsosnak az a talpraesett gondolata támadt, hogy ezzel is lehetne gyarapítani egyházunk pénztárát úgy, hogy minden fuvarral rendelkező egyháztagnak szállítson el az egyház javára annyit, a mennyit akar.

E gondolatát és tervét megvalósítás céljából egy vasárnap délelőtt istentisztelet után az egész gyülekezet elé tárta s indítványozta a terv kivitelét. — Még áron is megvásárolták volna hiveink e jó alkalmatosságot! Egy szívvél-lélelkel elfogadta s örömmel üdvözölte mindenki az indítványt. Még azon nap megkezdődött a munka s rövid három nap alatt 200 frttal több pénzünk lett. E tény nem szorul dicséretre, mert önmagát eléggé dicséri. Legyen Isten áldása úgy az indítványozón, mint a lelkes kivivőkön.

Ezeken kívül még sok másnemű áldozatkészséggel és buzgósággal

találkozunk, melyekről a tisztelt Szerkesztőség becses engedelméből más alkalommal fogunk beszámolni.

Hiveink lelkesedésének bensőleg is vannak dicséretre méltó jelei, a mi onnan látszik, hogy imaházunk minden vasárnapon telve van. Az imaház szorgalmas látogatása pedig vallás-erkölcsi életnek jele mindig. Husvét ünnepén imaházunk elégtelen volt a hallgatók befogadására minden alkalommal. Az uri-szentvacsorában 1-ső napján 203. részeltünk.

Az 1848. mártiusi nagy napok emlékére márt. 16-án szép istentiszteletünk volt, mely alkalommal s. lelkészünk azon kérdéstről beszélt, hogy „miért kell a magyarországi unitáriusoknak különösen megünnepelni a mártius 15-ét?”

Virágvasárnapján délelőtt, imaházunk bejáratánál mintegy 15 lépés hosszúságban kegyes asszonyaink virággal diszitették fel az utat. Gyönyörűen is ünnepeltünk mind belsőleg, mind külsőleg.

Segéd-lelkészünk már. 9-én Iszka-Szentgyörgyön prédikált és osztott urvacsorát ottani hiveinknek, kik jelenleg 37-en vannak. Már be rendezett imaházuk is van. — Husvét utáni vasárnapon pedig a vilonyai fiók-egyházban volt ugyan e célból. Ottani hiveink is minden vasárnapon tartanak istentiszteletet, értelmes és buzgó gondnokuk ifj. Puskás József vezetése mellett. Ők is alakítottak magtárt.

— Csakugyan Polgárdiiből éppen folyóiratunk zártakor kaptuk a következő tudósítást:

Haladásra jogosított kis leány-egyházközségünkben a s. lelkészség tekintetében változás állott be, a mennyiben a mélt. és főtiszt. püspök ur őszinte sajnálatunkra Simó János szeretett lelkipásztorunkat — ki másfél évig hirdette nekünk az unitarizmus tiszta magasztos eszméit — el méltóztatott rendelni Erdélybe Sepsi-Kőröspatakra rendes lelkésznek. — Elbucsuzó beszédét junius 29-én tartotta meg a hivek s nagyszámu érdeklődő közönség jelenlétében, azt adván utolsó tanácsul, hogy vigyázzunk a nyájra és pedig úgy, hogy legyünk vallásosak, kitartók, egyetértők és egymást szeretők. — Hogy őszintén szerettük őt, tanui azok a könnyek, melyek az elbucsuzás alatt ömlöttek nők és férfiak szemeiből egyaránt. Ő nem csak prédikált nekünk, hanem iskolát is állított s gyermekeinket tanította.

Délután megérkezett uj s. lelkészünk Józán Miklós ur. Szépen, szeretettel és ünnepélyesen fogadtuk. Az indóházhoz huszenegy kocsival mentünk ki, férfiak és nők, kicsinyek és nagyok. Berki József afia, egyházi. az állomásnál az érkező lelkészt üdvözölte önmaga készítette ver-

sével, az imaháznál a bucsuzó lelkészt szintén verssel. — A megérkezet lelkész tiszteletére este társas vacsora volt.

Egy unitárus.

Huszonöt éves osztálytalálkozás. Kolozsvári főiskolánk ismét érdekes összejöveteleknek volt tanuja. Junius 29-én ugyanis találkoztak azon osztálytársak, a kik 25 év előtt — 1865-ben — tettek érettségi vizsgát. Reggeli 8 órakor összegyűlvén a Főiskola disztermében, meleg baráti kézzoritások, s az eseménynek az anyakönyvbe bevezetése s a templomi isteni tiszteleten megjelenés után, testületileg tisztelegtek volt tanáraiknál, kiket a közös ebédre is meghívtak, hol egymást érték a vidám köszöntések. Ebéd után magukat lefényképeztették, azután elhalt társaik sírjára tettek koszorukat. Minthogy a r. kath. főgymnasiumban is éppen az nap volt az illetők 25 éves találkája, kölcsönös megállapodás után mindkét fél egyik nyári mulató helyen jött össze kedélyes vacsorára. A következő nap Mikó Imre oszt. társuknál voltak ebéden. A nap emlékét maradandólag is megörökítették, mert a tanári nyugdíj- és özvegy-árvai alapnak — a jelenlévők — igen szép összeget ajándékoztak. A találkozáson megjelentek: Ákoncz István alj. bíró, Daczó Mózes gazdatiszt, Gál Jenő orsz. képviselő, Gálfi Mihály körjegyző, dr. Horváth József, a berlini magyar egyesület elnöke, Jakab Dezső vasuti tiszt., László József tanár, Mikó Imre törv. bíró, Rozgonyi Ottó ügyvéd, Sándor János igazg. tanár, Török Áron esperes, Weiss József és Weiss Ignác, ügyvédek.

Nem jelenhetett meg 5, és elhalt 15.

Másnap, u. m. jun. 30-án 2-ik összejövetele volt az ezelőtt 10 évvel találkozást tartott osztálynak, melyre már kevesebben jelentek meg, de az előbbiekéhez hasonló kedélyesen töltöttek egy napot. Erre ugyanis megjelent: Bedő Albert orsz. főerdőmester, a ki nagy érdeklődéssel járta meg azon tantermeket és gyűjteményeket, hol 30 év előtt országos gondok nélkül folytak az ifjuság napjai; Mózes András theol. tanár és pap, Boér Gergely képezd. tanár, Serester Sándor lelkész és Horváth Ferencz birtokos.

Kivánjuk, hogy mindkét osztály a kijelölt 10 év után ismét hiány nélkül és a mostanihoz hasonló derült kedvvel találkozzék.

Kitüntető megbízatás. Az „Akadémiai Értesítő“ májusi füzetében olvassuk:

„A Lukács alapítványból 1000 forint volt kitűzve nyílt pályázatra: „Gróf Zrinyi Miklósnak, a költőnek élete és munkái.“

„Két pályamunka érkezett. Az I-ső számú pályamunka nem felel meg a kívánatnak, bár szerzője a tárgy irodalmát s kútfőit ismeri, de a

mutatványul közlött rész nem sikerült. Sem az eredeti kútfők, sem megírása tekintetében nem kielégítő kísérlet.“

„Jóval többet várhatni a II. számú pályamunka szerzőjétől, a ki nevét is kitéve, a feladat megoldására ajánlkozik. Ez Kanyaró Ferencz, kinek fáradozása Zrinyi a költő munkái és élete tárgyában jó ideje ismeretes a nyomtatásban megjelent, buzgalmas s kitartó kutatást és tanulmányt bizonyító értekezéseiből. A benyújtott kéziratban, nyomtatott folyóiratbeli közleményekben elkülönzött specialis tanulmányok vannak mintegy gépileg egymás mellé állítva, különösen a költő és író különféle munkáiról. A gyűjtemény tanuskodik arról, hogy a szerző a mai viszonyokhoz képest teljesen tájékozva van tárgya kútfőire és irodalmára nézve; bírja a feldolgozáshoz szükséges ismereteket és képességet. Így remélhetni, hogy megírandó műve becses irodalomtörténeti monographia lesz, ha kivált sikerülni fog neki sok specialis tanulmányát egységes művé forrasztani és mérsékelni a könnyed hypothesisekhez való hajlamát.“

„Mindezeknél fogva „gróf Zrinyi Miklósnak, a költőnek életéről és munkáiról“ irandó művel Kanyaró Ferencz, gymnasiumi tanár Kolozsvárott bizatott meg. A munka benyújtásának határnapja 1892. december 31.“

A bírálók Szilády Áron és Salamon Ferencz voltak.

A székely-kereszturi unitárius egyházkör dalkörének alapszabályai küldettek bé hozzánk. Örömmel vettük, mert célját, a műének művelését és a nép által való megkedveltetését teljesen pártoljuk. A dalkör hatása reméljük meg fog látszani az egyházi gyülekezeti éneklésen is. E szép célú együletet ajánljuk pártfogásba. Alapító tagság 10 frt, pártoló 1 frt, mi Györfi Ferencz énlaki lelkészhez küldendő.

Homoródalmási Szabó Mózes, m. kir. pénzügyi titkár s egyháztanácsos f. évi jun. 15-én elhunyt Déván, 47 éves korában. Önerején emelkedett tisztelt állásra, melyet példányszerűen betöltött. Családjá nem volt, de annál inkább érezték jóindulatát hozzátartozói, kik közül némeleket anyagi támogatással segített elé életcéljaikban. Különösen szerette egyházát, melynek ügyeiért, a hol csak tehette, mindig készséggel munkálkodott, s főképpen a belső emberek nyugdíj-törvénye megalkotásában tevékeny részt vett. Vallása iránti ragaszkodását egy alapítványal is kimutatta, 1000 frtot hagyván szülői: „Szabó Mihály és Gottárd Mária“ nevében bármely iskolákban tanuló unitárius vallásu ifjak számára. Benne az unitáriusok főtanácsa egyik legbuzgóbb és hasznosabb tagját vesztette el.

Kovács Dénes halála alkalmából az Egyh. Képv. Tanács a következő szomoru jelentést adta ki:

Az Unitáriusok Egyházi Képviselő Tanácsa a vallásközönség jóltevői iránt ápoltt kegyeletes érzéssel tudatja Kövendi Kovács Dénes, nyug. lelkész- és egyházi tanácsosnak f. é. június 24-én, életének 60-ik évében, Bágyonban történt halálát. Ha csak egyes jó tettekben nyilvánul is az egyház iránti szeretet, akkor is tiszteletet érdemelnek azok, kik ily jó tettekkel ékeskednek. Mennyivel nagyobb tiszteletet érdemelnek azok, kik az egyház oltárára teszik le egész életök munkásságának gyümölcseit. Az elhunyt ezek közé írta be nevét egyházunk aranykönyvébe. E név ott fog immár ragyogni századokon át legjobbaink között, nemzedékről nemzedékre hálásan említetve az ahöz kötött nagy és nemes áldozattételért s fennen hirdetve amaz igazságot, hogy a halálban is élet van s kik ennek barázdáiban nemcsak tova tűnő földi örömet, hanem örökké tartó égi magvakat is hintettek el, azok nem szűnnek meg soha aratni Isten országában. Az eltávozott nemes lélek porhajléka f. évi június 26-án, délután házánál tartandó gyászszertartás után fog örök nyugalomra elhelyeztetni. Legyen álma csendes! Emléke meg lesz őrizve. Kolozsvárt, 1890. június 25-én.

Kovács Dénes temetése, kinek haláláról fennebbi közleményeink szólnak, jun. 26-án nagy részvét közt ment végbe Bágyonban. Jelen voltak: az Egyh. Képv. Tanács küldöttei: Molnár Sándor, Péterfi Dénes, Mózes András egyháztanácsosok, Albert János tordai pap, Csegezy Mihály felügyelő gondnok; Csegezy László körüli esperes s a környékbeli papság és nagyszámu közönség a helységből és környékből.

A kopersót számos koszoru diszította: Az özvegyé, E. Képv. Tanácsé, melyet Mózes András egyháztanácsos, a kövendi és bágyoni egyházaké, melyeket Gál Lajos lelkész és Fodor András tanító rövid beszéd kíséretében helyeztek a ravatalra; a Kovács János igazgató tanáré stb. A boldogemlékü férfit saját kertjében helyeztetett örök nyugalomra.

Gyászshírek. Uzoni Izsák júniusban elhunyt Fogarasban. Benne az Uzoni Fosztó családnak és az unitárius egyháznak egyik méltó tagja költözött el. Halálát fia, Uzoni Sándor pozsonyi kir. törvényszéki bíró és nagyszámu rokonság gyászolja. — Vas István h.-szentpéteri pap máj. 30-án elvesztette nejét, ó-tordai Székely Borbárát. A jó nőt férje mellett Székely Miklós tordai kir. t.-széki bíró, mint testvér s számos rokonok fájlalják.

Olvasóink közül szives elnézését kérjük azoknak, kiknek téves bélyegezés miatt postadíjat kellett ráfizetni.

ARANYKÖNYV.

A SZÉKELY-KERESZTURI KÖZÉPISKOLÁNÁL

fölállítandó 6-ik tanári szék alapjára a máj. 31-iki értekezleten adományoztak:

1. Mts. Daniel Gábor, egyh. főgondnok Sz.-Udvarhely	200	frt	igéretben.
2. Török Sámuel, esperes, Szt.-Mihály	100	"	"
3. Török Áron, esperes, F.-Rákos	70	"	"
4. A f.-rákosi ekklésia	100	"	"
5. Rafaj Károly, földbirtokos, Ujszékel	50	"	"
6. Pálffy György, földbirtokos, Tarcsafalva	15	"	3 év alatt.
7. Br. Gamera Oszkár, szolgabíró Sz.-Keresztur (nem unitar.)	50	"	igéretben.
8. Sándor Domokos kép. tanár, " " " "	25	"	5 év alatt.
9. Sándor János, igazgatói fizetését a jövő évről	52	"	50 kr.
10. Végh Mihály lelkész és neje. Rava	100	"	10 év alatt.
11. Benczédi Gergely, tanár, Kolozsvár	25	"	5 év alatt.
12. Pálffy Ferencz, ügyvéd, Sz.-Udvarhely	50	"	igéretben.
13. László József, tanár, Székely-Keresztur	25	"	5 év alatt.
14. Borbély György, tanár, Torda	10	"	"
15. Bedő Dénes, tanár Sz.-Keresztur (mig fizetheti 6 ^o / _o kamatja)	50	"	"
16. Gál Elek, lelkész, Vadad	25	"	5 év alatt.
17. Bakó Lázár, tanító, Ujszékel	20	"	5 év alatt.
18. Lőrinczi István, lelkész. Kénos	50	"	10 év alatt.
19. Bartók Albert. lelkész, Csekefalva	10	"	5 év alatt.
20. Nagy Mózes, földmives, N.-Solymos	10	"	5 év alatt.
21. Lengyel Janka kisasszony Sz.-Keresztur (nem unitárius)	10	"	igéretben.
22. Lengyel Sárka " " " "	10	"	"
23. Osváth Márton, körjegyző. Kobátfalva	20	"	5 év alatt.
24. Sebesi Ferencz, földbirtokos Gagy	50	"	10 év alatt.
25. Dr. Jankovich Pál, orvos, Sz.-Keresztur	25	"	5 év alatt.
26. Végh Gyula, földbirtokos, Tordátfalva	30	"	6 év alatt.
27. Miklós György, tanító, Sz.-Mihály	20	"	2 év alatt.
28. Pap Sándor, földm. Tordátfalva	20	"	3 év alatt.
29. Kozma Tamás, lelkész, Csekefalva	10	"	2 év alatt.
30. Tellmann Imre, czipész, Sz.-Keresztur.	10	"	igéretben.
31. Boros György, tanító, Kadács	10	"	"
32. Jakabházi Gábor, földbirt. Sz.-Ábrahám	50	"	5 év alatt.
33. Török Pál, földm. Csekefalva	5	"	5 év alatt.
34. Sándor Áron, lelkész, Kadács	10	"	2 év alatt.

35. Pap János, földbirtokos Sz.-Keresztur (nem unitárius)	50 frt 5 év alatt
36. Rafaj Domokos, lelkész, Ujszékel	2 „ évenként míg pap lesz.
37. Gothárd Pál, földm., H.-Almás	20 „ 4 év alatt.
38. Bartalis Ferencz, földm. Medesér	1 „ ígéletben.
39. Firtos István, földm. Benczéd	10 „ 5 év alatt.
40. Benczédi Zsigmond, földm. Benczéd	10 „ 5 év alatt.
41. Gálfalvi János, lelkész, Gagy	25 „ 5 év alatt.
42. Zoltán András, tanító, N.-Solymos	5 „ 5 év alatt.
43. Darkó Lajos, tanító, Sz.-Miklós	10 „ 5 év alatt.
44. József Mihály, tanító, Rava	10 „ 5 év alatt.
45. Ürmösi János, tanító, A.-Siménfalva	15 „ 3 év alatt.
46. Márton József, földm. Kede	5 „ 5 év alatt.
47. Szathmári Péter, földm., Kede	5 „ 5 év alatt.
48. Barabás Lajos, lelkész, Sz.-Keresztur	25 „ 5 év alatt.
49. Boér Lajos, lelkész, Böcsöd	25 „ ez év folytán
50. Derzsi Gábor, tanító, K.-Solymos	25 „ 5 év alatt.
51. Darkó József, tanító, Fiátfalva	2 „ ígéletben.
52. Nagy Benedek, lelkész, B.-Kőrispatak	10 „ 10 év alatt.
53. Gelei Vilmos, tanító, Gagy	10 „ 3 év alatt.
54. Tóth Vilmos, tanító, Sz.-Ábrahám	10 „ 5 év alatt.
55. Tarcsafalvi Izsák, tanító, Kede	10 „ 5 év alatt.
56. Fazakas Dénes, körjegyző, Fiátfalva	25 „ 5 év alatt.
57. Kádár Lajos, lelkész, Gyepes	10 „ 5 év alatt.
58. Nagy Sándor, tanító, „	10 „ 5 év alatt.
59. Ütő Béla, lelkész, A.-Rákos	10 „ 5 év alatt.
60. Osváth Gábor, lelkész, Héviz	50 „ 10 év alatt.
61. Osváth Mihály, földmives, Kobátfalva	5 „ 5 év alatt.
62. Gyarmati Dániel, földmiv., A.-Boldog.-a.-falva	2 „ 2 év alatt.
63. Hankó György, földmiv., Rava	10 „ 5 év alatt.
64. Török Elek, földmiv., Csekefalva	5 „ 5 év alatt.
65. Vadász József, földmiv., Csekefalva	5 „ 5 év alatt.
66. Fancsali Sándor, tanító, A.-Boldogasszonyf. (nem unit.)	5 „ 2 hó alatt.
67. Nagy Sándor, lelkész, K.-Solymos	25 „ 5 év alatt.
68. Péterfi Lajos, tanár, Sz.-Keresztur	25 „ 5 év alatt.
69. Belle Lászlóné Sz.-Keresztur	5 „ ez évben.
70. Péterfi Áron, tanító, H.-Almás	20 „ 5 év alatt.
71. Sárosi József, lelkész, Tarcsafalva	10 „ 5 év alatt.
72. Jaeger F. József, gyógyszerész, Sz.-Keresztur. a tanulók orvossága árának	40% ^o mind.évben.
73. Barabás József, tanár, Sz.-Keresztur	20 frt 5 év alatt.
74. Geréb Sándor, lelkész, A.-Boldogasszonyfalva	10 „ 5 év alatt.

Készpénzben:

Sándor Mózes, tanfelügyelő	25 frt.
Gombos Sámuel, tanár	20 „
Vári Mózes (martonosi)	1 „

Pálfi György	10	frt
Borbély Sámuel, kép. igazgató	10	"
Szeutannai Mózes	10	"
Id. Bartalis András	5	"
Ifj. Bartalis András	1	"
Balás János	2	"
Bartalis Dénes	1	"
Bartalis József	1	"
Kozma Elek	2	"
Vári András	5	"
Major Mózes	3	"
Lengyel József, járási orvos	30	"
Pálfy Mihály, szerkesztő	10	"
Szentiványi Sándor árvaszéki ülnök	10	"

BENCZÉDI GERGELY
közpénztárnok.

PÉTERFI LAJOS
az értekezlet jegyzője.

A BUDAPESTI UNITÁRIUS RENDES LELKÉSZI ÁLLÁSRA ÉS ÁLLANDÓ IMAHÁZRA TETT KEGYES ADOMÁNYOK.

XL. Közlemény.

Halmágyi Sándor (kötvényben)	100	frt.
Csegezi László, esperes	5	frt.
Székely Gyula	6	frt.
Keresztes Pál	10	frt.

Kovács János ig. tanár gyűjtése a 116. sz. könyvecskén (a már közölt 67 frt után) Dr. Mátyás Mihály 1 frt, Strobel károly 1 frt, Peielle István 5 frt. Walton Edward 1 frt, Petrovics György 2 frt, Kiss Sámuel 2 frt, Nagy Gábor 50 kr, Kovács Lenke 50 kr. Együtt 13 frt.

A GONDNOKSÁG.

KÖSZÖNET NYILVÁNÍTÁS.

Az osztály találkozás emlékéül f. évi jun. 30-án adakoztak a tanári nyugdíj- és özvegy árvai alapján: 1. Az 1865-ben érettségi vizsgát tett s jun. 29-én találkozott osztálytársak 330 frt. 2. Bedő Albert orsz. főerdőmester 100 frt. 3. Farkas Albert szerkesztő 5 frt. 4. Dr. Horváth József, a berlini magyar egyesület elnöke, a 25 éves találkozás emlékéül a tanári nyugdíj alapján tett szép ajándéka mellett azon nagylelkű ajánlatot tette, hogy a kollegium kórházának míg isten élteti, évenként 50 frtot küld s az első félévre a 25 frtot be'is fizette.

Fogadják e nemes szívü alapítványokért főiskolánk és tanártársaim nevében hálás köszönetemet.

BENCZÉDI GERGELY,
pénztáros.

NYILVÁNOS KÖSZÖSZÖNET.

A fiattfalvi ev. ref. és unitár közös templom kijavítására ajándékoztak Kovács János ig. tanár úr szives közbenjárásával: Kovács János 5 frt. Kovács Jánosné—Krizsa Lenka 3 frt, özv. Kriza Jánosné 2 frt, Ferencz József

püspök 5 frt, dr. Ferencz Ákos 1 frt, Farnos Elekné—Pap Ágnes 1 frt, Kőváry László 3 frt, Berde Mózsa 2 frt, dr. Hintz György 1 frt, Boér Gergely 1 frt, özv. Ferenczi Mózesné 1 frt, dr. Bodor Zsigmond 1 frt, N. N. Egy unitárius becsülő kálvinista 40 kr, Alpha. Egy leendő unitárius 60 kr, Vécsei Sámuel 3 frt, Czetz Péter 2 frt, Gergely Ferencz 1 frt, Péterfi Dénes 2 frt, Kónya Sándor úr 1 frt, Szász Ádám 2 frt, Boros György 2 frt, Gyulai László 3 frt, Nagy Lajos 1 frt, dr. Brassai Sámuel 2 frt, özv. Koronka Antalné 1 frt Szathmáry Elek 1 frt, Kovács Péter és fiai 1 frt, Fogyasztási adó-bérlőség] 1 frt. Együtt 50 frt. Fogadják a kegyes adományokért s a mélyen t. ig. tanár úr szives fáradozásáért egyházközségünk nevében hálás köszönetünket.

Fiatfalván, 1890. május 12.

KOVÁCS JÁNOS
gondnok.

ÜRMÖSI SÁNDOR
unitar. pap.

A BUDAPESTI UNITÁRIUS TEMPLOM BERENDEZÉSÉRE ADAKOZTAK :

(I. közlemény.)

Rédiger Béla 1 frt, Lipp Ferenczné 5 frt, Rendessy Ödön 5 frt, Székely Mihály 10 frt, Székely Dénes 5 frt, dr. Székely Ferencz 20 frt, dr. Székely Ferenczné 10 frt, Székely Aladár 10 frt, Schmidt Irma 5 frt, Damokos Árpád 1 frt, Mayer Károly 2 frt, Jeszenszky Tivadar 10 frt, Kőváry László 10 frt, dr. Veres Vilmos 5 frt, Molnár Sándor 20 frt, Gerjovits József 5 frt, Breyman Gusztáv 3 frt, dr. Lengyel Sándor és neje 5 frt, Kovács Antal 5 frt, Boros György 5 frt, Kovács Dénes 5 frt, Vitéz Adolf 5 frt, Szentkirályi Árpád 10 frt, Bende Dezső 3 frt, Székely István 1 frt 50 kr, Barabás S. 1 frt, dr. Dániel Gábor 5 frt, Székely Elek 2 frt, Nagy Gergely 1 forint, Dániel Gábor 20 forint, Kopcsányi Pál 5 frt, Weiner Nándor 3 forint, Fuchs Emma 5 forint, Krinner Norbert 3 frt, Simó József 1 frt, Jánosi Gerő 5 frt, Szekér Gyula 10 frt, Sebes Pál 5 frt, dr. Schmidt Jenőné, 1 frt, Keresztes Pál 10 frt, Tamássy Etelka 3 frt, Borbély György 1 frt, Varga Dénes 1 frt, Albert János 5 frt, Csapkés Ödön 1 frt, Adorján Domokos 1 frt, Májai István 1 frt, Veres Márton 50 kr, Székely Odön 50 kr, Kenyeres Pál 50 kr, Pápai Sándor 50 kr, Csegezy Lajos 20 kr, Sikó Géza 1 frt, Veress Dénes 2 frt, Barla Domokos 2 frt, Borbély Máté 50 kr, Almássy Károly 1 frt, Damokos Andor 50 kr, Moldvai János 1 frt, Létai Károly 50 kr, Szabó Ferencz 50 kr, Rédiger Soma 1 frt, Péter János 1 frt, Fodor Imre 20 kr, Csegezi Mihály 2 frt, Sófalvy Sándor 50 kr, Lőrinczy Sándor 1 frt, Sipos András 30 kr, Klug József 20 kr, Fodor László 50 kr, ifj. Fekete Lajos 1 frt, Timbus Albert 1 frt, Székely József 50 kr, Fodor Mózes 1 frt, Borbé N. György 20 kr, Bardocz László 50 kr, Binecz József 20 kr, Borbély Sándor 50 kr. (NB. az elébbi adakozók adományait — Borbély Györgytől kezdve — Varga Dénes igazgató ur gyűjtötte 32 frt 80 kban.)

Petrovay György 10 frt, dr. Horváth Jánosné 10 frt, Feszt László 3 frt, Kovács Bálint 5 frt, Faragó Samu 1 frt, Hausner Anna 2 frt, Ferencz József 10 frt, Ferencz Józsefné 10 frt, dr. Ferencz Ákos 5 frt, Ferencz Gyula 5 frt, Szász Ádám 20 frt, dr. Steiner Soma 2 frt, Pók Károly 1 frt, Jakab Gyula 5 frt Puchmann József 5 frt, Zányi Etelka 1 frt, Tana Sámuel 5 frt, Pap Mózes 8 frt, Péterfi Dénes 5 frt, dr. Weninger Gyula 5 frt, Szokoly Viktor 10 frt, Szinovác Gyula 5 frt, dr. Vörös Richárd 5 frt, Fest Jenő 2 frt, dr. Molnár Nándor 10 frt, dr. Szentkirályi Lajosné 5 frt, Székely Miklós 10 frt, Szigethy Sándor 5 frt, Székely Gyula 10 frt, Szent-gerincei ekkla 5 frt, Lakos Gusztáv 1 frt, Berde István 2 frt, gróf Aichelburg Ferencz 2 frt, Fejér Lajos 4 frt, Fekete Lajos 5 frt, Létay Domokos 2 frt, Serák Károly 10 frt, Bellovics Imre 10 frt, Szentiványi Gyula 5 frt, Sándor Gergely 4 frt, Habart Paula 10 frt, Simó Ferencz 10, Derzsi Károly 20 frt 70 kr. Összesen : 550 frt.

Fogadják az áldozatkész adakozók egyházközségünk hálás köszönetét!
Budapesten, 1890. június 16.

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXV-ik évf.

Julius—Augustus 1890.

4-ik füzet.

ENYEDI GYÖRGY ÉLETE.

(Folyt. és vége.)

Negyedik fontos műve: A Szentháromságot bizonyító bibliai helyek magyarázatai stb. (Explicationes Locorum Veteris et Novi Testamenti etc.) a következő lapon levő jegyzésben adva lesz egész czime, s a könyv főbb tárgyai kivonatosan bőven lesznek ismertetve. Okát adom, miért? Első oka az, hogy annak Heltai-féle kolozsvári első kiadása a forgalomból kitiltatott, sok példánya 1599-ben Báthori Zsigmond fejedelem idejében nyilvánosan megégettetett, s eredeti latin nyelven Belgium Gröningen nevű városában másodszer nyomtatott ki; de Vogt János szerint¹⁾ oly hibásan, hogy a mint Fabritius János bizonyítja,²⁾ alig van benne csak egy görög szó is hibátlanul szedve. Ő ezt látásból tudja, mert a kiadványból egy példányt azon nedvesen vett meg a nyomdából. Ez a kiadás is oly ritka, — írja Vogt — hogy a mint Uffenbach³⁾ emlékezetben hagyta, nyolcz imperialison árultatott,⁴⁾ s mivel a régi antitrinitariusok dogmái megismerésére e könyv felette szükséges, nálunk (Vogt szava) a könyv néhol írásban találtatik.⁵⁾ Zeltner is írja,⁶⁾ hogy e könyvet Altorffban és Wittembergában sokan kézzel irták le. Clement David francia bibliographus utána irván Czwitinger, Zeltner, Fabritius és Richard Simon értesítéseit, ezt is írja: „Ugy látszik, a második kiadás némely példányának más czimet adtak, s abban ki van téve a könyv kelte is, különben nem tudja,

¹⁾ Vogt, Johannes. Catalogus historico-criticus libr. rarior. 236. l. más észrevételei is láthatók a 258. lapon.

²⁾ Johannes Fabritius. Histor. Biblioth. V. rész 51 l.

³⁾ Uffenbach. Biblioth. T. I. 114. l. más észrevételei T. I. 814. l. 23. sz.

⁴⁾ Imperialis = Numus, idem quod Moneta uncialis argentea, ein Reichsthaler, eine Unze od. 2 Loth schwer. Kirschius Cornucopiae sat.

⁵⁾ Vogt az előbbi helyen.

⁶⁾ Zeltner. Historia Crypto-Socinianismi 100. és 208. ll.